

PRAE 2018/2. HALLGATÁS

Előszó	2	
Kulcsár Szabó Ernő: Rá/hallgatás. A hangolt érzékelés metonímiái Márai <i>Szindbád</i> jában	3	
Fogarasi György: Méltóság és mérég: a hallgatás (dez)antropolitikája Alfred de Vigny <i>A farkas halála</i> és William Blake <i>A méregfa</i> című versében	20	
Horváth Kornélia: A „hallgatás” mint szövegformálás, nyelvhasználat és beszédmód (József Attila, Pilinszky János és Petri György)	40	
Demény Péter versei	49	
Mezei Gábor versei	50	
Simon Bettina versei	53	
Pauljucsák Péter versei	54	
Takács Boglárka versei	56	
Toroczky András versei	58	
Lőrincz Csongor: Hallgatás és hangoltság Heideggernél	60	
Szirák Péter: Kimondottan kimondatlan. Hallgatás-mozzanatok és idézet-effektusok a <i>Termelési-regényben</i>	92	
Simon Attila: A hallgatás médiumai. Euripidész: <i>Hippolytos</i>	103	
Dánél Mónika: A (meg)hallgatás képessége – kép és hang törésvonalai, ekphraszisz és hangkölcsonzés	113	
Sopotnik Zoltán: Palóc (részlet)	122	
Hegedűs Lajos Hunor: Bizottságilag felnyitva (elbeszélés)	126	

Előszó a Prae 2018/2-es Lapszámához

Bizonyos kulturális és történeti körülmények között irodalomnak hívják azt az intézményt, amelyben mindent el és ki lehet mondani, illetve – talán pontosabban – amelyek a megszólalás semmilyen formáját nem zárja ki eleve. Ennek az intézménynek a tanulmányozásából azonban ritkán hiányzik a hallgatás formáira, funkcióira, egyáltalán mibenlétére vonatkozó kérdés. Ennek okai könnyen beláthatók: ahhoz, hogy valami vagy valaki megszólalhasson, másvalakinek, másvalakinek vagy másvalamiről – hallgatni kell. A beszéd ebben az értelemben erőszakos: veszi és így elveszi a szót, hallgatásra kényszerít, sőt önnön feltételét is valami másnak a(z el)hallgatásához köti, mondhatni a hallgatást önmagába írja be. Közismerten széles az az irodalmi és filozófiai repertoár, amelynek segítségével a nyelv és a gondolkodás művészetei emlékeztetik önmagukat erre a feltételrendszerre. Ahhoz, hogy el tudjanak mondani egy történetet, az elbeszélőknek köztudottan időről időre elhallgatáshoz kell folyamodniuk, akár a kifejezés tranzitív, akár perfektív értelmében. A költészet, különösen a modern költészet mibenlétéről rendelkezésre álló elképzelésekből ritkán hiányzik a hallgatás poétikai-retorikai jelentőségére tett hivatkozás. A szent poesis gyakran hallgat örökre hideg vizekben. A lírikusok olykor, akár a halottak, nem felelnek, úgy felelnek. Állítólag a sziréneknek is van egy, az énekük-nél is borzalmasabb fegyvere, nevezetesen a hallgatásuk. Hallgatnak a képek, hallgatnak maguk a médiumok, minden szószátyárságuk mellett is olykor mélyen hallgatnak a testek. A 20. századi filozófia egyik klasszikusa, még mielőtt egyfajta „hallgatástanra” tett volna némiképp enigmatikus javaslatot, arra figyelmeztetett, hogy a lelkiismeret egyedül és állandóan a hallgatás módusában beszél. Egy másik egyenesen a hallgatás imperatívuszával látta lezárhatónak a traktátusát.

Az ELTE Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszéke 2017 júniusában rendezett *Hallgatás: poétika, politika, performtivitás* címmel kétnapos diszkuuszót a hallgatás témájának szíjelve. Jelen lapszám e konferencia előadásából nyújt válogatást, széles horizontot kínálva a hallgatás alakzatának különféle formációira a ná-hallgatástól az el-hallgatásig és meg-hallgatásig. A lapszám összeolvasható az Alföld folyóirat 2019. áprilisi és májusi kiadásaival, amelyek szintén e tudományközi tanácskozás eredményeiből közölnek írásokat.

Rá/hallgatás

A hangolt érzékelés metonímiái Márai *Szindbádjában*

Nem gyakori, ám annál beszédesebb esete az irodalomtörténetnek, amikor olyan alkotás bizonyul az író egyik legjelentősebb művének, amelyik nemcsak hogy nem „vezethető le” az előzményeiből, hanem csak egy másik írói világhoz kapcsoltnak, ahhoz illesztve olvasható sikerrel. A magyar kései modernségnek ilyen emblematikus műve Márai *Szindbádjában*,¹ melyhez keletkezése idején – modalitás, téma és intenció tekintetében – Thomas Mann *Lotte in Weimar*-ja (1939) áll a legnagyobb közelségben. Kettejük hasonló eljárásának szélesebb értelemben vett mintáját az akkor már közel két évtizedes *Ulysses* (1922) hozta létre, az antikvitás egyik alapelbeszélésének profán újraírásával téve viszonylagossá az újkori irodalmiság eredetiségéről alkotott elképzeléseit. Az irodalmi gyakorlatban lényegében 40 évvel korábban megelőlegezve az irodalom *textuális* létmódjára alapozott – de a szövegeket életre keltő recepció hatástörténeti valóságát felfüggesztő – felismerést, mely szerint „sajnos, a versek nem dolgok, hanem csak szavak, amelyek más szavakra vonatkoznak, és *azok* a szavak még további szavakra utalnak, s így tovább, be a sűrűn túlnépesedett irodalmi nyelv világába.”² Noha Thomas Mann és Márai műveinek szövegkezelése éppen nem az időtlen intertextuális versengés tapasztalatában fogant, s ilyenként egyik sem kelti a „minden szöveg köztes szöveg” benyomását, befogadhatóságuk mégis kikényszeríti annak tudatosulását, hogy bizonyos értelemben – különböző mértékben bár, de – minden olvasás egyszersmind köztes, azaz óhatatlanul szövegekőzi olvasás is.

Jelölt formában ugyan mindkét mű szövege hypotextusokhoz utalja vagy legalábbis rájuk emlékezteti az olvasást, de egymástól eltérő módon részesítik a műalkotás transztextuális³ viselkedésének tapasztalatában. Maga az a tény, persze, hogy a Goethére, illetve a Krúdyra való vonatkoztatás nélkül lehetetlen eleget tenni e két szöveg közlés-igényének, egyik esetben sem jelenti azt, hogy akár a *Lotte*, akár a *Szindbád* az irodalom *létmódjaként*

¹ MÁRAI Sándor, *Szindbád hazamegy*, Révai, Budapest, 1940.

² Harold BLOOM, *Poetry and Repression*, Yale UP, New Haven, 1976, 2.

³ Genette ezzel a fogalommal jelöli a lehetséges szövegekőzi viszonyok összességét, vagyis mindent, „ami egy szöveget manifeszt vagy titkos kapcsolatba hoz más szövegekkel.” Gérard GENETTE, *Palimpseste. Die Literatur auf zweiter Stufe*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1993, 9.

ismerné el a *permanens* intertextualitás jelenségét. A két mű transztextuális alapképletében a szövegköziség csupán *viselkedésmódként*, azaz választható eljárásként érvényesül, s így tereli más utakra a Goethe és Krúdy világához utalt recepció műveleteit: Thomas Mann-nál inkább az értékrendek szemantikai közelségét, Márainál pedig a dolgok hozzáférhetőségének szenzo-materiális vonatkozásait hangsúlyozva. A nomád hajós nevének metonimikus használatával a *Szindbád hazamegy* ugyanis nemcsak azért artikulálja távolabbról a Krúdy világához való kapcsolódás tartalmi karakterét, mert az elbeszélés másodlagos szövegköziségére, a mindenkori tovább-mesélhetőségre akart emlékeztetni. Azért is, mert – teljesen eltérően a *Lotte* individuális választásától – ezzel az alaki prózapoétikai megoldással Krúdyt is egy olyan ősrégi életforma-típus megtestesítőjeként léptethette színre, amelyet Márai mindvégig maga is az írói létforma tartozékának tekintett.

Azt, hogy innen tekintve a *Szindbád hazamegy* pastiche,⁴ „regényszerű írásmóddal álcázott önértelmezés”,⁵ „Krúdy-parafrázis”⁶ vagy egyetlen nap „intertextuális hálóba”⁷ szőtt eseménySORA-e, az irodalomelméleti műfajfogalmak képlékenysége miatt nem olyan könnyű eldönteni, mint ahogyan látszik. Ugyanakkor mindez talán azért nem is perdöntő, mert az olvasás mindig csak részben igazodik az interpretánsként fellépő műfajisághoz s annak utasításaihoz. (Sőt, olykor szembe is fordulhat a műfaji olvasás előírásaival.) Bonyolítja továbbá a kérdést, hogy a *Szindbád hazamegy* transztextuális viselkedését az ismert Genette-féle hypertextusok típusainak egyikéhez sem lehet biztonsággal hozzárendelni. Nemcsak azért, mert itt a hypertextusként viselkedő Márai-szöveg nem egy konkrétan meghatározható hypotextusra utal vissza, hanem novellák (*Szindbád őszi útja*, *Tájékoztató, Isten veletek, ti boldog Vendelinek!*) és regények (*Napraforgó*, *N. N.*, *Hét Bagoly*) egy-egy csoportjára, a szövegtérben ezekből inkább neveket (Álmos úr vs Álmosy), motívumokat („sarokasztal”, „mély hangú hegedű”, [a magyar élet zenéjének] „kottajegyei”) és szófordulatokat („mindent tudott”, „mindent megértett”, „semmit nem bocsátott meg”) idézve. Az ilyen elszórt citációs utalásoknál azonban sokkal szembeötlőbb jegye a transztextuális viselkedésnek, hogy a *Szindbád hazamegy* szövege mindenekelőtt az elbeszélés regiszterein keresztül hívja elő a Krúdy világot alkotó stílus, hangnem és modor individuális jellemzőit. Éspedig úgy, hogy a játékos, ironikus/szatirikus, a rezignált-elégikus és a komoly-emelkedett szólámvezetés hangsúlyváltásaival teszi lehetetlenné hypo- és hypertextus viszonyának olyan stabilizálását, amellyel – a paródiától a pastiche-on át az utánalkotásig – Genette a transzformációs és utánzásos szövegköziség műfajait definiálta.⁸

⁴ Lásd ANGYALOSI Gergely, *A pastiche mint interpretáció. Márai Sándor: Szindbád hazamegy* = Hungarológiai Közlemények, Novi Sad – Újvidék 1986/4, 340–341.

⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Márai Sándor*, Akadémiai, Budapest, 1991, 74.

⁶ Lásd SZÁVAI János, *A kassai dóm*, Kalligram, Pozsony, 2008, 11–12.

⁷ FRIED István, *Krúdy Gyula utolsó étkézése Márai Sándor Szindbád hazamegy című regényében* = Irodalomtörténet 2012/2, 202.

⁸ GENETTE, *Palimpseste*, 43–44.

Pastiche-nak – mint nem szatirikus utánzásnak – például éppen azért sem nyilvánítható a *Szindbád hazamegy* műfaji konstrukciója, mert annak intenciója szerint a hypertextus ilyenkor az eredeti szöveg stílusjegyeinek, frazeológiájának, motívum- és formavilágának individualitását az eredetit nem ismétlő keverékformában, de önmaga szövegén *másik* gyanánt teszi láthatóvá. Ezt pedig legtöbbször úgy éri el, hogy úgyszólván kioldja őket eredeti funkcióösszefüggéseikből. Sikeresen azonban mindezt csak annak árán tudja végrehajtani, hogy ezt a keverékszerű ötvözetet – a pastiche-jelleg esztétikai megtapasztalhatósága érdekében – egyszerűen ki is vonja a hypertextus individuális hangnemének és stílusának uralma alól. A pastiche-effektus előállítása azonban – akár egyetlen műre, akár művek valamely csoportjára vonatkozzék is – azért számít kényes műveletnek, mert az összhatásért felelős hypertextus „külső” befolyásának módja és mértéke a funkcióiktól megfosztott jellemző jegyek együttesének új konstellációját könnyen fordíthatja paródiába vagy akár hommage-ba is. A pastiche nem parttalanított műfajfogalma a *Szindbád hazamegy* esetében poétikailag ezért csak akkor volna alkalmazható – és teljesítménye szerint értékelhető –, ha a mű csupán a vonatkozó Krúdy-szövegek stílusötvözetének előállítására korlátozódnék, és mindössze egy önmagát karakteres összetéveszthetelenséggel megnyilvánító beszéd gyanánt akarná *megszólaltatni*. Ilyen esetben a hypertextus viselkedése mindössze egy a pastiche-hatás kiváltására alkalmas „hordozó” médium funkcióira korlátozódnék.

A *Szindbád hazamegy* elbeszélői regisztereinek bonyolult poétikai hangolása azonban – miközben éppenséggel gazdagon él a játékos ironia és az affirmatív emelkedettség szólamaival⁹ – nem azért zárja ki a parodisztikus, illetve az azonosuló olvashatóságot (s így azok állásfoglalás-szerű értékösszefüggéseit), mert a pazar stílus emlékezeti terébe rejtőzve egymástól elválaszthatatlanul akarta volna megszólaltani a saját és a Krúdy-szövegek „közös” hangját. Annak pedig végképp nincs elbeszélő-poétikai jelzése, hogy ezzel az elválaszthatatlansággal a *Szindbád* elbeszélője olyasféle saját érték-álláspontot szeretett volna a hypotextushoz tartozóként érzékeltetni, amely nem lehetett a Krúdyé.¹⁰ Figyelmes olvasás számára, ha máshol nem, az elbeszélői diégézis szerkezetében beálló változás pillanatában nyilvánvalóvá válhat, hogy a modern magyar próza egyik csúcsteljesítményét (85–87) követő részletben közvetlenül a mű tulajdonképpeni („első”, „homodiegetikus”) elbeszélője szólal meg, az, aki ekkor teszi egyértelművé, hogy a Krúdy-szövegekre emlékeztető stílusok együttese saját áthasonító elbeszélésének a terméke: „(Így írt Szindbád, a hajós. Miről írt? Mindenről,

⁹ A regény legsikerültebb részletei közé tartoznak emiatt azok a tirádaszerű egyégek, amelyeknek a modális összhatása a mondottak igazságtartalmához való viszony kettős – egyszerre emelkedett és gúnyos/malíciózus vagy ironikus és bensőséges – alakításából származik. Az „Írt, mert estére hatvan pengőt kellett szerezni” (59.), illetve a „Legfőképpen azért írt, mert szerette hazáját” (76.)-típusú asszerciók közé zárt modális változékonyság az oka annak is, hogy a regény ún. értékrendjét már a tekintetben sem könnyű „rekonstruálni”, hogy vajon valódi elismerés övezi-e a Szindbád-féle hallgatag mindentudást, vagy csupán olyan nemes, de anakronisztikus örökségnek számít, amelynek a kulturális potenciálja a közösségi sors történelmi alakulásával szemközt elégtelennek bizonyult.

¹⁰ Lásd erről ANGYALOSI, *A pastiche mint interpretáció*, 8.

amit elmondtunk s arról is, amit nem lehet szavakkal elmondani...)¹¹ Itt válik az is érthetővé, hogy a *Szindbád*ban miért olyan ritkák, sőt, úgyszólván csak töredékesek a primer intertextualitás esetei. A mű ugyanis olyan többszólamú transzformáción keresztül tart kapcsolatot Krúdy szövegeivel,¹² amelynek Genette-nél egyetlen esete sem tartalmazza a pastiche lehetőségét. E rendszeren belül leginkább talán még az – ott a *Doktor Faustusszal* (1947) példázott – *transzpozíció*¹³ egyik sajátosan nyelvi közelségű, de döntően Krúdy világának főbb motívumaiból építkező eseteként gondolható el.

Nem jól értjük azonban a *Szindbád hazamegy* üzenetét, ha a műnek az elkülönülés vagy az azonosulás problémáját vagy akár a köztük való választás kérdését állítjuk a középpontjába. Mert ennek dilemmájára még csak utalás sem esik a szövegben, ahogyan annak sincs jele, hogy Márai azért szerkesztette volna egyetlen Joyce-i napba a felkerekedés és a hazaérkezés történetét, hogy esszencializált formában vihesse színre Krúdy nyelvi életvilágának jellemzőit. Semmiféle transzpozíciós vagy transzformáló műveletre nem lett volna szüksége a regénynek ahhoz, ha a saját elbeszélés helyett, de annak eszközeivel mindössze méltó módon akarta volna újra emlékezetbe idézni (vagy színre vinni, re-prezentálni) az akkor már félmúltba tartozó Krúdy-jelenséget. Az elbeszélés fentebb idézett diegetikus indexe ugyanis egyértelművé teszi, hogy ez a transzformált nyelvi-poétikai világ a Márai-próza beszéde, nem pedig az inkább motívumaiban, mintsem (prózanyelvi) beszédként megszólaltatott Krúdyé.

Felmerül azonban a kérdés, hogy ha Márai szemlátomást sem gyönyörködtető funkciójában *szemléltetni*, sem pedig gondolati potenciálja szerint *imitálni* vagy *megítélni* nem akarja a Krúdy művilágaként előhívott esztétikai fenomént, miért folyamodik annak aktualizáló újrírásához? Ehhez a poétikai újraalkotás nyelvi-epikai műveleteinek főbb szövegbeli jellemzőit kell szemügyre vennünk.

Amiben a *Szindbád hazamegy* szerkezeti építkezése a legfeltűnőbb módon különbözik saját hypotextusaitól, az az ismétlődéseken keresztül végrehajtott *koncentrált sűrítés*nek olyan foka, amelyenre kevés példa akad a század első évtizedeinek elbeszélő prózájában. Itt nem elsősorban arra a szerkesztési ökonómiaira kell gondolnunk, amely Kosztolányi finom szövésű novelláiban oly példásan újítja meg a századvégi anekdotizmus terjedősebb mintáit. A regény bizonyos részleteiben, különösen is a történések időindexeit „eltüntető” (az elbeszélte történések időbeliségét felfüggesztő) leírások állapotszerű rajzaiban a századvégi rövidpróza ama teljesítményének emlékezete érezhető, amely – Tömörkény és Petelei között – a leírásokban olykor már többet bízott az érzékleti evokáció műveleteire, mint a történések vagy a tárgyiságok poétikai potenciáljára. A kisprózánál

¹¹ MÁRAI, *Szindbád hazamegy*, Akadémiai – Helikon, Budapest, 1992, 88.

¹² Az „így írt Szindbád” formula ugyanis hangsúlyosan rögzíti: nem *ezt* írta, hanem *így* írt mindarról, amiről eddig az épp olvasott szövegben szó esett.

¹³ A transzpozíció fogalma itt a pastiche-nál *semlegesebbnek* bizonyul, és inkább utánpótlásra, *utánalkotásra* alkalmas, mintsem (stilisztikai) utánzásra. Lásd GENETTE, *Palimpseste*, 44.

bonyolultabb szerkezeti összetartottságnak itt elsősorban a „fonódó” ismétlődések sűrített motívumrendjén keresztül szövődik meg a hálózata. E motívumok jelentős százaléka a Krúdyénak „bizonyul” ugyan, de csak annyiban, amennyiben a (szövegközi) olvasás a Krúdy-próza *modális* emlékezete segítségével a maguk narratív kontextusa nélkül is ilyenként ismeri fel azokat. Mert a legnagyobb többségük már az 1850-es évek óta közkincsé annak az elégikus-emlékezeti prózának, amely Gyulai Pál kisregényétől Justh *Fuimus*-án át egészen Bánffy Miklós trilógiájáig őrizte a maga többarcú folytonosságát. Ilyennek mondható itt az emlékezés, a hallgatás, a melankólia, szomorúság, várakozás és reménykedés, a hagyomány hordozó autoritása, a magyar hovatarozástudat és térségi önazonosság, a hazaszeretet, a vidékiség vagy a személyiség szuverenitásának képzési-művelési artikulációja stb.

Annak technikái azonban, ahogyan e motívumok legfontosabbjai a „fonódó” ismétlődés szemantikai hangsúlyváltásain keresztül erős poétikai koherenciát kölcsönöznek a regénynek, úgyszólván semmiben nem emlékeztetnek a nemritkán amorf és terjengős Krúdy-szövegek olykori dagályosságára. Sőt, kifejezetten éles ellentétét képezik azoknak. A motívumok mozgásának és összefüggéseinek koncentrált sűrítését a *Szindbád hazamegy* annak az eljárásnak a *formális* kiterjesztésével éri el, amely *poétikailag* oly sikeresnek bizonyult az *Egy polgár vallomásai* – motivált epikus folyamatba nem rendezhető – történéseinek keretezésében. Mert amilyen konstitutív jelentésváltozásokon megy keresztül a többféle búcsúvétel eseménye az *Egy polgár vallomásai* nyitánya és zárata között, hasonló, de sűrűbben bekövetkező aspektus-módosulások jellemzik a *Szindbád* ismétlődéseinek dinamikáját is. A kiemelhető variánsok közül különösen szembeötlő ismérve ez a hallgatás/hallgatagság, a valamit meg- vagy valamire való *rá/hallgatás* különböző változatainak. A fő motívumként viselkedő hallgatásnak a maga tárgyával való metonimikus kapcsolatát hangsúlyosan prefigurálja a cím paratextusának az a viselkedése, amely a *Szindbád* tulajdonnévvel jelölt, de néven nem nevezett alanyt, akiről a történet szól, már a mű első mondatában a nomád „hajós, író és úriember”¹⁴ képzetével köti össze. A cím metonímiáját ugyanis az a(z irodalmi-szövegközi) vonatkozás működteti, amely a *Szindbád*-történeteket itt nem elsősorban az *Ezeregy éjszaka* mesekincsének részeként hívja az emlékezetbe, hanem Krúdy Gyula nevével és szerzőségével¹⁵ hozza okozati érintkezésbe.

Ahogy az „író és úriember” szófordulat még ugyanezen az oldalon megismétlődik, ezt követően ugyanolyan feltűnő gyakorisággal és állandósággal bukkannak fel a szövegben a hallgatás-motívum különféle változatai is. Anélkül, hogy itt mód nyílne a hallgatás-motívum ismétlődési rendjének részletező követésére, az epikus folyamat szerveződése szempontjából az bizonyul meghatározónak, hogy miközben a hallgatás, meghallás és ráhallgatás érzékleti mozzanata *szintaktikailag* mindig kapcsolatot tart a tárgyával, az azzal való metonimikus érintkezésnek a legtöbb esetben bizonytalan marad a *szemantikuma*.

¹⁴ *Szindbád hazamegy* 7.

¹⁵ „fitalabb éveiben szeretett ez álnév mögött rejtőzködni”. *Uo.*

Ezek a metonímiák ily módon azért képtelenek „definitív” jelentéseket előhívni, mert vagy tárgyi vonatkozásaiknak mosódnak el a kontúrjai, vagy pedig az érzékelt fenomenon azonosíthatósága ütközik akadályokba. A nyitányon hamar felbukkan a „hallgatag komolyság” (9.) mozzanata, a hallgató természet „csendje” (13.), a „hallgatag arc” (20.), illetve egy „suttogás” gyanánt figyelmet követelő „hang” (20.), egészen addig, míg be nem bizonyosodik, hogy távolról sem véletlen az auditusnak ez a tapasztalatbeli fölénye. A világhoz való lényegi hozzáférésnek itt ugyanis nem a mindenütt uralkodó első érzék, az opsis lesz a legfőbb záloga, hanem valami olyasfajta érzék, amelynek nincs szüksége a látásra, mivel a hang(zás) és az érzékleti közelség jegyében múlja felül annak lehetőségeit: „Félig behunyt szemmel járt a világban, melynek jelenségeit valamilyen érthetetlen, önmaga számára is megmagyarázhatatlan értesültséggel tartotta számon, pontosan tudta, mi az értéke egy embernek, vagy átmeneti kabátnak...” (22.)

Ez a látszólag mindentudó értesültség azonban nem a rá/hallgatás problémátlan primátusát jelenti, hiszen annak többnyire lehangolt-rezignatív indexe arra utal, hogy bár – mivel mindig egy közvetlenül a dologból kiinduló s arra tőle eltávolodva is visszautaló tulajdonságot érzékel – talán ez az érzékelésmód a legcsalhatatlanabb, mégsem garantálja a dolgok „tartalmának és értelmének” kifürkészhetőségét. Ezért is van az, hogy a hallgatás-motívum változatai – a csöndes kontemplációtól a szórakozott hallgatagságig, a maga elé meredő szótlanságtól a tapintatos elhallgatásig – rendre a körül a centrális és állandósult beállítódás/diszpozíció körül rendeződnek el, amely a jelenségekre való *figyelmező ráhallgatás* ismétlődő mozzanataként van jelen a regényben, és mint ilyen a sűrítő-koncentráló szerkezetképzés meghatározó tényezőjeként viselkedik. A történet elején a suttogó hangokra figyelő (20.) Szindbád – „mintha egy hangot hallana” (29.) – látszólag csak azért néz föl a levegőbe, hogy emlékezetből megállapíthassa: Virág Benedek „soha nem fürdött” (29.), a „kitérő” vagy elterelő megjegyzésnek azonban inkább a külső összefüggések kizárása a feladata, az, hogy a hallgató figyelem zavartalanul összpontosuljon a bizonytalanul hallottakra.

Szindbád hallgatásának lényegibb összetevői azonban csak a regény szerkezeti középpontjában, pontosan a terjedelmi felezőponton kezdenek kibontakozni. Amikor a Londonban papírt kér és a narrátor megnyitja az „Írt, mert...”-kezdetű szövegegység anaforák tagolta, hosszú tirádáját, az írásra ösztönző hangot egy szobában felejtett mélyhegedű hangjának nevezi az elbeszélés szabad függő beszéde:

Írt, mert író volt, és néha egyfajta hangot hallott, amely olyan volt, mint mikor egy üres szobában megszólal egy magános mélyhegedű, melyet a sarokban felejtett valaki.

Ezt a hangot, visszatérő szólamokkal, egész életében hallotta Szindbád. Ezért írt; s csak olyankor írt, mikor hallotta ezt a hangot.¹⁶

¹⁶ *Uo.*, 60.

Ez a konstatív, magyarázó retorika azonban egy meglehetősen ritka technikával rögzíti a szemantikai emlékezetbe hallás és írás különös kapcsolatát. Az itt alkalmazott „tökéletlen” – mert „tartalmilag” nem valódi – antimetabolé ugyanis, amely itt visszafordítható módon egyesít kiazmust és paralellizmust, nemcsak okozatilag, hanem temporálisan is összeköti, s így egyidejűsíti is hallás és írás kapcsolatát. Fül, szem és kéz intermediális együttműködése eszerint úgy alakul, hogy Szindbád *azért* ír, mert egyfelől (nemcsak néha, hanem) ismétlődően mindig hallja ezt a hangot, de *csak olyankor*, amikor ennek a „mindig”-nek fennáll az állapota. A retorikai konstrukció „logikai zavara” referenciálsan, persze, csak úgy hárítható el, ha az idézet elején álló „néha” a szüntelenség megszakított, de állandó formáját jelöli. A formulának az összetartozást nem-logikailag hangsúlyozó modális eredetisége azonban többet teljesít ennél: a kizárásos fokozáson keresztül megbonthatatlan poétikai jelentéssel látja el a „mindig írt, amikor hallotta, de csak akkor írt, amikor hallotta” (ál)paradoxonát.

A mű e két központi elemének ilyen összekapcsolása után változatos építkezésű, többszörösen összetett, alárendelő mondatok ritmusában bontakoznak ki azok a kísérletek, amelyek – közvetve vagy közvetlenül – a dolgokra való ráhallgatás indítékainak, illetve a meg/hallottak értelmének és tartalmának erednek a nyomába. A többszörös mondatösszetételek az eddigiekhez képest is fokozzák a narratív állapotszerűség benyomásait, s még akkor is több változatban állítják elő ezt az effektust, ha a hypotaxis uralta periodikában az ereszkedő dallamívű, hasonló szerkezetek visszatérése a leggyakoribb. A mindig nyugvópontra jutó, összetett gondolatritmushoz így rendre a lecsengő, megállapodó hangzás dinamikája társul, a közlés akusztikai ívében külön nyomatékosává téve a végponthoz ért mondatperiódus tartalmi lezárultságát is:

A hang megmondott mindent. Szindbád hallotta a hangot, s egyszerre hallani vélte az idő és a lelkek sülyesztőjében eltűnt Magyarország minden hangját. A Duna áramlását hallotta, a víz fanyar-üde jó szagát érezte, a pintyek és fekete-rigók csivogását a dunai szigetek sárga füzei között, vonatfűtő rikkantását, amint elhalad a gőzös éjszaka az Alföld afrikai síkságában és némaságában, a tátrai fenyők suhogását, ruszin anyák édeskés-szomorú énekét egy kékre festett, zsúpfedelű ház félig nyitott ablakai mögött, vidéki söntések pohárcsengését, azt a zajt, amikor a kocsisok az ostor hegyével hegyeset csettintenek és kocogni engedik a pesti nyári éjszakában a gumirádlit, eperbóletól könnyedén mámoros, fiatal, szőke nők boldog sikoltását, mely hosszan visszhangzik a nyári illatoktól füledt Alagútban, éjszaka, mikor a kocsi áthajt, a „Régi Nyár”-ból érkeve, a Lánchíd felé, s a női sikoly hosszan száll és visszhangzik még az Alagút boltíve alatt, mintha erre haladt volna át minden, ami az élet illanó értelme volt, a boldogság, az ifjúság és a csodálatos várakozás. Hangokat hallott Szindbád, mintha a láthatatlan mélyhegedű hangadása megszólaltatta volna lelkében az egész zenekart, minden hangot hallott,

mely a *magyar élet kísérezeneje* volt, a badacsonyi nádasok békáinak *kuruttyolását hallotta*, amint nyári alkonyatkor *föhallatszik szavuk* a hegytetőn roskadozó Kisfaludy-ház tornácára, ahol *cigányzene szól*, s kéknyelű bor mellett könyökölve oly messzire látni el Somogyba, Zalába, a kékeszöld víz partjain túl, mintha a béke szigete és a boldogság utolsó tartománya lenne Magyarország.¹⁷ (Kiem. K. Sz. E.)

A fonódó ismétlődés rendjében felbukkanó (itt főntebb pl. kifejezetten koncentrált) hallgatás-motívumok viselkedésében az a feltűnő, hogy döntő többségük nem a *valamiről* való hallgatásnak az esete. És ez annak ellenére igaz, hogy a szövegben – a dologról hallgató beszédétől (29.) a [maga elé] tűnődő hallgatáson át (32.) az elhallgatott érzelmek és a tapintat szótlanságáig (67.) – számos példáját találjuk a valami tudottan *meglevőre, fennállóra* vonatkozó hallgatásnak.¹⁸ Hangsúlyozva egyszersmind azt is, hogy a hallgatás többfajta rendje és lehetséges konstrukciói¹⁹ Márainál sem a közlés hiányával állnak összefüggésben. A többféle módon artikulált hallgatásnak az egész életműben kitüntetett a közlés- és cselekvésértéke.²⁰

Az említettek azonban – a hallgató bensőségtől a stratégiai (el)hallgatás tapintatáig – itt éppen, hogy nem tartanak funkcionális kapcsolatot a szövegben tematizált írással. Ennyiben bizonyosan nem annak esetei, amiről a napló 1947-es bejegyzése beszél. Sokkal inkább arról van szó, hogy a szöveg már eredendően is anélkül próbálja hozzáférhetővé tenni ezt a különös rá/hallgatást, annak mibenlétét, hogy szemantikailag tetten érhetőnek vélné néma történéseinek tétjeit. A fenti idézetben is nyomatékmal utal erre az a körülmény, hogy az itt éppen zenei hangzásként észlelt hangoknak azért nincs, vagy azért hozzáférhetetlen az üzenete/jelentése, mert olyan „szemantizálhatatlan” metonímia tudósít felőlük, amely csupán érintkezik azzal, amire visszautal: „minden hangot hallott, mely a magyar élet *kisérezeneje* volt”. Vagyis – konkrétan itt tekintve – a békakuruttyolás vagy cigányzene mindössze afféle hangzó háttere, akusztikus díszlete(?) valami nála lényegesebbnek: olyan jelzés, amin keresztül a (magyar) élet hangolt – mert, mint a szöveg más helyein kiderül: „kottázható” – valósága megnyilvánul. A valóságnak ez az elsődlegesen *zenei fenoménként* értett hangoltsága, pontosabban: hangolt tapasztalatként való hozzáférhetősége az, ami a legszembeötlőbb módon kapcsolja Márai művét a Krúdy-próza nyelvi *textúrájának* legjellemzőbb formáihoz.

¹⁷ *Uo.*, 61–62.

¹⁸ „Arany János, Mikszáth és Gárdonyi egy életet éltek le úgy, hogy senki nem hallotta ajkukról egy nő nevét.” *Uo.*, 67.

¹⁹ A beszédes/jelentőségteljes és a stratégiai hallgatás eseteiről utóbb lásd Aleida ASSMANN, *Formen des Schweigens* = Aleida ASSMANN – Jan ASSMANN (Hg.), *Schweigen. Archäologie der literarischen Kommunikation XI.*, Fink, München, 2013, 51–68.

²⁰ „[A]z életet nemcsak átbeszéljük és átcsелеkedjük, hanem át-is-hallgatjuk. A hallgatás is cselekmény, mint a beszéd vagy a tett. Az igazi hallgatás – amikor *valamiről* hallgatunk s végül amikor a legfőbbbről, a világról szerzett zsiger-öntudatunkról hallgatunk – legalább úgy világalakító cselekedet, mint a tett. Persze nem elég hallgatni. Tudni is kell, halálós pontossággal, mi az, amiről hallgatunk. S közből lehet beszélni is.” MÁRAI, *A teljes napló. 1947*, Helikon, Budapest, 2007, 134–135.

Egy szöveg textúrája – leggyakrabban az epikai *struktúra* érzékelésének rovására²¹ – akkor lép előtérbe, amikor az epikai folyamatot nem a plot- vagy story-effektusok lendítik előre, hanem amikor a folyamatot feltartóztató „állapszerűséget” tapasztal meg az olvasás. A leírások, reflexiók vagy érzelmi- és tudattartalmak rögzítése ilyenkor az elbeszélés paradigmatiszma tengelyén sűrít össze olyan mozzanatok, amelyekben a közlés nem-szemantikai *anyagszerűsége* válik láthatóvá. Hagyományos fogalmakkal élve ilyenkor figyel föl az epikai olvasás arra a nem könnyen fogalmiasítható líraiságra, tónusra vagy költői atmoszférára, amellyel Fülöp László többek közt a *Napraforgó* „szemléleti mélységperspektíváját”²² is jellemezte. (Amint azt például a *Tájékoztató* című novella, illetve a *Szindbád hazamegy* második felének iterációs szerkezetei [„szerették/szerette” vs. „írt, mert”] közti különbségek is mutatják, a hangulatokat, érzelmeket előhívó elbeszélés motívumai közti rokonság [rezignáció, elégekusság, melankólia stb.] sem tünteti el azonban a Krúdy- és a Márai-féle mondatritmus a „dallamvonalainak” azokat a különbségeit, amelyek többek között a mellérendelő, illetve az alárendelő mondat szerkezetek eltérő dinamikájából²³ következnek.)

„A hegedű dalaiban elbúcsúzott mindattól, ami kedves és kellemes volt életében. A kis, fekete *kótajegyek* sövényéből baráti arcok bukkantak fel”²⁴ – olvassuk a *Napraforgó* indirekt idézésű emlékezet-jelenetének egyik legfontosabbikában. A Krúdy-féle „kótajegyek” metonímiái baráti arcokat hívnak elő – ennyiben jóval definitívabb a működésük, mint amire Márainál kellene képesnek lenniök. Hiszen itt éppen az a feladat, hogy „kottába kell írni és hangszerelni kell a magyar élet zenéjét”.²⁵ De hogy a kétfajta „partitúra” egymás kibetűzhető metonímiájaként viselkedik, azt az teszi beláthatóvá, hogy mindkettő olyan mediális „fordításban” működik közre, amely egyrészt látvánnyá változtatja a hallottakat, illetve másrészt végrehajtja e képzeleti képek („látomás”) textuális lejegyzését. Az intermedialis rögzítés azonban nem törekszik a hallott látvány szövegiségének megfejtésére: a rá/hallgatás történéseit megfigyelő elbeszélés nem értelmezni, mindössze rögzíteni akarja annak körülményeit, ahogyan az elbeszélés számára a másik világtapasztalata egyáltalán „hozzáférhető”: „És írt, mert e pillanatokban, mikor a hang megszólalt, csukott szemei mögött derengeni kezdett a látomás, s képeket látott, mint az alvajárók. E képeket sietős kézzel – apró, lila betűkkel, melyek oldalvást dőltek, mint a sarjúrendek, mikor tavaszi szél borzolja soraikat – gyorsan fölvezolta a papírra.”²⁶ Hiszen amit a csukott szem „lát”, az

²¹ A textúra hangsúlyos anyagszerűsége (s ezért korlátozott szemantizálhatósága) következtében javasolja Baßler, hogy „ami egy szövegen parafrázálható, azt nevezzük struktúrának, ami pedig nem parafrázálható, azt textúrának”. Moritz BASSLER, *Die Entdeckung der Textur. Unverständlichkeit in der Kurzprosa der emphatischen Moderne 1910-1906*, Niemeyer, Tübingen, 1994, 15. Minthogy Baßler itt alapvetően a tízes évek bizonyos szövegeinek hermeneutikai „értelhetlenségét” vizsgálja, az általa használt oppozíció itt csak alakilag alkalmas a Krúdy–Márai kapcsolat narratopoétikai megközelítésére.

²² FÜLÖP László, *Közelítések Krúdyhoz*, Szépirodalmi, Budapest, 1986.

²³ Lásd erről HERCZEG Gyula, *Mondatszerkezetek Krúdy stílusában* = Magyar Nyelvőr 1951/6., 520–525.

²⁴ KRÚDY Gyula, *Napraforgó – Asszonyságok díja*, Unikornis, Budapest, 1998, 21.

²⁵ *Szindbád hazamegy* 63.

²⁶ *Uo.*

a maga hozzáférhetetlenségében ugyanolyan elválaszthatatlan saját lejegyzettségétől, mint az „oldalt hajtott fej”²⁷ testtartását materiálisan is megismétlő írás a saját (testi) alanyától.²⁸ Itt a Márai-elbeszélésnek ismét az a konstitutív kettőssége figyelhető meg, hogy miközben a narrátor nyelvi az auktoriális elbeszélés omnipotens nézőpontját használja, beszédhelyzete inkább a szcenikus-tudósító elbeszélőére emlékeztet, akinek „jelenlétüként” ugyanakkor csak korlátozott tudása lehet a színre vitt írásjelenet indítékairól.

Az azonban, hogy a regényben megfigyelt rá/hallgatás egy lényege szerint eredendően *hallgató* világra²⁹ összpontosít, nem fordítja paradoxonokba az elbeszélésnek a hallottak („a hang/ok”) azonosítására tett kísérleteit. Mert ezek a kísérletek ugyan újra meg újra másképp határozzák meg a hang/zás mibenlétét, de közben szisztematikusan éppen azon jelenségek köre rajzolódik ki előttünk, amelyek az ismétlődő rá/hallgatásban érdeemesnek bizonyulnak a meghallásra. A kezdetben „magános mélyhegedű” (60.) gyanánt hallott „mély”, „szomorú” és „komor” hangot – mint „a végzet vijjogását” (61.) – röviddel később már nem zenei hangként azonosítja az elbeszélő, de elhatárolja „a világ értelmes és önkényes zörejei”-től (62.) is, hogy aztán majd érzékleti történéseken át meghatározhatatlanul kiterjesztve a regény csúcspontján ismét a mélyhegedű hangjának képzetébe foglalja bele mindazt, ami képes előhívni azt a látomást, „melyben elfért Magyarország”. (87.) Ez a majd még felidézendő tiráda azonban éppen annak a mesterfokú poétikai példája, hogy a hang azonosítására tett kísérletek, a kulcsfontosságú formulákat összefonódva ismétlődő részletek éppen azért nem öltik az önfelszámoló szerkezet formáját, mert visszatérésük során sohasem ugyanaz tér vissza, hanem az egyszer már szóba hozottnak mindig valamely újabb aspektusa, addig előtérbe nem került összefüggése vagy vonatkozása. Az „oldalt hajtott fej” emblemikus motívuma hol a valamire figyelő (45.), hol a gyönyörködő (75.), hol pedig az írással küszködő (87.) gesztusok kísérője, a (hegedű)hanghoz rendelt írás hol a kölcsönös elválaszthatatlanságot (60.), hol az okozatiság hangolt (nem pedig logikai) eredetét hangsúlyozza (87.). De a kisszerkezetek szintjén – lényegében alig több, mint félszáz sorban – mesterien sűrítve ugyanez történik a szüret, a vadludak, a présház, a dércsípte szőlőtőkék, a vastag történelmi könyv, a kőpad, a melegség, az illatok vagy a rőzsefüst motívumain keresztül úgyszólván haptikus közelségbe hozott vidéki Magyarország narratív-nyelvi előállításában is (86–87.).

A *Szindbád hazamegy* epikai konstrukciójának elsősorban éppen az erősíti a zenei hatását, hogy ezek a fonódó ismétlődések a maguk változékonyságában egyfajta fúgaszerű képződésre emlékeztetnek – annyiban legalábbis, hogy a vezérszólamként viselkedő *hallgatás* motívuma rendre újraalakuló kapcsolatba kerül az őt övező életvonalakozások gazdag tartalmaival. A gőzfürdőben gömbölyödő férfihasak jelentőségének gúnyoros

²⁷ *Uo.*, 45.

²⁸ Az írás és a betűk másutt is olyan közel kerülnek a test valóságához, hogy úgyszólván az élet biológiai történéseinek válnak a részeivé: „Lassú betűvetéssel írt, nyögve és nehezen, s írás közben néha kinyújtotta karjait, és feje fölött nyújtózkodva, fohászokodó mozdulattal kulcsolta össze ujjait, mintha viaskodna valamivel vagy valakivel.” *Uo.*, 87.

²⁹ „Írt, mert látta és ismerte a másik, hallgató Magyarországot...” *Uo.*, 68.

„megéneklésétől” a „szívében szomorú” mentalitás megindító bensőséggel hangszerelt történelmi reflexiójáig olyan változatossággal csatolja itt az elbeszélés a mellékszólamokat a főtéma frázisaihoz, amilyenre alig akad példa más Márai-regényekben. Különösen fokozza ezt a poétikai hatást a hallgatás-motívumnak az a viselkedése, hogy amire itt az olvasás meghallandóként felfigyelhet, az rendre a hangzások ama válfaja, amelynek nincs biztonságos szemantikai vonatkozathatósága (sóhaj, sikoly, kiáltás, természeti hangok, némaság és csönd mint a hang/zás hiánya stb.). Másképpen fogalmazva: olyan oda- vagy ráhallgatás észleli ezeket a szemantikailag nem artikulált hangzásokat, amely nem valami akusztikusan előzetesen keresettre irányul rá, vagyis amelynek nem az irányult tárgyi megértés a célja. Ott lép igazán működésbe, ahol nem valami már meglevő, de még majd azonosítandó dolog/jelzés hangzik fel, hanem éppenséggel nem nyilvánítanak ki semmit. Ezt a nem irányuló, de mégsem „érdektelen”, s nem a pusztán akusztikumot halló rá/hallgatást nevezte Heidegger az érzékelés ama formájának, amely egyáltalán lehetővé teszi, hogy úgy halljunk meg valamit, mint ami nem „megnyilvánítottként”, néma vagy alulartikulált módon is képes beszédessé válni, sőt, mondani is valamit: „[O]tt van ráhallgatás (*Hinhören*), s tisztán bizonyára csak ott, ahol egyáltalán nem ront ránk semmi hallva értett, ahol egyáltalán nincs közlés.”³⁰

Az írásra készítő, mélyhegedűre emlékeztető hang tehát igen összetett narratív/epikai státuszú, nehezen meghatározható észleletként lép be a tapasztalatba. Mert miközben csak részben zenei-technikai hangzás, mégsem a *Stimme* értelmében vett emberi hang megfelelője. Ráadásul az elbeszélő, aki ugyan visszatérően kérdez rá a hang értelmére, tartalmára, úgy ered ezek nyomába, mintha maga sem volna meggyőződve a hang üzenetének hozzáférhetőségéről. Kísérletei ennyiben inkább azonosítási próbálkozások, mintsem értelmezési javaslatok. Inkább a dolgokkal, jelenségekkel való találkozásból következők megfigyelésére korlátozódnak a reflexiói. Minthogy a közvetve így megfigyelt hangzás nem „megmond” vagy „értésre ad” valamit, ismételt tematizálása Szindbádnak inkább arra a beállítódására irányítja a figyelmet, amely a hang, hangzás, hangszín, hangfekvés és modalitás aspektusait egyaránt magába foglaló *Ton*³¹ észlelésére képes. Ennek a hangzásnak a szubsztancialitása itt egyszerre van innen és túl az akusztikus materialitáson. Legalábbis amennyiben egyfajta kezdetleges, vagy „eredendő” nyelv gyanánt teszi mindazt észlelhetővé, ami a hangzó természet „szavaként”/mondásaként közös lehet a sóhajban, a sikoltásban, a „fenyők suhogásában” (61.), „a tücskök zenéjében” (82.) és „a gyantás illatú reggel hangjai”-ban (80). Ez a mondás így nem konkrét tartalmak megértésére tart számot, hanem – a szöveg „materiális” *textúrájába* foglalva – inkább a beszédetől való különbözőesen keresztül képes arra, hogy olyan figyelő rá/hallgatás számára „szólaljon meg”, amely a nyelviségnek a beszéd szemantikumán túli közlésére is érzékeny.

³⁰ Martin HEIDEGGER, *Heraklit* = Uő, *Gesamtausgabe* Abt. 2.Bd. 55., Vittorio Klostermann, Frankfurt/M., 1994, 245.

³¹ A természet hangjait Herder is a „Töne der Natur” kifejezéssel nevezi meg. Lásd Johann Gottfried HERDER, *Über den Ursprung der Sprache* = Uő, *Werke. Band II.*, Hanser, München – Wien, 1987, 260., 261.

A mélyhegedű nem-technikai hangzásában, a reggeli természet hangjaiban vagy sóhajokban itt az a legszembeötlőbb hasonlóság, hogy nyelvi nézetben valamennyi a *magánhangzók* hangoztathatóságával hozható kapcsolatba. Pontosabban: ami itt „megszólal”, artikuláció és akcentus szempontjából nem szorul rá arra, ami a közlést a Rousseau-féle értelemben *beszédként* teszi lehetővé: „A mássalhangzói elv nélküli beszéd [...] – következtet ebből joggal Derrida – nem volna beszéd.”³² Ami itt valamiféle kezdetleges vagy eredendő nyelvre emlékeztető formában beszédes, az inkább a hangzó természet herderi értelmezésével áll szorosabb kapcsolatban. Herder azért tekinti a magánhangzókat a nyelv meghatározó elemeinek, mert olyasvalaminek a mondására képesek, ami csak az élő, a „hehezetes”, a lélegzéshez kötött *phoné*-hoz tartozik hozzá: „Kiejtjük annyira élő és finoman organizált, *lebeletük* annyira szellemi és éteri volt, hogy *elillant* és nem lehetett betűkbe foglalni.”³³ Az akroamatikus nyelvfelfogás eme klasszikus modellje szerint a természet artikulálatlan hangjainak már a nyelv eredeténél is meghatározó szerepük lehetett, mert a rájuk való ráhallgatás tette egyáltalán lehetővé az egymással-lét megkövetelte beszéd kialakulását. És, utóbb, persze annak igényét, amellyel Szindbád rögzíteni igyekezett e hang(zás)okat, az elbeszélés pedig a hozzáférhetetlen értelmükkel legalább érintkező metonimikus kapcsolatba próbál foglalni. Hiszen, így Herder, „[m]i írható le kevésbé, mint a természet artikulálatlan hangjai? S ha annál artikulálatlanabb a nyelv, minél közelebb van eredetéhez – mi más következik ebből, mint az, hogy a nyelvet bizonyára nem a huszonnegy betű kedvéért találta fel egy magasabb lény. [...] [A] betűket csak jóval későbbi, tökéletlen kísérletnek lehet tekinteni azzal a céllal, hogy valamiképpen támpontul szolgáljanak az emlékezetnek, s a nyelv nem Isten grammatikájának betűiből, hanem szabadon működő szervek vad hangzataiból keletkezett.”³⁴

Amit tehát itt meg kell hallani, az bizonyosan nem beszéd, illetve nem is olyasféle üzenet(nek a sejtelve), amely valami meglevő, de elzárult tartalomról érkezik. A természetnek ezt a kezdetleges nyelvét „megszólaltató” hangzó effektusok – mint az élő környezet „szavai” – ugyanakkor az elbeszélés világában betöltött státuszuk tekintetében még akkor sem bizonyulnak jelentékenyebbnek az emberi hallgatás beszédes csendjénél, ha ez utóbbiak kétségkívül gyakrabban válnak is irónia tárgyává. Ez a különbség mindössze abból származik, hogy a regényben az emberi világ – még ha a végzetel szemközt ezer éven át „kérdés és felelet nélkül” hallgató nemzetnek ez az egyetlen túlélési lehetősége is (69.) – esendőbbek számít a természetnél. A szomorú, várakozó és reménykedő történelmi némaságnak a „hangját” viszont, mely a műben éppúgy része a „magyar élet zenéjének”, mint a természet hangjai, csak a maga immaterialitásán keresztül lehet lejegyzés tárgyává tenni. Mert a természet kezdetleges nyelvével ellentétben az itt „hallható”, a figyelmezve hallott megérthetőnek egyáltalán nem kell hangzónak és zajszerűnek

³² Jacques DERRIDA, *Grammatologie*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1996⁶, 539.

³³ HERDER, *Értekezés a nyelv eredetéről*, ford. RAJNAI László = Uő, *Értekezések, levelek*, Európa, Budapest, 1983, 182.

³⁴ Uő., 183.

lennie”.³⁵ A *Szindbád hazamegy* epikai világát lényegében a hallgatás e két formájában rejülő jelentéspotenciál eltérő viselkedése teszi esztétikailag megtapasztalhatóvá. De míg az Alagúttól Zaláig és a Tátraig terjedő térség természeti „hangjainak” zenéje, illetve életvilágának hangulati textúrája azért készíti csöndre a rá/hallgatást, mert nem-fogalmiasítható tudást és érzékleti tartalmakat tesz észlelhetővé, a tapasztalat és belátás – Krúdynál oly meghatározó – hallgatagsága itt inkább olyan humán *feleletnek* bizonyul, amelynek felderíthetetlenek az indítékai. Ezért is érthetők olykor egyszerre afirmatív, illetve ironikus közlésnek az elbeszélés olyan megállapításai, mint hogy „mindent tudott” (22.), vagy „mindent és mindenkit ismert” (31.) Szindbád. Különösen pedig, amikor a mű fináléjában az is kiderül, hogy „Szindbád számára most kezdődött valami, ami az élet értelme volt. Most kezdődött a hallgatás” (114.). Aligha véletlen ugyanis, hogy arról mindig többet tudunk meg, miként tudósítanak az érzékletek a hovatarozásról, mint hogy mit is tud igazából a(z) olykor jelentőségteljesen) hallgató főhős. A nem-beszélő hallgatagsághoz ráadásul olykor egymás közvetlen közelségében is különböző értékkepzeteket társít az elbeszélés: a London-beli „hozzáértő” borozás csendje hol csupán az „okos és jellemes ivók” szertartásaira utal (111.), hol pedig az eliramló életről (117.) vagy a méltatlan irodalmi világról való állásfoglalásnak számít (115.).

Az érték szerkezetnek ez a poétikailag kettős modális mozgása arra figyelmeztet, hogy a *Szindbád hazamegy* nem a hol afirmatív, hol ironikus-parodisztikus kontextusban hallgató Szindbád alakjának akar elsősorban emléket állítani. A szövegnek a benne mondottak igazságtartalmához való viszonyát nem uralja olyanfajta emelkedettség, amely az azonosuló ünnepélyesség jegyében a régi, a letűnt vagy „a másik, hallgató Magyarország” (68.) írójaként akarna búcsút venni a jelképesen végleg hazaérkező, s már a maga jelenében is a félmúltba tartozó Szindbádtól. Sokkal fontosabbnak bizonyul itt az a metonimikus kapcsolat, amely a mindvégig hangsúlyosan *íróként* – nem pedig bohém különcként – színre léptetett Szindbád nevét Krúdyn keresztül egy olyan irodalomeszményhez kapcsolja, amely már hiányzik, nincs meg, vagy legalábbis már csupán hallgat az elbeszélés jelenében. Az Ambrus Zoltántól Juhász Gyulán át Péterfyig felsorakoztatott nevek pontosan jelzik, hogy Szindbád nem annyira különleges emblémája, mint inkább része egy olyan irodalomnak, amely másképpen tudott és tanúskodott a maga hovatarozásáról, mint a jelenbeli „aranyfüstös szellemi zsidvásár” (53). Ha van jelentősége a búcsúvételnek a történetben, akkor innen nézve az a legbeszédesebb, hogy a *Szindbád hazamegy* lapjain egyedül az a már elnémult irodalmi hagyomány mentes az ironikus-parodisztikus értékindexektől, amelyet Széchenyitől, Szemerétől majd Aranytól származtat s Krúdy-Szindbádon keresztül lát utoljára beszédesebbnek az elbeszélés. A műbeli mementó ezért lényegében nem Krúdynak, hanem annak az irodalomnak szól, amely még „mindenestől őrzött és kifejezett valamit, ami Magyarország tartalma és értelme volt” (54.). A rá/hallgatás metonímiáin keresztül a *Szindbád hazamegy* a mindenkori hovatarozás

³⁵ HEIDEGGER, *Heraklit*, 260.

fogalom-előtti tartalmaiban és érzékleti tapasztalatában ismeri fel azt a potenciált, amely e letűnt irodalmi hagyomány létesítője és folyamatos táplálója lehetett.

S hogy a szövegnek ezek a nem megfajtságra törekvő megfigyelései milyen sűrű szövésű szenzuális mintázatot tapasztalnak meg a hollét és hovatarozás érzékleti természetű „értelme és tartalma” gyanánt, azt a regény csúcspontjának különleges retorikai alakítású tirádája tanúsítja a legszemléletesebben. Nem csak azt vehetjük ezen a ponton szemügyre, hogyan tér el egymástól a kétfajta narráció strukturális mozgása. Azt is, hogy – pl. a *Napraforgó* már idézett részletéhez³⁶ képest – mennyire másként alalul itt a *Hét Bagoly* 12. fejezetét is felidéz³⁷ szöveg érzéki adatokkal telített textúrája. Mert Krúdyhoz képest a kis szövegtérbe sűrített ismétlődések mozgása olyan különleges materiális konzisztenciát kölcsönöz a szövegnek, amely nemcsak térbeli effektusként marad emlékezetes, hanem a mondatritmus gondosan megformált zenei dallamívét úgy egyesíti az összes érzékszerv működtette aiszthésisz dinamikájával, hogy a befogadás egyszersmind időbeli szerkezetként is képes megtapasztalni a részlet „hangzó” nyelvi architektúráját:

Olyan szüretre vágott Szindbád, ahol **alkonyatkor a dércsípte sárga, vörös és kék szőlőtőkék** között hosszan lehetett üldögélni egy **diófa** alatt, s amíg a leányok danáznak és tapossák a mustot, Szindbád valamilyen történelmi könyvet olvas, így várakozik a vacsorára. De legfőként azt szerette volna, ha **kőből** faragott **asztal** és pad várja a **diófa** alatt.

Egyszer Tolcsván látott a hegyoldalban egy **fa** alatt ilyen régi **asztalt** és **kőpadot**, s a pillanatot, melynek emléke e helyhez tapadt, mint a tapló a **fatörzshöz**, nem tudta elfelejteni. Csak a füst és az ének szállott az őszi ég felé, máskülönben oly csendes volt a táj és az este, mint egy fiatal nő, mikor élete első boldog szerelmes órája után elalszik kedvese mellén. **Vérvörös és sötétkék volt a szőlő**, s a leányok

³⁶ „A hegedű dalaiban elbúcsúzott mindattól, ami kedves és kellemes volt életében. A kis, fekete kótajegyek sövényéből baráti arcok bukkantak fel. Zöld épületek, vadszőlős tornácok, nyújtózkodó ebek, messzire hangzott barátságos köszöntések, víg szemek és maslira kötött nyakkendők. Férfiak, pajtások, akik poharat emeltek nőért és hazáért. Fehér asztalok, hűvös lugasok, szép, hosszú öszök, dércsípte falevelek, gyümölcsillatok és tájak, amelyeken boldog volt, anélkül, hogy akkor tudott volna a boldogságról. Hosszan ásító évek, jegenyefákkal szegélyezett gyalogösvények, fodros vízfolyások, játsszi kéményfüstök, messziről csikorgó kutak, barna kapuk és ágyak, amelyekben gyönyörű csendeseket lehetett álmodni. Egy téli, bundaszagú utazás, majoránnaillatú kocsmaszoba, deres ablaküvegekre írott női név és a frissen hullott hóban ácsorgás egy kis lányom felett. Karácsonyfák alatt fehérítő nők, húsos, puha, ölelésre termelt lusta asszonyok, regényes lányok lengő harisnyakötői, vörös csikú szőke hajak és gyűrűs, hosszúkás kezek, amelyeknek érintése egyértelmű volt a boldogsággal. Imakönyvek jellemző fohászai, feszületek a keresztútnál, nagydobos ünnepnap miékek a gyermekkorból, bohó séták a várhegyen, kemény lábú kislányok és apró fülkagylók, amelyeknek a tulajdonosaira már nem is emlékezett. Betegségek, amelyekből oly jó volt lábadozni, mint tavaszt lehelni, ébresztőóra berregésével jelzett hideg, kriptaszagú hajnalok, postakocsisok útszagú, bő köpönyege és az útítránsó titokteljessége. Felejthetetlen ebek és nagy fák az udvar sarkában, furcsa öregemberek, piros őszi alkonyatok, kiáltó madarak és mesemondó öregasszonyok... Az élet suhant tova a hegedülésben, amely után meghalt Álmos úr. Karosszékekben ült, olvasót csavart a kezére, lehunyta a szemét, és meghalt, mert meg akart halni.” (*Napraforgó*, 21–22.)

³⁷ „Amíg a bor torkán leszaladt: édes őszi illatot érzett - Leonóra illatát; - régi évszámmal ellátott, *mohos présházat* látott, amelyből a *kékköviényes vincellér* most gurítja ki a buta, *kővér bordót*, míg Leonóra piros kendővel bekötött fejfel forgolódik a szabad tűzhely körül, amelyből *kesernyésen szálldos a venyige füstje*, látta aztán saját magát is piros arcú, ezüstszínű öregemberként egy karosszékekben üldögélve, Leonóra az ablaknál kötöget, és egyszer kötötűjével a szabadba mutat: itt a tél, itt vannak a kedves cinkék...” (Kiem. K. Sz. E.)

halkan énekeltek. Szindbád az **asztal kőlapjára** könyökölt, kalapját a **dércsípte** fűre hajította, s Mohácsról olvasott egy vastag könyvet, melynek olyan tudálékos és komoly szaga volt, mint egy öreg, bölcs, vidéki szerzetesnek. Ez volt a **pillanat**, melyre a hajós még később is, sokszor visszaemlékezett, valahányszor csak **útnak indult** ősszel, mikor már hosszú V-ben kezdtek húzni a szigeti víztorony fölött a darvak. Mi volt értelme és tartalma e pillanatnak, hogy a hajós ilyen makacson emlékezett reá s nem bírta elfelejteni? A szőlők illata, a rőzsefüst kesernyés szaga, a piruló szalonna vagy a füstölt sonka jó íze, a pince, melynek évszázados vasajtáját feltárta a vincellér, s olyan dohos, nedves és emberi korhelyszagosság ömlött ki a boltíves mélységekből, hogy a józan életű ember szájában is összefutott e szagra a nyál, a falusi kenyér érdes fogása és tömör, csaknem testi illata, az este első árnyainak settenkedése, a hold vigyorgó, bandzsi sündörgése az égen, a **kópad**, mely kiadta most a nappal magába szívott melegséget, mindez vonzotta Szindbádot, s néha nyugtalanul kezdett fészkelődni a pesti kávéházban, István napja után, mikor a kőrutat felmosta a záporosó, mert eszébe jutott egy régi **szüret**, s nem volt maradása többé az irodalmi világban. Ilyenkor **útnak eredt**, mert nomád volt, s mindent látnia kellett a **házában**, mindent **meg kellett ízlelni, szagolni**, kutak fölé kellett hajolni, melyek mélyén csalódott szüzlányok, öngyilkos földesurak heverték, női szemek fölé kellett hajolni, melyek mélyen és baljósan tárultak, mint az öngyilkosok kútja, **be kellett lélegezni** a Tatra fenyőillatát és a Bükk éles, tiszta, borókaízű **levegőjét**, mindent meg kellett tudni ami fáj az embereknek, s mindent el kellett kissé felejteni, hogy aztán írni tudjon, mikor egy bizonyos **hangot** hallott s derengeni kezdett a **látomás, mint délibáb – a látomás**, melyben elfért Magyarország. (86/87.)

Ami a leginkább szembeötlő az (itt kiemeléssel jelzett) ismétlődések összetartotta állapotosságban, az az, hogy az alig több, mint egy oldalnyi szöveg közel negyven érzéki adat segítségével hangolja rá az olvasást az írói feladat tétjeire. Az írás itt nem a fogalmak tudásán keresztül akar tanúbizonytságot tenni egy soha nem életközeg nélküli irodalmiságról, hanem olyan klasszikus létfeltárási kísérletként érti a maga hivatását, amelyben az irodalom öneszmélete nem függetlenedik a saját terének materialitásától és a róluk őrzött érzéki emlékezet nem-szemantikai tapasztalatától. Vagyis e képlet szerint, az otthonlét és hovatarozás tudata úgy van megalapozva az érzékek emlékeztetésében, ahogy ez utóbbiak artikuláltsága az érzékelésnek abban a testhez-kötöttségében, amelynek (kulturális) világtapasztalatát nehezen írják felül a logikai-fogalmi következtetések absztrakciói. Nagy része lehet ebben az összhatásban annak is, hogy a Márai-szöveg Krúdy foszlányszerűen felbukkanó képeit, motívumait a hangulati konfiguráció áramlásszerű dinamikájára írja át: az állapotszerű diffúzió ennek következtében nem diszperz jellegű, hanem – utaltunk rá fentebb – az ismétlődések, a mondatritmus és szintaxis felől

nyer konturált összetartottságot. A szövegalakítás elsődleges nyelvi valóságát tekintve itt van különös jelentősége annak, hogy – amint arra Herczeg Gyula nyomán Kemény Gábor rámutatott – „Krúdy és Márai mondateszmenye [...] gyökeresen különbözik egymástól: Krúdy ritmikus prózája kerüli az alárendelést, inkább mellérendelő jellegű, míg Máraié a cicerói, boccacciói körmondathoz hasonlóan inkább alárendelő, sőt, többszörösen alárendelő jellegű.”³⁸ A hangoltság Márainál ezért valamiképp olyan temporális struktúrába rendeződik, amely végül nem ellebegve szakad meg (mint ahogy például a *Napraforgó* idézett részletében a halmozódó képzetek kíséretében folyamatosan el/múló élet befejeződik), hanem stabilizáló összefüggéseket nyit fel és hoz mozgásba. Ezek az anyagi- és formaösszefüggések – s ebben van a regény kiemelkedő prózaművészeti teljesítménye – abban alapozzák meg a mű esztétikai befogadását, hogy az e térséghez tartozás közös tapasztalati tereként teszik olvashatóvá a *Szindbád hazamegy* történetileg artikulált kulturális életvilágát.

Ez a hallgatást olvasó regény tehát nem akarja és nem is tudja megmondani, mi az tulajdonképpen, ami „Magyarország tartalma és értelme” (54.) volna. Mindössze arra figyelmeztet (vagy inkább csak emlékeztet), hogy ezzel a tartalommal és értelemmel az irodalom csak akkor marad kapcsolatban, ha a már mindig is hangolt érzékelés „munkáján” keresztül képes ráhallgatni saját életterének természeti- és humán hangjaira: a tájban való testi bennelét, a környezeti otthonosság, a megfogalmazhatatlan közérzet, a homályos vágyakozás(ok) és az iránytalan reménykedés(ek) nem manifeszt jelzéseire. Mert a hollét jelentőségéről és a hovatarozás mibenlétéről nem a fogalmak absztrakcióinak vagy az összefüggések logikájának, hanem csak az érzékletek tapasztalatának van tudása. Ebből következően a regény nem értelemösszefüggések rendjébe próbálja állítani – a kék fűzőszalagtól a tátrai fenyőillatig vagy Arany János szemérmességétől a haszontalan apró emléktárgyáig – a „magyar élet” apróbb-nagyobb részleteit, hanem olyan *formaösszefüggéseken* keresztül vonatkoztatja egymásra ezek tapasztalatát, amelyek színhelyek, hangulatok és reflexiók nem-motivált rendjében teszik beszédessé a kulturális életstílusként előállított Magyarország elbeszélhetőségének nyelvi-materiális textúráját. Ezt a rendet legnagyobbbrészt az érzékelték olykor nagyon távoli hasonlóságai vagy rokon vonatkozásai teszik az elbeszélésben láthatóvá, elsősorban annak az állapotszerűségnek a közegében, amely a történeket feltartóztató metaforikus elbeszélésmódnak a sajátja. A „visszatérő szólammokkal” egész életen át hallott hangok így változtathatják akár húszegynéhány sorban – megfelelési, kapcsolati, ellentétes vagy versengő stb. hasonlóságok alapján – a definiálhatatlan tapasztalati rokonság „közös” színterévé pl. a hajnali zajos Körutat, a kocsmai söntést, a dorbézolás bolthajtásos termeit, az írói kártyaszobákat, a vásári tolongást, a Duna lassú áramlása átölelte Szigetet vagy a bagolyhuhogás betöltötte vízpartot (60.). Vagy másutt, éppen fordítva, az elbeszélés – a rozsnjó harangtól

³⁸ KEMÉNY GÁBOR, *Krúdy Szindbádja és a Márai-Szindbád a számok tükrében* = SZIKSZAINÉ NAGY Irma (szerk.), *A stílusko-hézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011, 118.

az erdélyi vízésekig (62.) – a hangzásokon keresztül egyetlen mondatban gyűjt egybe egymástól nagyon távol eső kulturális helyszíneket.

Mármost ha e nyomatékos formaösszefüggések rovására az irodalmi jelenésképződésnek elsődlegesen azt a befogadói igényét akarnánk érvényesíteni, amely a szöveg textúrájának esztétikai tapasztalatával szemben a fogalmi értelemstabilizációban érdekelt, akkor a metaforikus kapcsolatok *hangzás* képezte közös tengelyén nem jut megfoghatóbb tartalmak birtokába, mint hogy ilyenkor „az élet megtelik azzal a kifejezésre alkalmatlan bölcsességgel, melynek igazi tartalma a halál” (80,) vagy, hogy „az élet eliramlik” (117.). S ez valóban nem mond többet a *Napraforgó* ama közhelyénél, mint hogy „az élet suhan tova a hegedülésben”. A *Szindbád hazamegy* esztétikai jelentésképzésének sokkal inkább abban vannak a valódi tétjei, hogy miként képes nyelvművészeti tapasztalatként színre vinni annak kérdését, mi mindent veszít az irodalom, ha lemond arról a potenciálról, amely saját kulturális életközegének jelentésszerű struktúrákba nem rendeződő s „beíródni” csupán az érzékletekbe képes materialitásaiban rejlik.

Fogarasi György

Méltóság és méreg:

a hallgatás (dez)antropolitikája

Alfred de Vigny „A farkas halála” és William Blake „A méregfa” című versében

Az ember fogalma politikai fogalom. Nem csupán azért, mert számtalan meghatározása egyikeként az ember „társas lény” (*zoon politikon*), a polisz lakója, „politikai állat”, hanem még inkább azért, mert az ember fogalmának kidolgozása és fenntartása, körülhatárolása és határőrizete maga a *par excellence* politikai gyakorlat. Ha ezt a gyakorlatot, az antroposznak ezt a politikáját neveznénk „antropolitikának”, akkor valamiféle „dezantropolitika” megnyilvánulásaként tekinthetnénk minden olyan esetet, amikor az emberfogalom körvonalai ilyen-olyan okoknál fogva sérülnek, traumatikusan átalakulnak, átíródnak, s e folyamat során átmenetileg akár el is mosódnak. Az is lehetséges, hogy az átíródásnak ez a folyamata nem átmeneti változás a stabilitás két tartós állapota között, hanem maga a fogalom – más fogalmakhoz hasonlóan – ekként létezik, mindig alakulófélben van, még akkor is, ha ez az átalakulás nem mindig ölt látványos formát. Az alábbi elemzésben ezt a traumatikus átíródást két költészeti példán (Alfred de Vigny és William Blake egy-egy versén) szeretném lekövetni, melyek a méltóság és a méreg fogalmi körében nemcsak az ember fogalmáról, a humanitásnak az animalitáshoz való viszonyáról gondolkodnak, de e viszonyt több értelemben is a hallgatás jeleneteként dramatizálják. Kérdés persze, hogy általában miféle jelenetekre is gondoljunk, amikor a hallgatásról próbálunk gondolkodni.

1) Fül és száj, egyetem és hadsereg

A hallgatás jellegzetesen magyar idiomája szerint a fül és a száj egyaránt képes „hallgatni”. A kifejezés kettős értelmének megfelelően kétféle hallgatás lehetséges: hallgatás füllel és hallgatás szájjal. Egy süketnéma például képtelen hallgatni füllel, de kénytelen

hallgatni szájjal. Füllel hallgatni ráadásul inkább tranzitív aktusnak tűnik (hallgatni valamit), míg a szájjal történő hallgatás egyértelműen lehet intranszitiv is (mert nemcsak valamiről hallgathatunk, elhallgatva valamit, hanem elképzelve, hogy egyszerűen csak csendben vagyunk, szótlantul maradunk, mert nincs is mit mondanunk, és még artikulálatlan nem-szavak – nyögések, sóhajok és hasonlók – képzésére sem érzünk késztetést).

A szervezők kérése a konferencia felhívásában úgy hangzott: csak az egyikre, a szájjal való hallgatásra (a hangtalanságra vagy szótlanságra) fókuszáljunk, és hagyjuk most a füllel való hallgatás (a hallás útján történő odafigyelés) messzire vezető kérdéskörét. Érthető ez a kérés. Abból a jogos szándékból fakad, hogy fókuszált legyen a vita, hogy elégedjünk meg egy önmagában is komplex részlet kidolgozásával, és ne akarjunk egyszerre túl sokat, a kezelhetetlenségig túlbonyolítva az amúgy is bonyolultat. Nem biztos azonban, hogy könnyen külön tartható a száj a fültől, a némaság a füleléstől. Hangsúlyozom: a füleléstől, és nem a süketiségtől (ahogy például Diderot süketekről és némákról írt 1751-es levelében).

Ha már a fókuszálás a fő cél, vegyük példaként és egy pillanatra tegyük fókuszba magát a fókuszálást.

Egyrészt megkérdezhetnénk: lehet-e fókuszálni anélkül, hogy abbahagyjuk azt, amit épp csinálunk, fülelni elhallgatás nélkül, odafigyelni anélkül, hogy abbahagynánk a beszédet, vagyis – ahogy a német idióma sugallja – *zuhören ohne aufzuhören*, hallani hallgatás, odahallgatni elhallgatás nélkül, meghallani, meghallgatni anélkül, hogy elhallgatnánk, akár úgy is, hogy csendben maradunk, de akár úgy is, hogy nem mondjuk ki azt, amit amúgy mondanánk. Figyelj, azaz hagyd abba: *hör zu, pass auf, hör auf*.¹ Tanulságos a katonai vezényszó is: „Vigyázz!” Az angolban és franciában úgy hangzik: *Attention!*, azaz „Figyelem!” Azt jelenti, hagyd abba, ne beszélj, ne mozogj, merevedj meg, ne adj se hallható, se látható jeleket, adóból menj át vevőbe, kódolóból dekódolóba, és mindenekelőtt készítsd elő a memóriád, hozd magad „feljegyzőkész” (*aufmerksam*), azaz figyelmes állapotba, mert életfontosságú információk és parancsok jönnek, melyeket csak egyszer mondunk el. A „Vigyázz!” afféle elő-parancs, mely a további parancsok fogadására készít elő, azoknak mintegy a lehetőség-feltétele, ám egy bizonytalanul teljesülő feltétel, hiszen joggal kérdezhetnénk: és mi készít elő egy „Vigyázz!” fogadására? A „Vigyázz!”

¹ Heidegger beszél a *Hören és Zuhören* jelentéséről, ahogy a *Gehören*ről is, de az *Aufhören* a *Hören* kapcsán nem említi, csak másutt, az *Enden* tárgyalásakor, lásd: Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1977, 325; az *Aufhören* a bevett magyar fordításban „abbamaradásként” szerepel, lásd: *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály és mások, Gondolat, Budapest, 1989, 421. Egy másik német szerző, a klasszika-filológus Reinhart HERZOG, akinek vonatkozó tanulmányára Kulcsár-Szabó Zoltán hívta fel a figyelmet (amit ez úton is köszönök), „Vom Aufhören” címmel értekezett az *Aufhören* két jelentésszintjéről, az „abbahagyásról” mint a „felfülelés” (vagy felfigyelés, azaz felmagasodó testtartásban való állati-emberi hallgatóság) egykoron átvitt és az idő elteltével holtá vált metaforájáról. „Aki figyel és érzékeit valami másra irányítja, az nem maradhat tevékeny”, írja Herzog, arra utalva, hogy bizonyára ezért kapta a tevékenységek abbahagyása a „felfülelés” (*Aufhören*, vö. *Aufhorchen*) nevet, s hogy az abbahagyás ilyen értelemben függ össze a hallgatással mint szófogadással vagy engedelmeskedéssel is (*Gehorchen*); lásd: Vom Aufhören: *Darstellungsformen menschlicher Dauer im Ende* = Karlheinz STIERLE és Rainer WARNING (szerk.), *Das Ende: Figuren einer Denkform*, Fink, München, 1996, 328. Herzognak ez az utolsó írása. Posztumusz jelent meg, két évvel azután, hogy a szerző – a vég és az abbahagyás e különös gondolkodója – végzett magával.

a Czuczor-Fogarasi szerint magyarul korábban „Figyelj!” volt. A fentiekből következően akár „Hallgass!” is lehetett volna, a szónak mindkét értelmében (elnémulásként és fülelésként, ahogy a költő mondja: „szájadat betedd, s nyisd ki füledet”), kiegészítve persze a moccanatlanság követelményével (újra a költő: „ülj meg itten az ölemben”), vagyis a mozgás és gesztikuláció, a bármiféle vizuális jeladás tilalmával, ami egyszeresmind a vizuális receptivitásra való burkolt felszólítás is. A nyugalmi állapotnak az a kettős értelme jelenik meg itt, amire az angol-német *still* utal, mely nemcsak csendet jelent, de mozdulatlanságot, kimerevítettséget is, ahogy a „Vigyázz!” német megfelelőjében: *Stillgestanden!*, mintha csak azt mondanánk: „Egy pissenést és moccanást se!” De utalhat fotografikus állóképre is (ahogy a benjamini *Stillstand*), vagy a mozgóképek kimerevített képkockájára (amit az angol egyszerűen *still*nek nevez). Gyaníthatóan ezzel a kimerevedett tartóssággal vagy folytatólagossággal függ össze, immár kifejezetten csak az angol idiómában, hogy a *still* „még” (illetve „mégis”) jelentéssel is bír. A figyelmes kimerevítettség pedig meredt nézést, meredést eredményez. Röviden: egyszerre jelent néma fülelést és moccanatlan nézést. Egyetemi „hallgatók” tudják (túlságosan is jól), miről beszélek, főként, ha épp egy Auditorium Maximumban hallgatnak, a meredt moccanatlanságnak ebben a fellegvárában, ahol a közönség nemcsak hallgatóság, de színházi nézőközönség is – helyhez kötve, rögzített nézőponttal, mely egyúttal rögzített „hallópont” is –, sőt nézősereg, paramilitáris alakulat, magukat minden hivatalos vezényszó nélkül is sajátos pózba vágó egyetemi „meredők” serege.

Másrészt, megfordítva a kérdezés irányát, a kérdés úgy is feltehető: lehet-e hallgatni hallás nélkül? Nem feltételezi-e minden hallgatás a törekvést a hallásra, legalábbis a magyar nyelv tanúsága szerint, amennyiben a „hallgatni” a „hallani” származéka, gyakorító képzős formája? Hallgatni nemcsak füllel, de szájjal is lehet, miközben hallani csak a fülünkkel tudunk (legalábbis a hallás köznapi értelmében, hiszen Rilke például a hátával is tud hallani, mondjuk egy fatörzset,² akkor pedig hogy ne tudna a szájával? – egy Rilkének az már gyerekjáték). Mintha a hallgatás a hallás mobilizálható, a fülről a szájra átvihető változata volna, s a hallás „literalitása” állna minden hallgatás „figuralitása” mögött (már ha, fenntartásokkal ugyan, de használunk még efféle megkülönböztetéseket). A konferencia felhívása ilyen tekintetben arra kér, hogy a hallgatás holt metaforájában ne keltsük életre a hallást, hanem hagyjuk szunnyadni, némán munkálni tovább, hagyjuk, hogy észrevétlenül tegye a dolgát, és szolgáljon láthatatlan támasztékul a hallgatásról való elmélyült gondolkodáshoz. Azaz, hogy hagyjuk ki a fület a játékból, és maradjunk csak a szájnál. Ám ha már e kérés pusztá megfogalmazása is felrázza álmából vagy felkelti tetszhalott állapotából azt, amit épp békén hagyni szeretne, akkor helyesebb talán, ha röviden vetünk egy pillantást erre a sajátos összefonódásra. S ezt az iméntiekben

² Lásd Rainer Maira RILKE *Élmény (Erlebnis)*, 1913) című írását. Ezt máshol bővebben tárgyaltam: *Rilke és a dolgok tele-grammo-fóniája* = ÁRMEÁN Otilia és mások (szerk.), *Serta Pacifica: tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, Pompeji, Szeged, 2004, 127–133.

– lám – meg is tettük. Később (William Blake versében) találkozunk majd még sírjaikból kikelő holt metaforákkal. De előbb egy másik darab (Alfred de Vigny verse) segítségével kövessük nyomon a hallgatás egy másik jelenetét, mely – mint látni fogjuk – nem is egyetlen, de kettős, sőt hármas jelenete a hallgatásnak.

2) Méltóság

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (*Universal Declaration of Human Rights*, Párizs, 1948) preambuluma az ember lényegi „méltóságához” (*dignity*) társítja azt, hogy az embernek egyáltalán jogai lehetnek, s hogy e jogok érvényre juttatása a szabadság és igazságosság elveinek mentén világbékéhez vezethet: „Tekintettel arra, hogy az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon, ... [*Whereas recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world,...*]”.³ Később, a Nyilatkozat első cikkelyében ugyancsak az emberi „méltóság” fogalma jelenik meg az ember mint jogokkal rendelkező, jogalannak tekinthető lény gondolata mellett, ezúttal a szabadság fogalmából kibontva, az ember eszes és lelkiismeretes lényként való tételezésével. A béke iránti igény itt a testvéries viselkedés követelményeként fogalmazódik meg: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viselkedjenek. [*All human beings are born free and equal in dignity and rights. They are endowed with reason and conscience and should act towards one another in a spirit of brotherhood.*]” Az emberi méltóság „az emberiség családjának” olyan faji jellegzetessége, mely az emberi jogok kérdéskörén keresztül a nemzetközi jog alapértékeként funkcionál.⁴

Az emberi jogokra vonatkozó iménti ENSZ-dokumentummal szemben az Állati Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (*Universal Declaration of Animal Rights*, Párizs, 1978) nyitányában nem szerepel a „méltóság” szó. A jogalanyiség ebben a dokumentumban elválasztódik a méltóságtól, melynek szerepét az élet mint állati élet veszi át. A preambulum azzal indul, hogy „Tekintettel arra, hogy minden állatnak vannak jogai [*Whereas all animals have rights;...*]”, az első cikkben pedig azt olvassuk, hogy „Minden állat az életre való egyenlő igénnyel és a létezéshez való azonos jogokkal születik [*All animals are born with an equal claim on life and the same rights to existence*].”⁵ A méltóságra egyetlen

³ Lásd az ENSZ weboldalán (United Nations, Human Rights, Office of the High Commissioner), angolul: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf, illetve magyarul: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/hng.pdf.

⁴ Patrick CAPPS, *Human Dignity and the Foundations of International Law*: Hart, Oxford and Portland, OR, 2009, 106–107.

⁵ Hivatalos weboldal híján a dokumentumot innen idézem, saját fordításomban: <https://constitutii.files.wordpress.com/2016/06/file-id-607.pdf>.

helyen, a 10. cikkben hivatkozik a szöveg: „1. Egyetlen állatot sem szabad kizsákmányolni az ember szórakoztatása végett. 2. Az állatokat magukban foglaló kiállítások és látványosságok összegegyeztetetlenek a méltóságukkal. [1. *No animal shall be exploited for the amusement of man.* 2. *Exhibitions and spectacles involving animals are incompatible with their dignity.*]” Az állat, amely e cikkely szerint méltóságában fenyegetve van, a tekintet céltáblájává tett állat, a színpadra állított, látvánnyá, sőt látványossággá, azaz élvezeti cikké degradált állat, melytől mindenekelőtt a tekintet képességét tagadták meg, azt, hogy maga nézhessen, s hogy nézésével egy másik lényt befolyásolhasson, megváltoztathasson, például úgy, hogy szégyenérzetet kelt benne.⁶ A méltóság e burkolt definíciója szerint az állat abban a pillanatban szenved el jogsérelmet méltóságának elvesztése folytán, amikor megtagadják tőle annak lehetőségét, hogy egy tekintetnek ne a tárgya, hanem az alanya legyen.

A kérdés úgy szólhatna: hová tegyük a méltóságot? Beszélhetünk-e állati méltóságról? Egyáltalán mi a státusa a méltóságnak, akár mint filozófiai, akár mint erkölcsi vagy etikai, de akár mint jogi vagy politikai kategóriának? Nem túlzás azt állítani, hogy az ilyen és efféle kérdések ma előzőnk a „méltóság” diskurzusát, és nem kímélik magát a fogalmat sem, különösen abban a formájában, ahogy az elmúlt két évszázadban rögzült a közbeszédben, „emberi méltóságként”.⁷ E kérdések alapvetően két irányba látszanak mutatni. Az egyik úgy szól: csak az embernek van-e méltósága, vagy esetleg kiterjeszhető a méltóság más lényekre, nem-emberi élőkre, az ún. „állatokra” (a „puszta”, nem-politikai, nem-rationális, nem-lelkiismeretes stb. animális lényekre), vagy rajtuk túl, az ún. „növényekre”, melyekről elgondolkodtató módon jóval kevesebb (bár egyre több) szó esik, sőt netalán az élet perforálódó határmezsgyéjére is, vagy még tovább, a *biosz* határain túlra, az élettelenekre, bármennyire abszurdnak is tűnhet ez a felvetés, s bármennyire is a méltóság fogalmának inflációjával fenyeget? A másik irány azt kérdezi: egyáltalán milyen alapon vagy milyen joggal feltételezzük, hogy az embernek van méltósága, illetve hogy egyáltalán van olyan, hogy méltóság (*dignitas*) mint elkülöníthető minőség, inherens attribútum, faji jellegzetesség, specifikum, amelyről azután eldönthető, vagy legalábbis eldöntendő volna, hogy mely lények sajátja, de amelyről kiindulásképpen annyit biztosan feltételezhetnénk, hogy ha bárhol

⁶ Az emberi méltóságról gondolkodva Moshe HALBERTAL jogfilozófus arról beszél, hogy a méltóság megsértése gyakran a szegyéntelen viselkedésben érhető tetten, amikor például a főnök intim dolgokat tesz a beosztott előtt, de nem azért, mert intim viszonyban van vele, hanem mert egyszerűen semmibe veszi (levegőnek nézi vagy bútordarabnak tekinti), vagyis mert nem tulajdonít neki nézőképességet. A másik ember ilyenkor nem rendelkezik tekintéllyel vagy tekintettel, szeme nem működik tükröként, melyen keresztül a szegény önkorlátozó mechanizmusai működésbe lépnek; lásd: *Three Concepts of Human Dignity*, The University of Chicago Law School, 2015. november 11., <https://www.youtube.com/watch?v=FyEvREFZVvc>, 15:50–16:43. Jacques DERRIDA személyes példája – meztelenség miatti szégyenérzete egy kiscica előtt – ezt a logikát viszi tovább az ember–állat viszonyra, s az állat előtti szegény eme ősjelenetével az „állati méltóság” lehetősége felé mutat; lásd: *The Animal That Therefore I Am (More to Follow)*, ford. David WILLIS = *The Animal That Therefore I Am*, Fordham University Press, New York, 2008, 3–11.

⁷ A szókapcsolat kora újkori összövegét Pico della MIRANDOLA jegyzi *Az emberi méltóságról (Oratio de hominis dignitate)* írt 1486-os eszmefuttatásával: *Az emberi méltóságról*, ford. KARDOS Tiborné = VAJDA Mihály (szerk.), *Reneszánsz etikai antológia*, Gondolat, Budapest, 1984, 212–244.

is fellelhető, akkor az a lelőhely mindenekelőtt „az emberiség családja”? Sosem volt ennyire kérdéses sem az, hogy az emberre korlátozható-e a méltóság, sem az, hogy van-e méltósága az embernek, ha egyáltalán létezik olyasmi.

Jacques Derrida emlékezetes példáját adta e két kérdéssírnak együttes fontosságának, amikor az állatok válaszolókéességének vagy felelősségének megfontolásakor arra is figyelmeztetett, hogy nem lehetünk biztosak abban sem, hogy egyáltalán létezik az embernek tulajdonított reszponzivitás vagy reszponzibilitás, amelyet valamiféle kritikai gesztussal az állatra is kiterjeszthetnénk. Könnyen lehet, hogy amit nagyvonalúan vagy elharmarkodottan válasznak tekintünk, talán csak reakció, kifinomult, fejlett, de alapvetően mégiscsak szükségyszerűség vezérelte motorikus, programozott vagy mechanikus effektus, s hogy ezért a kritikát az „emberi méltóságra” is ki kell terjesztenünk, még mielőtt magát ezt a fogalmat terjesztenénk ki az állatra (vagy más érző vagy nem érző, élő vagy nem élő létezőkre). „*Nem csupán* arra kérdezzük rá, hogy jogunkban áll-e megtagadni az állattól ezt és ezt a képességet [...]. *Arra is* rákérdezzük, hogy ami magát embernek nevezi, annak szigorúan véve jogában áll-e az embernek, vagyis hát saját magának tulajdonítani mindazt, amit az állattól megtagad.”⁸

A francia romantikus katonaköltő, Alfred de Vigny *A farkas halála* (*La Mort du loup*, 1843) című versének híres zárójelenete, melyre a versben elbeszélte vadásztörténet kifut, nemcsak a méltóságteljes hallgatás jelenete, de a szégyenkezés jelenete is, egy néma, ám beszédes állati tekintet előtti emberi szégyenérzeté.⁹ A haláltusájában is méltóságteljesen felmagasló hímfarkassal – a „fenséges állatok” (*sublimes animaux*) e mintaszerű példányával – szemben, annak színe (tekintete) előtt az ember a maga „nagy nevéhez” méltatlan lényként jelenik meg, aki csak úgy válhat érdemessé erre a névre, ha példát vesz nem-emberi másikáról, kihallva annak hallgatag nézéséből azt az intelmet, amelyet az el-ejtett farkas hagy hátra a vadásznak, s amellyel a szöveg zárlata bocsátja útjára az olvasót.

Hitvány, milyen puhány – így küzdöttem még eszemmel –,
mily szégyellni való nagy nevével is az ember!
Itthagyni életet, mindent, mi fájhatott,
ti tudtok már csupán, fenséges állatok!
Válaszképp arra, hogy mi volt a lét, a földi,
csupán a csend a nagy; és gyengeség a többi.
– Óh, hogy értettelek, bátor országfutó!
Szívemig ért szemed fénye, a kihunyó,

⁸ DERRIDA, *And Say the Animal Responded?*, I. m., 135.

⁹ A verset az alábbi kiadásokból idézem: Alfred de VIGNY, *A farkas halála*, ford. ILLYÉS Gyula = BÁRDOS László (szerk.), *A francia romantika költői: Lamartine, Vigny, Nerval, Musset*, Európa, Budapest, 1989), 138–141 (a szövegnek két kevésbé ismert fordítása is létezik Zempléni Árpád és Komlós Aladár munkája nyomán); *La Mort du Loup* = Maurice TOURNIER (szerk.), *Les Destinées*, Librairie Larousse, Párizs, 1972, 103–107.

s azt mondta: „Ha erőd adja, tedd, hogy a lélek
érjen föl benned is töprengő, kínos éjek
végén a minden mindegy hős fokára, oda,
hol én, vadon szülöttje, elkezdtem valaha.
Nyögés, panasz, ima – ússzon a gyáva ebben.
Járd hosszú és nehéz utad te rendületlen,
amerre végzeted ösvénye kanyarul,
aztán szenvedj, mint én, és halj meg szótlantul.”

[*Hélas! ai-je pensé, malgré ce grand nom d'Hommes,
Que j'ai honte de nous, débiles que nous sommes!
Comment on doit quitter la vie et tous ses maux,
C'est vous qui le savez, sublimes animaux!
A voir ce que l'on fut sur terre et ce qu'on laisse,
Seul, le silence est grand; tout le reste est faiblesse.
— Ah! je t'ai bien compris, sauvage voyageur,
Et ton dernier regard m'est allé jusqu'au cœur!
Il disait: „Si tu peux, fais que ton âme arrive,
A force de rester studieuse et pensive,
Jusqu'à ce haut degré de stoïque fierté
Où, naissant dans les bois, j'ai tout d'abord monté.
Gémir, pleurer, prier, est également lâche.
Fais énergiquement ta longue et lourde tâche
Dans la voie où le Sort a voulu t'appeler,
Puis, après, comme moi, souffre et meurs sans parler.”]*

A vers beszélője, aki a megverselt vadásztörténetnek egyszerre szereplője és narrátora, végül szégyenérzetében a farkashoz fordul, hogy azt megszólítva és megszólaltatva a vers utolsó soraiban teljesen átengedje neki a szót. A szégyen e nagy zárójelenete az emberi kisszerűség és az állati nagyság jelenete, mely szerint az embernek csakis akkor van esélye nevéhez méltóan, emberi méltóságban élni, ha meghallva a haldokló állat néma tekintetének értelmezését, elszégyelli magát az állat előtt, enged a tőle érkező felszólításnak,¹⁰ példát vesz róla, s maga is az önfeláldozás, a szenvedéssel dacoló szabadság útjára lép.

Habár de Vigny nem olvasott németül, a passzus mégis megidézhethet számunkra a német klasszika jellegzetes sematikáját, a winckelmanni „csendes nagyságot” (*stille Größe*) éppúgy, mint Schiller fejtegetéseit a méltóság és a fenség kapcsolatáról, ahogy arról *A kellelemről és a méltóságról* (*Über Anmut und Würde*) szóló esszében írt,¹¹ vagy megidézhethet

¹⁰ A néma tekintetnek ez az imperatívusza az *Archaikus Apolló-torzó* parancsoló tekintetét vetíti előre.

¹¹ Friedrich SCHILLER, *A kellelemről és a méltóságról*, ford. PAPP Zoltán = *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, Atlantisz,

„A fenségesről” (Über das Erhabene) szóló gondolatmenetének kiindulópontját, azt a szabadságalapú antropológiát, mely szerint az ember csak addig ember, amíg szabad marad, szabad viszont csakis úgy maradhat, ha elfogadja és sajátjává teszi az elkerülhetetlen, s adott esetben maga választja a halált, ekként hágyva át morálisan létezésének fizikai korlátait: „A morálisan kiművelt ember – és csakis ő – egészen szabad. Vagy fölényben van a természettel mint hatalommal szemben, vagy összhangban van vele. Bármit tesz is vele a természet, az sohasem erőszak, mert mielőtt hatna rá, már az ő saját cselekedetévé lett.”¹²

Még inkább megidézheti az angol esztétikai és költészeti hagyományt. Nemcsak Byron *Childe Haroldját*, melynek de Vigny nagy olvasója volt, s amely – ahogy maga Vigny megjegyzi¹³ – beszél is arról, hogy „a farkas csendben hal meg” (*the wolf dies in silence*, 4. ének, 21. vsz.), de Shelley *Mont Blanc*-jának farkasok és sasok lakta kietlen színterét is, ahol a hóviharak és villámok ugyancsak némán tombolnak, vagy épp a félve csodált („fenséges”) farkas és a szeretve lenézett („szép”) kutya szembeállítását Burke esztétikájában, mely a „fenséges állatok” (*sublimes animaux*) és a „szolga állatok” (*animaux serviles*) Vigny-féle ellentétének előképeként értelmezhető. (Mindezek romantikus magyar visszhangjaként Petőfi darabja, *A farkasok dala* kínálkozhat, a kínkeserves nomád élet, a szabadság áráként elszenvedett koplalás, fagyoskodás és üzetés képeivel.¹⁴ De nem maradhat említés nélkül Arany *Toldijának* emblematikus farkasjelenete sem az 5. énekből, ahol a nádi farkasok legyőzése nemcsak a hős méltó erőpróbájának minősül, de Toldi Miklós számára „az ő farkasával” szembeni bosszúállásról való elgondolkodás apropójául is szolgál. Mivel e ponton a hős végül úgy dönt, hogy egy magasabb autoritás kezébe adja a bátyjától elszenvedett sérelem viszonzásának jogát, az erőszakspirálból való kilépése egy magasabb szintű erőszakmonopólium elismerése is egyben, s a bosszúról való türelmes keresztényi lemondás sem lesz több, mint egy magasabb szintű „büntető bosszuállítás” ígérete a mennyei igazságszolgáltatás nevében. Az, ami itt, az önmegtartóztatás és lemondás magasatos, keresztényi pillanataként jelenik meg, Blake versében – mint később látni fogjuk – a türelemvallás álságosságának bizonyosságául szolgál.)

Konkrét utalás formájában azonban az antik sztoikus hagyományhoz („sztoikus büszkeség”, *stoïque fierté*) vezet minket de Vigny szövege, a „jól élni” és „jól halni” elvéhez, a szenvedés és a halál morális megvetésének követelményéhez, melyből a fentebb említett schilleri eszmevilág is táplálkozik. Hogy most e szerteágazó hagyománynak csak az ifjabb Seneca-féle változatára és abból is csupán a Luciliushoz írt *Erkölcsei levelek* némelyikére utaljak, leginkább talán az önkéntes halálról írt 70. levél gondolatvilága sejlik fel itt. Mivel

Budapest, 2005, 108–109.

¹² Friedrich SCHILLER, *A fenségesről*, ford. PAPP Zoltán = *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, 354.

¹³ „Le loup sait mourir en silence, écrivait Byron”; a vershez fűzött bevezetőjében idézi Maurice Tournier = DE VIGNY, *Les Destinées*, 101.

¹⁴ Petőfi verséről és annak lehetséges hazai és nemzetközi kontextusairól – beleértve Petőfi saját költészetét éppúgy, mint de Vigny szövegét – FRIED István elemzése nyújt hasznos áttekintést: *A kutyák dala és A farkasok dala* = FRIED István – SZAPPANOS Balázs, *Petőfi-versek elemzése*, Black & White, Nyíregyháza, 1999, 149–162.

„nem élni jó, hanem jól élni”, írja Seneca, ezért „Az, hogy hamarabb vagy később halunk meg, nem fontos; az a fontos: jól-e vagy rosszul.”¹⁵ S olykor bizony ahhoz, hogy jól éljünk, azaz megmaradjunk szabadságunkban – ami e hagyomány szerint ember voltunk legfőbb mutatója –, kénytelenek vagyunk „erőszakot alkalmazni saját életünk ellen” (uo. 181). Az ember a jó életet őrizve a jó halált választja, amikor „a maga gyilkosává válik” (uo.). Mert „a legocsmányabb halál is jobb, mint a legtakarosabb szolgaság” (uo. 183). Emlékeztetek a történelmi hírességek Seneca által felhozott tragikus példái a 24. levélből (Mucius Scaevola, Cato vagy Scipio Africanus, uo. 80-82). Még kevésbé felejthetők azonban a névtelen hősokeket megidéző anekdoták: a gladiátor példája, aki a küzdőtérre menet fejét a kocsikerék küllői közé hajtja, vagy a másiké, aki a küzdőtér mocskának eltüntetésére, az emberi-állati vér és ürülék feltakarítására használt eszközt, egy botra erősített szivacsot gyömöszöl a torkába, azzal fullasztva meg magát (uo. 183–184), és ebbe a sorba illik a fogságba esett spártai fiú is (a 77. levélből), aki eltökéli, hogy nem hagyja szolgává tenni magát, így amikor az éjjeli edényért küldik, fejét oly erővel veri a falhoz, hogy a koponyája szétloccsan.¹⁶ Ahogy e példák jelzik, a sztoikus hagyományban a kényszerítéssel úgy lehet levelekedni, ha saját kezünkbe vesszük sorsunkat. Ez azonban nem fizikai hatalomátvételt jelent, hanem azt, hogy saját vágyunkká alakítjuk azt, ami szükségszerűen bekövetkezik: „Amit kénytelen vagy megtenni, ha ellenszegülsz, nem kényszerűség immár, ha szándékosan teszed”, fogalmaz a 61. levél (*Letters on Ethics*, 178). Az elszántságnak ezekben a pillanataiban az ember egy belső morális távolságra tesz szert, amely ahhoz a térbeli távolsághoz hasonlítható, amely a mások szenvedésétől választ el bennünket. A hős ilyenkor „olyan bátorsággal és derűvel szemléli saját végét, amellyel – vélhetnéd – a túlságos biztonságban levők szemlélik a másik emberét” (30. levél, *Erkölcsei levelek*, 101). Ez teszi lehetővé, hogy engedjen a hallgatás parancsának – „hallgattasd el a nyögést, kiáltozást és a kínzás közben kibukott keserű szavakat” (42. levél, uo. 83) –, s hogy méltóságteljes nyugalomban testet ölthessen a de Vigny által említett „sztoikus büszkeség”.

A versbeli farkas persze felveszi a küzdelmet a vadászekkel, és korántsem sétál a halálba az iméntiekhez hasonló erkölcsi belenyugvással, a leírás szerint végül mégis nemes némasággal tűri a kimúlás gyötrelmét, a kopók, kések és puskagolyók okozta halálos sebeket. Végző hallgatása, „szótlanul” (*sans parler*) való eltávozása nem a szavak hiányát jelenti itt, hiszen a farkasok amúgy sem beszélnek. Sokkal inkább az artikulálatlan hanghatások hiányoznak, a szenvedés formátlan, tagolatlan, mondhatni „analóg” hangjai: a nyögések, sóhajok, panaszos jajongások. Egy korábbi ponton, a vadászatot elbeszélő első szakasz legvégén a vers még úgy fogalmaz, hogy az állat anélkül múlik ki, hogy egyetlen hangot (üvöltést, jajdulást) is hallatna: *sans jeter un cri*. A hallgatásnak ebben az elemi tipológiájában egy korántsem lényegtelen különbség rajzolódik ki előttünk a szavak (artikulált hangsorok)

¹⁵ SENECA, *Erkölcsei levelek*, ford. KURCZ Ágnes, Európa, Budapest, 1975, 178.

¹⁶ LUCIUS ANNAEUS SENECA, *Letters on Ethics*, ford. MARGARET GRAVER – A. A. LONG, The University of Chicago Press, Chicago–London, 2015, 249.

nélküli hallgatás és az artikulálatlan hangok nélküli hallgatás között. Noha a vers később mintha egybemosná a hallgatás e két (mondjuk így: emberi és állati) formáját, amikor „Nyögés, panasz, ima” (*Gémir, pleurer, prier*) formájában egyetlen felsorolás részévé teszi őket, az mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy a farkas (helyesebben a farkas *tekintete*, „utolsó pillantása”, *dernier regard*, ez a kihunyófélben lévő tekintet,¹⁷ mely a korábbi pillantások egész sorát zárja le: *il nous regard, il nous regard encore*) csak a költői képzelet által emelkedik szólásra. S mivel a versvilágban egyáltalán nem képes megszólalni, ezért hallgatni sem tud, legalábbis a szótlanság értelmében. A szó szerint „szótlan” szenvedéstől és meghalásról tehát bajosan adhat példát az embernek, legfeljebb átvitt értelemben, akkor, ha eleve mondjuk egy barokk hagyományból visszamaradt olyan allegorikus állatfiguraként tekintünk rá, mely emberi attribútumokkal felruházva az eszményi ember mintaszerű absztrakcióját jeleníti meg, és véletlenül sem pusztán egy vadállatot. A hímfarkas sztoikus fensége, méltóságteljesen néma szenvedése, a fizikai összeomlás pillanataiban tanúsított morális fölénye szoros összhangban áll antropomorfizált voltával, eszményített emberségével. A két felnőtt egyed és a két kölyök emberi családként való ábrázolása ágyaz meg annak, hogy a kölykökkel elmenekülő nőtény mint józan döntésre képes „özvegy” (*veuve*) – szülői kötelességtudatból, a nevelés ránehezedő terhéből fakadóan – végül otthagyja társát, és kimenti magát a kelepceből. A nőténynek ez a belátása a hímfarkas korábbi józan felismerésének mintegy a visszhangja vagy késleltetett megfelelője, hiszen maga a hím a kilátástalanság teljes „tudatában”, afféle mély humánusról árulkodó önfeláldozó gesztussal veti bele magát a túlerővel folytatott hiábavaló küzdelembe.

Mindez azért is figyelemre méltó, mert épp az itt munkáló humanista narratíva szerint szokás különbséget tenni áldozat és önfeláldozás között. Mint minden ragadozó állatnak, úgy a farkasnak is vannak áldozatai, melyeket elejt. De az állat sosem önmagát áldozza fel, hanem mindig egy másikat. Egyedül az ember az – szól a burkolt humanista magyarázat –, aki képes rá, hogy olykor ne mást áldozzon fel a maga túléléséért, hanem saját magát a másikkért. Vagy – ami ugyanaz – egy másikat a másik másikkért, például úgy, hogy az elejtett másikat önmagától megvonva – s ennyiben önfeláldozón – nem megeszi, elfogyasztja, hanem felajánlja egy másiknak az áldozatbemutató gesztusával. Az a humanista felfogás, amely a farkast itt humanizálja, példaképpül állítva az állatot a nevéhez méltatlanná vált embernek, sosem teszi fel a kérdést, hogy meddig is tart a feláldozás mint elejtés, és hol kezdődik a feláldozás mint „bemutatott” áldozat, azaz mint szimbolikus tett, mint gesztus, s hogy egyáltalán elválasztható-e a kettő, van-e átmenet egyikből a másikba, és feltételezhetjük-e az egyiket mint tiszta kiindulópontot, az elejtést mint minden szimbolizációtól, gesztikulációtól, teatralitástól vagy demonstratív funkciótól mentes puszta erőszaktevényt.¹⁸ Ugyanígy nem merülhet fel annak kérdése

¹⁷ Rilke kifejezésével „visszacsavarva” (*zurückgeschraubt*) pislákoló tekintetről is beszélhetnénk.

¹⁸ A préda elejtésére képes, de szakrális feláldozására képtelen farkas alakját már Aiszóposz megörökítette, lásd *A farkas és a kos meséjét*, in *Aiszóposz meséi*, Európa, Budapest, 1987, 85.

sem, hogy hol válik el a másikért folytatott küzdelem a saját életért folytatott harctól, az önfeláldozás az önvédelemtől.

A vers első részében, a hallgatás egy korábbi és alapvetően más irányultságú jelenetében olvasunk arról, hogy a később önmagát hősieen feláldozó hímfarkas a családjával (párjával és két kölykével) együtt alapvetően hallgatólag létben tölti napjait, gyanítva az ember (e mindig éber lény) fenyegető közelségét. Ez a hallgatás azonban a néma és zajtalan rejtőzködés csöndje, nem a türelmes „szótlanságé”. Amit itt a farkas visszatart, az immár nyilvánvalóan mind testtel keltett artikulálatlan hanghatás, akár szájjal kelti a test (vonítás, morgás), akár más testrészével (neszezés, mozgás, zajcsapás):

a négy vad játszódtott, táncolt a holdsugarban,
akár uruk körül – láthatjuk napra nap –
ugrálnak a vigan csaholó agarak.
Szakasztott olyanok voltak, alakra, tánkra;
épp csak a két kölyök halálos csendben járta,
tudva, hogy fala közt az ellenség, alig
lépésre csak az ember: fél szemmel alhatik.

*[Qui dansaient sous la lune au milieu des bruyères,
Comme font chaque jour, à grand bruit sous nos yeux,
Quand le maître revient, les lévriers joyeux.
Leur forme était semblable et semblable la danse ;
Mais les enfants du Loup se jouaient en silence,
Sachant bien qu'à deux pas, ne dormant qu'à demi,
Se couche dans ses murs l'homme leur ennemi.]*

E hallgatás logikája jelentősen eltér a zárlatban látott hallgatásétól. Semmilyen antropoid józanság vagy heroizmus nem társul hozzá, egyszerűen a rejtőzködés önfenntartó ösztöne vezérli. A hangsúly itt ennek megfelelően nem is a hímfarkasra, de még csak nem általában a felnőtt egyedekre esik, hanem a kölykök ösztönszerű néma játszadozására. Ez a néma játék ugyanakkor éppen néma voltában nem lehet teljesen önfeledt, hiszen egy lappangó halálos fenyegetés, egy sosem-alvó ellenség kísérteties közelségében zajlik.

A rejtőzködés mögöttes hajtóereje miatt válik ez a hallgatás a vers nyitójelenetében leírt emberi hallgatás animális ellenpárjává. A vers nyitánya ekként jellemzi a farkasokat becserkésző vadászok viselkedését:

Nesztelen,
lépdeltünk hangtalan a harmatos gyepen,
gizgaz növényeken, süppeteges avarban,

amidőn észrevettük a magas, mozdulatlan
fenyők alatt egyszerre a nagy körmök jegyét,
a hajtásba fogott vándor-farkasokét.
Megállt szánkban a lég, a léphetnék a lábban,
füleltünk szerteszét.

[*Nous marchions, sans parler, dans l'humide gazon,
Dans la bruyère épaisse et dans les hautes brandes,
Lorsque, sous des sapins pareils à ceux des landes,
Nous avons aperçu les grands ongles marqués
Par les loups voyageurs que nous avions traqués.
Nous avons écouté, retenant notre haleine
Et le pas suspendu.*]

Ez a hallgatás nem egyszerűen nesztelenség (a légzés és a léptek visszafogása, sőt megállítása, teljes lefagyás), hanem szótlanság is. A vadászok lépteinek leírásakor, ott, ahol az Illyés-féle magyar fordítás „nesztelen” vagy „hangtalan” lépdelésről ír, a francia szövegben egyetlen kifejezés szerepel, ugyanaz, amelyikkel az egész vers zárul: *sans parler*.¹⁹ A szótlanság itt azonban nem a mélységes humánnum, az elbitorolhatatlan szellemi szabadság és a méltóságteljes erkölcsiség szinonimája még (ahogy lesz majd a zárlatban), hanem egy ősbibb logikáé, a zsákmányejtő lopakodás vagy cserkészés taktikus viselkedésmódjáé. A hallgatásnak ez a kezdeti jelenete a némán előrehaladó, időnként moccsatlanságba dermedő, a lépéseket is felfüggesztő figyelmes „nyomolvasás” jelenete (ahogy a *marqués/traqués* rímpár jól mutatja), ahol élet-halál tétje van annak, hogy ki veszi észre előbb a másikat – a vadász a vadat, vagy fordítva. Ha az ember itt a farkasnál is farkasabbnak tűnik, akkor ez nem azért van, mert a farkas nemes nagyszerűségét egy annál is nemesebb nagyszerűséggel tudná felülmúlni, hanem mert ő maga lép a ragadozó szerepkörébe, és teszi prédaállattá a vadon ikonikus predátorát. A vers zárlata ezt a kezdeti szótlanságot, pontosabban a szótlanság e kezdeti jelenetét vagy jelentését (a szótlanságot mint lopakodást) igyekszik feledtetni, felülírni a méltóságként értett szótlanság egy olyan allegóriájával, amelyben a méltóság alapvetően az ember sajátja, s amelyben így legfeljebb az a kérdés, hogy tekinthetjük-e az állatot is szabadnak, méltósággal rendelkezőnek, az viszont véletlenül sem merül fel kérdésként, hogy az ember valaha is túljutott-e a zsákmányszerző hallgatagság vagy hangtalanság egy minden méltóságot nélkülöző vagy megelőző, zsigeri működésén, mely elemileg a vadonhoz köti. A vers kezdetben rámutat erre a működésre, még ha később mindent meg is tesz, hogy elfedje.

¹⁹ A másik két magyar fordítás e ponton szorosabban követi a franciát, és mindkettő megőrzi a narratív jelen és a múlt idő drámai hatású váltakozását is, míg Illyés fordítása a múlt idejű narráció világosabb, de kevésbé dinamikus formáját választja.

Ezt a működést nevezte két évszázaddal korábban Thomas Hobbes *A polgárról* (*De Cive*, latinul: 1642, angolul: 1651) írt értekezésében a szuverenitást megelőző természeti állapotra, a „megtévesztés és erőszak” (*Deceit and Violence*) világára utalva háborúnak.²⁰ Szemben a római mitológia központi elemével, mely – ahogy de Vigny szövege nem mulasztja el megjegyezni – Róma alapítóit nőstényfarkastól táplált ősöként ábrázolta (a farkast ezzel az emberi civilizáció táplálójaként jelenítve meg), Hobbes a civilizáció előtti állandó acsarkodás ikonjaként erősítette meg a farkast, inkább Mars állatát, a háború jelképét látva benne, a *homo homini lupus est* mintájára (*Man to Man is an arrant Wolfe, uo.*). A harctéri taktika terén vélhetően jól tájékozott, 1827-ben hadnagyi rangban leszerelő de Vigny a leselkedő veszélyt a maga költészetében persze éppen hogy nem farkas képében jeleníti meg, sokkal inkább emberi tényezőként: hol veszedelmes nőként (a „hideg mester [*sa froideur savante*]” Delila személyében, *Sámson dübe*), hol modern technikaként (az időt és teret legyőző vasút alakjában, melynek utasa a „jéghideg, hallgatag számítás [*un calcul silencieux et froid*]” embereként akar kiiktatni a világból minden „kockázatot [*hasard*]”, *A pásztorkalyiba*), hol pedig bölcs halandóként (aki az Istenség örök csendjére „fagyos elnémulással [*froid silence*]” felel, *A fuvola*).

Hobbes *A polgárról* szóló könyvének előbb idézett részletében azt is írja, hogy a városlakók egymáshoz való viszonyát a béke, míg a városokét a háború jellemzi. *A polgárról* angol kiadásával egyidejűleg megjelent *Leviatánban* (1651) e kétszintű és kétféle viszony kialakulásának ered nyomába, amikor azt fejtegeti, hogy az eredendően háborús „természeti állapotot”, melyet az „erővel vagy csellel” való győzni akarás és az állandóan leselkedő veszély miatt a „kölcsonös bizalmatlanság” (*diffidence of one another*) jellemez,²¹ hogyan váltja fel egy olyan állapot, amely relatív bizalmat épít az egyének között, és biztonságot nyújt legalább a város falain belül. Leírása szerint az „örökös félelem” (*continuall feare*) kezdeti állapotát egy másik félelem, a szuverén büntetésétől való rettegés állapota váltja fel, s ez az állapot hozza el a békét a városon belül. Mivel a szuverén „egy olyan hatalom, amely mindannyiukat képes megfélemlíteni [*over-awe*]”, ezért mindaddig, „ameddig nincs közhatalom, amely mindenkit kordában [*in awe*] tart, addig az emberek olyan állapotban élnek, amit háborúnak nevezünk, ez pedig mindenki háborúja mindenki ellen”, olyan állapot, amelyben „örökös félelem uralkodik, az erőszakos halál veszélye fenyeget, s az emberi élet magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid” (*Leviatán*, 107–109; *Leviathan*, 88–89).

E gondolatok fényében meglehetősen ambivalens kép bontakozik ki a versbeli állatfigura körül, mert míg egyik oldalon a civilizált emberi élet vad ellenpontjaként – Hobbes-szal szólva a természeti állapotban leledző ember „állatias” (*brutish*) életének emblémájaként – láthatjuk, aközben Remus és Romulus táplálójaként a farkas e civilizáció

²⁰ Thomas HOBBS, *De Cive (The English Version)*, szerk. Howard WARRENDER, Clarendon Press, Oxford, 1983, 24.

²¹ Thomas HOBBS, *Leviatán*, ford. VÁMOSI Pál, Magyar Helikon, Budapest, 1970, 107; Thomas HOBBS, *Leviathan*, szerk. Richard TUCK, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 87.

életadó forrásának is mutatkozik. Sőt, a vers zárlatában – ha csupán allegorikusan is – nemcsak homályló eredete, de követendő jövőbeli eszményképe is az embernek. Ez a kettőség a szolgálalkú kutyákkal való különös kontrasztban éri el tetőpontját. Amikor a vers arra utal, hogy a „szolga állatok” valamiféle „városi szövetségre” (*pacte des villes*) lépnek az emberrel,²² védelmet kapva a szabadságról való lemondásukért cserébe, akkor a szöveg egy olyan társadalmi paradigmát említ a béke és biztonság garanciájaként, melynek ősfarmája éppen maga a farka, az alfahímmel mint szuverénnel és a rangsorban lejjebb álló egyedekkel mint alattvalókkal.

3) Méreg

Hobbes gondolataira visszautalva ír *Az örök békéről* (1795–1796) szóló „filozófiai tervezetében” Immanuel Kant arról, hogy „A békeállapot nem természetes állapota (*status naturalis*) az együtt élő embereknek, a természeti állapot hadiállapot inkább, azaz ha nem is mindjárt föllobbanása az ellenségeskedésnek, de legalábbis ennek örökös fenyegetése. Így hát a békeállapot szerzésre vár...”²³ Számos egyéb buktató mellett a béke bizalmi alapjának megrendítőiként beszél az olyan „alávaló hadicsELEKROl”, melyek alkalmazása a könyörületet nem ismerő, gyűlöletalapú erőszak elharapódzását, a háború „irtóháborúvá” alakulását, végeláthatatlan időbeli és térbeli kiterjedését eredményezi. E felsorolás egyik elemeként utal Kant a „mérgekkeverők (*venefici*) fölbérlésére”, s fogalmazza meg áttételesen a mérgek tilalmát mint a béke elemi előfeltételét, melyet a modern háborús jogot rögzítő nemzetközi egyezmények magukéva is tettek az azóta eltelt kétszáz év alatt. A nemzetközi humanitárius jog nem tűri a mérgek alkalmazását.²⁴

William Blake *A mérgefű (A Poison Tree)* című versének olvasásakor nem árt fejben tartanunk ezt a politikai, katonai és jogi kontextust.²⁵ *Az ártatlanság és a tapasztalás dalai (Songs of Innocence and of Experience, 1789–1794)* című versgyűjtemény második ciklusába (*A tapasztalás dalai, Songs of Experience*) tartozó vers a barát és az ellenség megkülönböztetésének kérdéskörébe ágyazza a mérreg (mint haragvás) problémáját, melyet a mérgező termést hozó növény szárba szökkenésének fabulájaként ad elő nekünk.

²² Illyés fordítása e ponton „szörny kötetést” említ, melyet „a goromba ember erőszakolt a szolga állatokra”. A francia szöveg inkább egyfajta önkéntes szolgaság képét rajzolja meg, szenttlen stílusban, bármiféle szörnyűség vagy erőszak említése nélkül: *le pacte de villes / Que l'homme a fait avec les animaux serviles*.

²³ Immanuel KANT, *Az örök békéről*, ford. MESTERHÁZI Miklós = *Történefilozófiai írások*, szerk. MESTERHÁZI Miklós, Ictus, Szeged, 1997, 264.

²⁴ Lásd a szárazföldi hadviselésre vonatkozó 1899-es (vagy 1907-es) Hágai Egyezmény 23. cikkét, mely a tiltott harcászati eszközök között első helyen említi a mérgek vagy mérgezett fegyverek alkalmazását, közvetlenül a „csalárdan” (*treacherously*) elkövetett erőszakos cselekmények előtt. További referenciáért és magyarázatokért lásd még a Nemzetközi Vöröskereszt adatbázisát, különösen a mérgek tilalmát kimondó 72. szabályra vonatkozólag: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule72.

²⁵ Blake művét az alábbi kiadások alapján idézem: *A mérgefű*, ford. GERGELY Ágnes = *William Blake versei*, Európa, Budapest, 1977, 64–65; William BLAKE, *Complete Writings*, Oxford University Press, Oxford, 1979, 218.

A méregfa a szótlan hallgatásból indul növekedésnek.

Mérgem jóbarátra szállt:
Szóltam róla, vége hát.
Haragom ellenségre gyúlt:
Nem szóltam róla, el se múlt.

Megnőtt – félve öntözöm –
Folyvást hull a könny-özön;
Mosolyom a napfény ott
S puha, álnok fortélyok.

Nappal nőtt és éjen át,
S almát villantott az ág;
Ellenségem látta: fény,
S tudta azt is, még enyém,

S átszökött a kert falán
Fátylas éjnek évadán,
Vígan látom délelőtt
Fám tövén kinyúlva őt.

*[I was angry with my friend:
I told my wrath, my wrath did end.
I was angry with my foe:
I told it not, my wrath did grow.*

*And I water'd it in fears,
Night & morning with my tears;
And I sunned it with smiles,
And with soft deceitful wiles.*

*And it grew both day and night
Till it bore an apple bright;
And my foe beheld it shine,
And he knew that it was mine.*

*And into my garden stole
When the night had veil'd the pole:*

*In the morning glad I see
My foe outstretch'd beneath the tree.]*

Gergely Ágnes fordítása rögtön az első versszakban kiaknázza a magyar nyelv egy sajátosan idiomatikus lehetőségét, amikor a „méreg” szót nem csupán a címbéli *poison* magyar megfelelőjeként használja (aminek nem is igazán volna alternatívája), hanem az angol *anger* fordításaként is, pedig ez utóbbi – a későbbi *wrath*-hez hasonlóan – lehetne „harag” vagy akár „düh” is. Ez a fordítói döntés két szempontból is indokoltnak hat. Egyfelől előrevetíti a vers centrumában álló folyamatot, az elhallgatott, elfojtott harag,²⁶ a ki-nem-beszélt sérelemérzet végzetes „elmérgesedését”, bosszúszomjas gyűlöletté válását. Másrészt az ellenérzést kifejező „méreg” szavunk holt metaforájának ez az életre keltése olyan költői gesztus a fordító részéről, melyet Blake angol szövege is intenzíven gyakorol, nem is egyszer és nem is minden jelentőség nélkül. A harag szinonimájaként használatos magyar „méreg” etimológiai magyarázatául általában arra szokás utalni, hogy az illető szenvedély mintegy megmételtyezi a haragvó személy lelkiállapotát, aki így abban az értelemben mérges, hogy meg van mérgezve. Ezt a magyarázatot adja a magyar idiómára Thienemann Tivadar, aki szerint mérgesnek lenni annyi, mint haraggal „megmérgezödni” (*become poisoned*).²⁷ A Blake-fordításban azonban más zöngét kap a magyar kifejezés: a mérges ember az alattomos fenyegetést jelentő ember mintapéldája lesz. Ő a barátunk mutatkozó gyűlölködő. Számára az ellenség ádáz ellenség (nem *enemy*, hanem *foe*),²⁸ aki ellen indokolt az ádáz küzdelem, mert az ilyen ellenséggel szemben minden eszköz bevethető. S ő nem is válogat az eszközökben. A nyílt haraggal vagy azonnali dühkitöréssel szemben az ironikus színlelés rejtett útját választja, hogy – méreg módjára – késleltetve vegyen halálos elégtételt az elszenvedett sérelemért.

A vers szinte kínálja magát, hogy az életre keltett holt metaforák mentén zongorázzunk végig főbb pontjain, hiszen épp ezek a nyelvben zajló idiomatikus mozgások alkotják legfőbb képi és gondolati forrását. A mikrotörténet alapjául is egy újra megelevenedett metafora, az organikus növekedés átvitt képzetének re-litarelizálása szolgál. Ahogy az első versszak végéről áttérünk a második versszakra, a harag „növekedését” szó szerinti növekedéssé, egy növény növekedésévé alakítja vissza a költői képzelet, s a vers egész hátralévő részében meg is hagyja a növekedés képét ebben de-metaforizált dimenzióban, persze csak azért, hogy mint képsort az elharapódzó gyűlölet figurális megjelenítésére használja. Ez a növény egy fa, mely a lélekben vagy elmében „nőtt” (*did grow, grew*), méghozzá a kertészeti képvilág teljes kibomlása mellett, hiszen az eltitkolt

²⁶ Harold Bloom szerint a vers „dermesztő meditatálás az elfojtott harag természetes következményeiről”, lásd: Harold BLOOM, *Blake's Apocalypse*: Doubleday, Garden City, NY, 1963, 144.

²⁷ Theodore THASS-THIENEMANN, *The Interpretation of Language*, Jason Aronson, New York, 1973, 1:233.

²⁸ A *foe* és az *enemy* jelentéskülönbségéről, az előbbi modern kori eltűnéséről, majd ismételt előtérbe kerüléséről lásd Carl SCHMITT megjegyzéseit *A politikai fogalma* című írásában: *A politikai fogalma = Uő, A politikai fogalma: válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*, szerk. és ford. Cs. Kiss László, Osiris, Pallas Stúdió, Attraktor, Budapest, 2002, 14 és 75.

sérelemkönnyek „öntözik” (*water*), az ellenség felé színlelt mosoly pedig napfényként „süt” (*sun*) rá. Az eltitkolásnak és színlelésnek – disszimulációnak és szimulációnak – ez a tápláló kombinációja adja, hogy a növény a lágyan adagolt (*soft*) „álnok fortélyok” (*deceitful wiles*) termését hozza, egy tetszetősen fénylő, csábítóan finomnak és egészségesnek ígérkező, ám igazából halálosan mérgező gyümölcsöt: az egyszerre biblikus és népmesei képzeteket keltő almát. A mérgefű képe másutt is megjelenik Blake költészetében. *A négy zoa* (*The Four Zoas*, 1807) című profetikus költeményben, hasonló logika szerint, a „hamis eskü” (*false oath*) veteményéből kel ki. Egy másik kapcsolódó verse – *Az emberi lényeg* (*The Human Abstract*), szintén *A tapasztalás dalaiból* –, mely „az Emberi Agyban” (*in the Human Brain*) növény fának ugyanezt az allegóriáját villantja fel, egyenesen „a Becsapás gyümölcsének” (*the fruit of Deceit*) nevezi a fa termését. Utóbbi kifejezés Kardos László fordításában „a Bűn gyümölcséként” szerepel,²⁹ ami egészen más biblikus felhangot kelt, hiszen míg Blake szövege a csapdaállító álnokságáról beszél, addig ez a fordítói megoldás a bűnbeesésre tolja el a hangsúlyt, s pusztán a tiltott gyümölcsöt leszakító ember bűnösségének szokványos gondolatát kínálja. Itt érdemes utalni rá, hogy Blake-nek *A mérgefű*hoz festett illusztrációja a kiterült tolvajt a fa alatt hanyatt fekvő, széttárt karokkal, jellegzetesen krisztusi pózban ábrázolja, valamiféle álnok isteni-atyai akarat áldozataként. A képmutató fortélyoskodás a titkon haragvó sértett részéről persze csupán válasznak vagy előkészületnek tűnik az ellenség ugyancsak csalárd és rejtőzködő viselkedésére: csapda, annak rendje és módja szerint csalival. Ismét utalhatunk *Az emberi lényeg*re, melyben a fát növekedésnek indító „Kegyatlenség” (*Cruelty*) az alázatosság leple alatt szó szerint „csalik” (*baits*) kihelyezésével állít „kelepcét” (*snares*) az elpusztítandó másíknak,³⁰ és ahol a cselvetés kifinomultságát a hálószővés képzetét keltő kifejezés (*knits a snare*) érzékelteti.³¹

A másik személy *A mérgefű* szerint nemcsak a vélt-valós múltbeli sérelem okozója itt, hanem olyasvalaki, akitől további károkozás várható: egy tolvajhajlamú, csalárd személy, az észrevétlen eltulajdonítás megszállottja, ezért az elejtésére felállított csapda konkrétan tolvajcsapda kell legyen.³² A vers negyedik, utolsó versszaka így aztán egy afféle *Fogjunk tolvajt!* jelenetet vetít elénk – ezúttal nem Hitchcock, hanem Blake rendezésében. Ezen a ponton érkezünk el a szöveg következő csomópontjához, mely a tolvajlással és a tolvaj sajátos magatartásával kapcsolatos. Amikor a tolvaj lopni indul, akkor lopózdva indul lopni. Blake szövegében a *steal* ige múlt idejű alakja utal – átvitt értelemben – a tolvajnak erre a jellegzetes settenkedő, surranó mozgására, miközben a kontextus nyilvánvalóan előtérbe állítja ugyanezen személlyel kapcsolatban az ige szó szerinti jelentését,

²⁹ William Blake versei, 63, vö. *Complete Writings*, 217.

³⁰ A magyar változat itt árulkodó módon a csalikát „mérgeként” említi: „Lappang a Gaz kezén a csel, / Mérgeit gonddal hinti el” (*Then Cruelty knits a snare, / And spreads his baits with care*), uo.

³¹ *I have planted a false oath in the earth, it has brought forth a poison tree*, *Complete Writings*, 290.

³² A vers első változatának íráskor Blake versének beszélője a 3. versszak 3. sorában először még maga adta oda az ellenségnek a mérgező gyümölcsöt (*And I gave it to my foe*), ám Blake ezt a sort aztán kihúzta, és inkább a tolvajlás irányába vitte tovább a képsort (*And my foe beheld it shine* stb.), *Complete Writings*, 165 és 218.

magát a tervezett lopást, melyet a tolvaj az éj leple alatt, a sötétség jótékony takarásában kíván végrehajtani. A *stole* fordításaként a magyar változatban szereplő „átszökött” aligha adja vissza azt, amit a „belopódzott” vagy „lopva” bejött e ponton nyilván pontosabban visszaadhatna. Lopni és lopakodni annyi, mint észrevétlenül elvenni valamit, úgy, hogy észrevétlenül bemegyünk érte és kihozzuk. A magyar ige visszaható formái („lopakodni”, „lopódzni”) azt sejtetik, hogy aki belopakszik valahová, az saját magát helyezi át észrevétlen, önmagát lopja be (a másik kertjébe éppúgy, mint a másik szívébe). A rablás nyíltságával szemben a lopás rejtett elvétel. Paradox módon mégis kisebb súlyú tett, mivel – ha sikeres – épp észrevétlensége miatt maradhat erőszakmentes, míg a rablást épp nyíltsága teszi erőszakossá. A lopás e tekintetben inkább csalás- vagy megtévesztés-jellegű, bár e konkrét esetben egyértelműen különbözik az utóbbiaktól, mondhatni enyhébb törvényi tényállást valósít meg, mert a leplet a körülmények adják (az éjszaka), nem maga az elkövető állítja elő (ahogy egy trükkös rászedésnél). Az elkövető úgyszólván csak él a körülmények adta lehetőséggel. Ugyanakkor mégsem mondhatjuk, hogy az alkalom szülné, hiszen kívárja az éjszakát, hogy előre eltervelt tettét végrehajtsa. Vele szemben a védekező, elővigyázatos, csalik és csapda segítségével az ellenfélre mintegy megelőző csapást mérő haragos maga állítja elő a leplet, mellyel érzéseit és szándékait elfedi. Színleli a barátságot, hogy törbe csalja ellenségét, és a totális háborúzás kanti-schmitti logikája szerint végzetes csapást mérjen rá. Védekezése: egy rejtett támadással szembeni rejtett védekezés. Taktikája: lépre csalni a csalót, meglopni a lopóst, észrevétlen ártani az észrevétlenül ártani akarónak, figyelmeztetés és intő előjelek nélkül végezni vele, lopva lecsapni rá. Sőt, ennél többről is szó van, hiszen ehhez a másikat lopásra kell készítenie. A tolvajt Blake versében tényleg nem az alkalom szüli, hanem a leendő meglopott, aki a csapdát felállítja, kihelyezve a csalit. Így miközben a csapdaállítás válaszlépésnek, pusztá védekezésnek hat, maga gerjeszti a bűnt, amelyet büntetni hivatott.

A *méreg*, a *grow* és a *steal* mellett van még egy alvó nyelvi elem, mely Blake szövevényes versében virulens életre kel: a *bear* ige. Ehhez azonban a vers első változatának címét kell tekintetbe vennünk. Blake szövege ugyanis eredetileg a *Keresztény türelem* (*Christian Forebearance*) címet viselte, s a szárba szökkenő méregfát a tolerancia allegóriájául kínálta az olvasónak. A cím azonban nem a *tolerance* kifejezéssel nevezi meg a türelmet, hanem egy olyan archaikusabb szóval, melynek tövéből a „hordozni”, „viselni” jelentésű *beart* ismerhetjük fel. A kifejezés logikája szerint eltűrni valamit annyi, mint „elviselni”. Maga a „tolerancia” terminus is a „felemelni”, „felvenni”, illetve „tartani”, „hordani” jelentésű *tollere*, *tolerare* igékből származik, nem véletlenül találkozunk például Cesare Ripa *Ikónológiájának* gazdagon illusztrált 1603-as kiadásában a tolerancia allegóriájaként egy olyan nőalakkal, aki a vállán egy hatalmas követ visz.³³ Visszatérve Blake-hez és

³³ Cesare Ripa, *Toleranza = Iconologia* (Róma, 1603), 488; *Tűrés = Iconologia*, ford. SAJÓ Tamás, Balassi, Budapest, 1997, 574. A tolerancia szócikkhez az 1603-as olasz kiadásban még nem készült metszet, csupán a szöveg 1709-es angol kiadásának alkalmából készítettek mindegyik fogalomhoz, így a toleranciához is – amit az angol szöveg egyébként „elszenvedésként” (*suffering*) fordít – önálló képi illusztrációt: Caesar Ripa, *Iconologia: or, Moral Emblems*, Printed by Benj. Motte, London, 1709, 74.

a *bear*-hez, a szócska a versszövegben is előfordul, mert amikor a 3. versszakban a magyar változat szerint arról olvasunk, hogy „almát villantott az ág”, az angol konkrétan úgy fogalmaz, hogy a fa „megszülte”, azaz „kihordta” (*bore*) gyümölcsét. Ahogy a várandós anyák, úgy a méregfa is „viselő” vagy „terhes” saját termésével, melyet hordoznia kell egészen a megérés vagy lehullás pillanatáig.³⁴

Blake valláskritikai vagy morálfilozófiai gesztust gyakorol, amikor a keresztény türelem fogalmában munkáló holt metaforát életre kelti. A *bear* visszafordítása „elviselni”-ből „kihordani”-vá vagy szimplán „hordani”-vá ugyanis egy olyan teherre utal, amelyet egyszer majd meg kell szülni vagy le kell tenni. A türelmesség eszerint egy bizonyos végcélban nyer értelmet, a jövőbeli megszabadulás vagy tehermentesülés vágyával társul. Blake allegóriája a toleranciában lappangó bosszúvágyat, a rejtve előkészített revansot, a szeretetvallás gyűlöletszerkezetét villantja fel, valami olyat, amiről a 19. század vége felé Friedrich Nietzsche fest kíméletlen képet a morál genealógiájáról írt értekezésében. Emlékezetes, hogy a keresztény szeretetet Nietzsche a bosszú és gyűlölet sarjadékának tartotta, és a *ressentiment* (a neheztelés, ellenézés vagy reaktív szenvedély) egy olyan formájaként beszélt róla, amely leginkább is a leplezett bosszúvágygal („visszafojtott gyűlölettel”) azonosítható.³⁵ A kereszténységgel színre lépő új fogalmiság (a „jó” és „hitvány” ellentétének helyébe lépő „jó” és „gonosz”) a kultúra szublimatív és aszketikus világát hozza el, melyhez képest a pogányok viselkedése még mentes minden álságos önmegtartóztatástól. A pogány türelmetlenség Nietzsche szerint az egyenes viselkedés, az azonnali és nyílt reagálás, a tiszta helyzetek világát jelenti még: „Az előkelő ember *ressentiment*-je, ha egyáltalán föllép, kimerül és lezajlik egy azonnali reakcióban, ezért nem *mérgez* [es vergiftet *darum nicht*]” (uo. 37).³⁶ Amit másutt Nietzsche a keresztény ember érdekességének nevez,³⁷ az innen nézve a tolerancia burkolt vendetta-jellegében, a türelmes ember „mérges” vagy „mérgez” voltában ragadható meg.

Blake verse a bosszúálló türelem fabulája, a türelem bosszúszerkezetének ironikus allegóriája, mely egyben az ironia allegóriája is, amennyiben az ironia épp a leplezett gáncsolás retorikai alapformája, mérgező nyelv, telis-tele lappangó, toxikus utóhatású holt metaforákkal. A türelemről adott lesújtó kép a sztoikus büszkeség vagy a (poszt)-romantikus emberi méltóság kritikai kommentárjaként is olvasható. (Cesare Ripa *Ikono-lógiájában* egyébként, ha egy pillanatra visszautalhatok rá, a méltóság allegóriája éppúgy egy nehéz terhet viselő nőalak, mint a türelemé – még ha vannak is karakternovások,

³⁴ A szónak ez a kettős értelme (a hordozás mint szülés és mint eltérés) Blake-nél másutt is előfordul, például *A néger kisfiú* (*The Little Black Boy*) című versben, az ártatlanság dalai között.

³⁵ Friedrich NIETZSCHE, *Adalék a morál genealógiájához*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Holnap, Budapest, 1996, 31, 33–34.

³⁶ Vö. Friedrich NIETZSCHE, *Zur Genealogie der Moral = Kritische Studienausgabe*, szerk. Giorgio COLLI – Mazzino MONTINARI, De Gruyter, Berlin, 1988, 5:273.

³⁷ „...az emberi létezésnek éppen ezen a *lényegileg veszedelmes* talaján, ezen az alapvetően papi talajon lett csak az ember igazából érdekes állat, az emberi lélek csak itt kapott *mélyebb* értelmet, itt lett *gonosz*...” (*Adalék*, 28).

melyek fenntartják a különbséget közöttük.)³⁸ Ez a kritikai mozzanat azonban már ott volt de Vigny versében is, amely a méltóság diskurzusát éppúgy egy kezdeti, ősbibb viselkedésformára rátelepített magatartásként mutatta be, mint Blake dala.

A hallgatás a két vers képvilága által kínált kettős látószögből egyszerre tűnik – méltóságként – emberi specifikumnak vagy a morál legfőbb külső jegyének, és tűnik – mérégként – ugyanezen morál inhumánus vagy amorális mélyszerkezetének. A hallgatás „dezanropolitikáját” így abban az önkéntelen vagy vakmerő mozgásban láthatjuk, amit e szövegek mutatnak, amikor a morális felülemelkedés magasztos jelene mögött felmutatják a becserkészés és lopakodás, a lesből támadás és csalárd rászedés dimenzióját. Blake verséből sohasem tudjuk meg, hogy egyáltalán mi oka volt a haragvónak arra, hogy az egyik embert barátjának, a másikat ellenségének tekintse, s hogy e mitikus múltba vesző döntés következményeként miért kellett ez utóbbit megfosztania minden jóvátétel vagy visszafizetés lehetőségétől (az amnesztia vagy adósság-elengedés egyoldalú gesztusáról nem is beszélve), és kitennie a sérelem – e merőben formális, hiszen minden konkrétumot nélkülöző referenciapont – taktikus elhallgatásából származó fatális következményeknek. De Vigny versében pedig nem értesülünk arról, hogy a farkas, még mielőtt a morális viselkedés allegorikus mintaképévé avanzálna (a francia romantikustól Jack London szövegein át egészen Pilinszky *Fabulájáig*, avagy – szolgálatba állt „farkaskutyaként” – *A négy páncélos és a kutya* Gömböcéig, Kántorig vagy Rex felügyelőig), hogyan és miért válik az ember fenyegető, levadászandó vagy megszelídítendő riválisává vagy másikává, melyet az ember talán éppen azért igyekszik kiirtani a világból, mert zavaróan hasonlónak érzi magát hozzá, vagyis mert az mindig saját levetkőzni vagy elfelejteni kívánt vonásaira emlékezteti. A két vers irányultsága – de Vigny szövegében a méltóság, Blake-nél a mérég jelene felé – ellentétesnek tűnik, ami azonban nem jelenti azt, hogy minden tekintetben szimmetrikusak vagy egyáltalán kompatibilisek volnának. De Vigny az emberi méltóság megerősítése (és az „állati méltóság” irányába való esetleges kiterjesztése) felé tesz lépéseket. Blake viszont magára az emberi méltóságra, s azon keresztül általában a méltóságra mint olyanra kérdez rá, s ezzel visszamenőlegesen de Vigny szövegének is olyan „dezanropolitikai” dimenzióját nyitja meg, melyben az ember minden, csak nem magasztos lény. Teszik ezt úgy, hogy a méltóságról vagy annak a kritikájáról konkrétan egyetlen szót sem ejtenek, mondhatni hallgatnak róla, méghozzá a hallgatás jelenein keresztül, a hallgatás – mint méltóság és mint mérég – jeleneiben vive színre kritikai gesztusaikat. Habár mindkét versnek megvan a maga szubverzív potenciálja, jelentős eltérést mutatnak abban, hogy ez az erő miféle alapzatra helyeződik, és mi felé irányul. Így arról az olvasónak kell döntésre jutnia, hogy honnan kezdi vagy hol fejezi be az olvasást, s hogy a mérgek elleni harcban hordozza-e a méltóság zászlaját, vagy a méltóság mérges élharcosaihoz képest próbál-e más módon, más fogalmak mentén beavatkozni ebbe az időtlen idők óta tartó küzdelembe.

³⁸ RIPA, *Dignita = Iconologia*, 104; *Méltóság = Iconologia*, 143–144.

Horváth Kornélia

A „hallgatás” mint szövegformálás, nyelvhasználat és beszéd mód

(József Attila, Pilinszky János és Petri György)

Amennyiben a hallgatás „alakzatát” a modern, 20-21. századi magyar irodalom kontextusában kívánjuk vizsgálni és értelmezni, kétségkívül a későmodernség paradigmájához érdemes a leginkább fordulnunk. A Kulcsár Szabó Ernő által a nyelvhez és a szubjektumhoz való viszony, illetve az ezekről vallott felfogás (még pontosabban az ezekre vonatkozó, a művekből kibontható szemléletmód) alapján elkülönített nyelvi-poétikai, írói-költői beszédmódbeli irányzatok¹ közül a későmodernség alkotói juttatják leginkább „szóhoz” műveikben a csendet, a hallgatást, az elhallgatást. Mert az esztéta vagy klasszikus modernség szerzőinél a néhol még eluralkodó prófétai beszédmodalitás (lásd Ady, s részben Babits), a szecessziós megszólalás (Tóth Árpád, s részint Kosztolányi és Babits), az allegorizáló versbeszéd (Ady) és a versnyelvi-rímes virtuozitás (Kosztolányi) a részletesebb kifejtés, egyfajta lírai „bőbeszédűség” irányában hat. Ami pedig az avantgárd különféle ágazatait illeti, azok az addig elfogadottnak minősülő költői nyelvek szétverésével, hangzókra tördelésével, „gépesítésével” (lásd futurizmus), értelmetlen hangzásokötegek alkalmazásával (dada, futurizmus), a szöveg felbontásával és nem szemantikus elvek mentén való újjáépítésével, képpé „változtatásával” (pl. konstruktivizmus), a „nyelv előtti” vagy a „nyelv alatti” nyelv megszólaltatásával (expresszionizmus, szürrealizmus) mind egy sajátos, új nyelv és költői beszéd mód létrehozását célozzák meg, s ilyenként szükségszerűen

¹ Vö. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Argumentum, Budapest, 1993, valamint KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *Beszéd mód és horizont*, Argumentum, Budapest, 1996.

igencsak részletes költői kifejtésmóddhoz folyamodnak (jól példázza ezt Kassáktól *A ló meghal a madarak kirepülnek* című „hosszúvers”, de hasonló példákat lehetne hozni az orosz Majakovszkijtól és Hlebnjikovtól, illetve az olasz Marinettitől és D’Annunziótól is).² Ami pedig a – mára, különösen magyar irodalmi viszonylatban igencsak vitatott státuszúvá vált – posztmodernre iller, nos a posztmodern a szövegválogatás, -halmozás és a collage szövegalkotó elvével, a szövegüniverzumban létező mű gondolatával, a különféle rétegnyelvek, beszédmódok és stílusok beépítésével, az intertextualitás, az irónia és a paródia felértékelésével, valamint a beszélő „én” multiplikálásával és azonosíthatatlanságával ismét csak szükségszerűen nem a „hallgatást”, hanem jóval inkább a hosszabb, ha tetszik, „terjengősebb” megszólalást, illetve szövegtévévé válását valósítja meg.

A modern, 20. századi irodalomban a későmodernség szerzői tehát azok, akik műveikben a hallgatás alakzatát, „beszédmódját” a leginkább érvényesítik, mi több, szövegkompozíciós és szemléleti elvvé emelik. Ez európai viszonylatban is tartható: elegendő Gottfried Benn, Paul Valéry, Giuseppe Ungaretti, Eugenio Montale, T. S. Eliot, Ezra Pound, Fernando Pessoa, Oszip Mandelstam vagy Borisz Paszternak nevét említeni (természetesen még több más szerző mellett). Magyar vonatkozásban a „hallgatás” természetéhez még két külső, történelmi tényező járult hozzá, amelyek közül az egyik, a II. világháború tapasztalata az európai szerzőtársaknál is jelentősen hatott a lírai és prózai megszólalásmódokra, éppen a szó, a nyelv keresésének irányában. A nyelv, a beszéd a trauma következtében hirtelen határozottan alkalmatlannak bizonyult korábbi funkcióinak ellátására, nem pusztán – bár itt csak egy ideig – a hétköznapi beszélt nyelvben, hanem különösen az irodalom, a prózai vagy verses költészet megszólalásmódját illetően is. E váratlan történelmi tapasztalatnak is betudható, hogy „1945 és 1948 között a magyar líra jelnyelve [...] átalakuláson ment keresztül”,³ s az is, hogy olyan „tárgyas-hermetikus költészet veszi itt kezdetét a magyar lírában, amelynek egyik legfontosabb törekvése a művészi beszéd újfajta hitelességének megszerzése volt. A pontosan és a beszélő személyes hangoltságától függetlenül megválasztott szavak, a kompromittálódott beszéd utáni szavak költészete ez.”⁴

A „hallgatást” az 1948 utáni magyar irodalomban – s ez az időszak kisebb-nagyobb egyéni engedményekkel és megszakításokkal a ’70-es évekig tart – másfelől az ún. irodalompolitika hívta elő és kényszerítette ki, vagyis az a tény, hogy a szocialista kultúrpolitika bizonyos szerzők műveit nem jelentette meg (ez különösen az ’50-es évekre volt jellemző: átlagosan 8-10 évig nem publikálhattak olyan, ma kiemelkedőnek tartott alkotóink, mint Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky, Weöres, Ottlik, Mészöly, Mándy stb.),

² Vö. az említett orosz szerzőktől magyarul is olvasható művekkel: Majakovszkij, *Nadrágba bújít felbő*, Hlebnjikov, *A daru*, illetve *Zangezi*. Kevésbé hosszúak, ám a maguk módján mégiscsak kifejtő jellegűek, ezért sajtóosan „bőbeszédűnek” mondhatók a két olasz szerző versei, így például Marinetti *Zang Tumb Tumb*-ja vagy D’Annunzio híres *La pioggia nel pineto* című költeménye.

³ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, 15.

⁴ *Uo.*, 16.

azaz „elhallgattatta” őket. S később az ún. túrt megjelenés is viszonylag sok hallgatásra, ön-elhallgattatásra (illetve, mint Esterházy gyakorta mondja: öncenzúrára) kényszerítette az írókat.

1.

Ha most e vázlatos (magyar) irodalomtörténeti bevezető után a *hallgatás* és a *csend* általános irodalomelméleti és filozófiai értelmezési lehetőségeivel is számot kívánunk vetni röviden, leginkább kézenfekvőnek az a megállapítás látszik, miszerint nincs hallgatás beszéd nélkül, és természetesen ennek a fordítottja is érvényben van: beszéd sincsen hallgatás nélkül. Vagyis a két tevékenység – mert ebből következően a hallgatás is tevékenységnek minősíthető – egymás komplementere. S ha a hallgatás a beszéd pendant-ja,⁵ akkor a hallgatást – mások mellett Humboldt, Potebnya, Heidegger és Gadamer nyomán – a megértés aktusaként kell értelmeznünk. S az említett szerzőknél a beszéd, a hallgatás és a megértés valamilyen módon mindig egzisztenciális tevékenységnek is minősül. Tehát úgy vélem, legalábbis a nyelv és az irodalom hatókörében ilyen értelemben lenne üdvös és produktív elgondolnunk a „hallgatás” fogalmát és e fogalom értelmezését.

Mert az így felfogott „hallgatás” lényegileg a nyelv természetéhez tartozik, s ilyenként, mint jeleztem, a megértéssel válik egylényegűvé. Vagyis arra világít rá, amit Heidegger is hangsúlyoz, rámutatva, hogy a nyelv ereje épp akkor nyilvánul meg elementáris erővel, amikor nem találjuk a (megfelelő) szavakat.⁶ A szó hiánya, a hallgatás vagy elhallgatás (a szólás berekesztése) alapvetően nem a nyelv elégtelenségét, hanem ellenkezőleg, annak hatalmát mutatja meg. A magyar későmodernség írói és költői tökéletesen tisztában voltak ezzel, mi több, ezt a problematikát szinte minden művük önreflexív és metapoétikus témájaként is exponálták, illetve esszéikben, cikkeikben, irodalmi tanulmányaikban ez a gondolat rendre visszatérő, meghatározó jelentőségűként jelenik meg.

Számomra ugyanakkor a „hallgatás” kérdése a líra műnemét és verses formáját is előhívja, éppen a szövegformálás okán. Egy (lírai) vers – bármily evidensnek tűnjön is ez a megállapítás – általában lényegesen rövidebb, mint egy novella, vagy főként mint egy regény. E rövidség önmagában is bizonyos dolgok „elhallgatására” vagy inkább „ki-nem-mondására” ösztökéli a szerzőt. A novella műfaja kapcsán Igor Szmirnov írt igencsak megvilágító tanulmányt a rövidség „értelméről” e vonatkozásban. S más megfontolások mellett tanulmányának címe (*A rövidség értelme*)⁷ is jelzi: a *műfaj* fogalmától nehezen választhatjuk el *a formáét*, mely forma adott esetben éppen a rövidséget, ezen keresztül pedig az (el)hallgatást is involválja.

⁵ Vö. „A szóbeli beszédhez lehetőségként tartozik hozzá a hallás és a hallgatás.” Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály – ANGYALOSI Gergely – BACSÓ Béla – KARDOS András – OROSZ István, Gondolat, Budapest, 1989, 307.

⁶ Martin HEIDEGGER, *Unterwegs zur Sprache*, Stuttgart, 1993,¹⁰ 161. Idézi KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Beszédmód és horizont*, 298.

⁷ Igor SZMIRNOV, *A rövidség értelme*, ford. SZITÁR Katalin = KOVÁCS Árpád (szerk.), *A regény és a trópusok. Tanulmányok. A második veszprémi regénykollokvium*, Argumentum, Budapest, 2007, 417–425.

A forma fogalma és mibenléte egy verses mű esetében – különösen, ha kötött versformáról van szó – evidens módon kapcsolódik a „hallgatáshoz”: hiszen bizonyos szavakat, amelyek nem illeszkednek a metrikai rendszerbe, nem lehet használni a versszöveg megalkotása során, azaz szükségszerűen „el kell hallgatni”. Nyilván nem véletlenül találunk számos olyan megnyilatkozást költőktől és költőkről, amelyek a „kevés beszéd” és a kötött, mégis „megformált” forma témáját artikulálják. Visszamehetnénk akár Petrarcaig – részint a *Dalaskönyv* által abszolút módon kitüntetett szonettforma, részint a híres *L'ascensione al Monte Ventoso* (vagy *Ascesa al Monte Ventoso*) okán⁸ (mely utóbbi ihlette egyebek között József Attila ismert szallagút-példáját is, amelyet éppen a „formaművészet” hasonlataként fejtett ki)⁹ –, de itt most talán elegendő a 20. századi magyar költészetből egyfelől Radnóti megjegyzését citálni: „A szűkszavúság és a feszes forma a költő erkölcse”;¹⁰ másfelől egy egészen más habitusú költőnek, Buda Ferencnek a „hitvallását”: „ne írd le a felesleges szavakat. Ennek az elvnek a következetes végigvitele elsősorban önfegyelem kérdése.”¹¹

2.

Jelen tanulmány három vezérszava (*szövegformálás, nyelvhasználat, beszédmód*) három meghatározott költőt hivatott jelölni: József Attilát, Pilinszky Jánost és Petri Györgyöt. Az első két szerző közötti kapcsolat aligha szorul indoklásra, ahogy a József Attila – Petri-vonatkozás sem. A Pilinszky és Petri közötti hatáskapcsolat azonban talán nem feltétlenül evidens. A három költő egzisztenciál-ontológiai alapozottságú poétikai elköteleződéséről már írtam,¹² de úgy vélem, a hármuk „közössége” a *hallgatás* egzisztenciál-poétikai témája mentén is megragadható. Persze, a hallgatás más és más módon érvényesül a három szerzőnél.

⁸ http://www.digila.it/public/iisbenini/transfert/Bernazzani/3C%20RIM/Materiale/CD_072L%27ascena%20al%20monte%2 (A letöltés ideje: 2018. szeptember 1.)

⁹ „Hiszen az írott forma tárgyi művészete nem a mérték, az ütem és a rím kellékeinek kiállításában, panorámájában, hanem a mű legbensőbb indítékai, mozzanatai helyzetének változtatásában áll. Az első mozzanat uralmát fokozatosan átengedi a másodiknak s ez a harmadiknak. Majd az első mozzanat újból kibontakozik, de gazdagabban és a szintén gazdagabban jelentkező második mozzanat mögé húzódik. És így tovább, mindaddig, míg nem kész az írásmű, amikor is azt látjuk, hogy a motívumok tulajdonképpen átvették lassacskán egymás jelentését és jelentőségét, – a végére érvén már csak egyetlen egy mozzanat, motívum áll előttünk, ami nem más, mint maga a mű. Hasonlással élve, a formaművész kézen fog egy ismeretlen tájon, egy ismeretlen hegy lábán. Szallaguton vezet fölfelé, egyre szűkülő körökben. Az első lépésre is tájat látunk. E tájról azonban a szallaguton fölfelé haladván észrevétlenül másik táj terül, hiszen közben északról keletnek, majd pedig délnek és nyugatnak megyünk. De így visszjutunk újra északra. Ekkor már föntebb vagyunk, de ugyanarra tágul szemünk, amire egy körrel lejjebb és mégis más látunk. Most egyetlen pillantásra fölfogjuk mindazt, amit előbb északról és részben északkeletről meg északnyugatról szemléltünk. Fönn az ormon azután egyszerre nézhetünk a szelek minden irányba felé és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van. A csupaszem utas egyetlen metszeten kör közepén találja magát, egyivű éghajlat alatt. Csak maga az ösvény tűnt el a növényzet között. Hát ez a formaművészet.” JÓZSEF Attila, *Az Istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről* = JÓZSEF Attila, *Tanulmányok és cikkek 1923-1930. Szövegek*, közléteszi HORVÁTH Iván vezetésével BARTA András – GOLDEN Dániel – HEGEDŰS Orsolya – Kis Zsuzsanna – SERÉNY Zsuzsanna, Osiris, Budapest, 1995, 219–220. (Az idézet a kritikai kiadás helyesírását követi.)

¹⁰ Idézi BÓKA László, *Arcképvázlatok és tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 1962, 150.

¹¹ Elek Tibor: *Gazdátlanul a föld is árva* = Válasz.hu, 2003. <http://valasz.hu/kultura/gazdatlanul-a-fold-is-arva-7074> (A letöltés ideje: 2018. március 22.)

¹² HORVÁTH Kornélia, *A versbeszéd egzisztenciál-ontológiai elköteleződéséről* = Uő, *Petri György költészete verselméleti és líratörténeti megközelítésben*, Gondolat, Budapest, 2017, 239–252.

Meglátásom szerint a „hallgatás” alakzata vagy poétikai „módszere” József Attila esetében elsősorban a *szövegformálás*ban érhető tetten, a szerző avantgárd korszaka után, a '20-as évek második felében, még inkább a '30-as évek József Attila-i költészetében, amelyre Tverdota György joggal alkalmazta a '30-as, '40-es és '50-es évek francia, illetve olasz költészete kapcsán előszeretettel használt *poésie pure* vagy *poesia pura* ('tisztá költészet') terminusértékű metaforáját. (Mellesleg e megjelölést József Attila maga is használta elméleti írásaiban, vö.: „Amikor a művészetről szólunk, mindig valamilyen sajátos tevékenységet értünk rajta, különösen akkor, amikor a tisztaság jelzőjével illetjük...”).¹³ E jelenség másfelől a recepcióban gyakorta emlegetett „tárgyas költészet” minősítés felől is megragadható.¹⁴ Ezt a „tisztaságot”¹⁵ vagy inkább letisztultságot pedig talán nem nehez a hallgatás jelenségeként vagy „alakzataként” értelmeznünk.

Mint jeleztem, ez a típusú „hallgatás” – amely mindig „elhallgatás” is – József Attilánál elsősorban a szövegformálásban valósul meg. A beszédmódban ritkán működik, ellenkezőleg: míg a tömör, veretes, strukturált (vers)formára számos példát találunk a szerzőnél, addig a beszédmód gyakorta a hétköznapi csevegés fordulatai mentén (pl. „Cseveg az olló...”) vagy a hétköznapi „józan ész” felől nézve abszolút világosnak, egyértelműnek ható megnyilatkozásokban érhető tetten (egyetlen példa: „Kertemben nyílik / a leveles dohány. / A líra: logika; de nem tudomány.”).

Ez a fajta lírai „hallgatás” alighanem a költői *fegyelmezettség*ként azonosítható, amely egyben a forma fegyelmezettségét is jelenti: innen nézve a *Téli éjszaka* híres kezdő versmondata („Légy fegyelmezett!”) a formai fegyelemre való felszólításként is interpretálható. A költői fegyelmezettség a forma fegyelmezettsége – s ebben József Attila olyan világirodalmi lírai hagyományt követ, amelyet Dante és Petrarca, Villon és Shakespeare alapozott meg az európai költészetben.

S mint tudjuk, József Attila művészetbölcseleti írásaiban maga is foglalkozik a forma mibenlétével, s rendre hangsúlyozza, hogy az irodalmi alkotás természetesen forma, amennyiben szükségképpen meghatározott alakkal bír,¹⁶ ám ez az alak sohasem véletlen vagy öncélú, hanem mindig jelentésszerű: „A művészetet valóban a forma teszi, azonban ennek a formának a művészi mivoltát a jelentése, a tartalma adja.”¹⁷ És szemléletes példája: „Ha azt kéri valaki, hogy mondjam el egy regény *tartalmát*, akkor tulajdonképpen azt akarja, hogy mondjam el, mi *történik* a regényben. Már pedig hogy mi történik a regényben, az nem a tartalma a regénynek, hanem a formája. [...] *Tartalmát* tehát el tudnám mondani, de a formáját, vagyis, hogy »*mi történik benne*«, nem. Mert közel öt-száz oldalon minden sorban történik valami, ami jelent valamit.”¹⁸ A forma tehát József

¹³ JÓZSEF Attila, [Amikor a művészetről...] = JÓZSEF Attila, Tanulmányok, 55.

¹⁴ Vö. pl. BÓKAY Antal, *József Attila poétikái*, Gondolat, Budapest, 2004.

¹⁵ Lásd CSEKE Ákos – TVERDOTA György, *A tisztaság könyve*, Universitas, Budapest, 2009.

¹⁶ „[...] a műalkotás mivolta az alak.” JÓZSEF Attila, [A kompozícióról...] = JÓZSEF Attila, *Tanulmányok és cikkek 1923-1930. Szövegek*, 15.

¹⁷ JÓZSEF Attila, *Irodalom és szocializmus* = Uő, *Költészet és nemzet*, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1989, 27.

¹⁸ Uő.

Attilánál az a tevékenység, ami a szemlélet elébe áll, míg a tartalom az a jelentés, melyet a forma a szemléleten át az értelemnek nyújt.¹⁹

József Attila kapcsán azt is szükséges hozzátennünk, hogy a szöveg „formája” nála párhuzamos a szó formájával, amely szerinte ugyancsak „értelmes forma”.²⁰ A József Attila-i „keletkező” és „használt szó” fogalma ugyanakkor világosan mutatja, hogy a szó „jelentését” minimálisan kétféleképp szükséges értenünk: egyfelől a köznyelvben bevett, ún. fogalmi vagy „szó szerinti” jelentésként, másfelől az egyes nemzeti nyelvekben gyökerező, egyszerűsített a költészetben újralétesülő egyedi jelentésként (Ricœurrel szólva: szemantikai innovációként).²¹

A „hallgatásról” és József Attiláról szólva az *Eszmélet befejezése* („s én állok minden fülke-fényben, / én könyöklök és hallgatók.”) szinte kínálja magát, hiszen túl az én pozícióját, multiplikálódását, a fény–sötétség oppozícióját stb. exponáló értelmezéseken a *hallgatás* „témája” is sokértelműnek mutatkozik itt. Egyfelől, mert ez az egyes szám első személyű igealak a vers utolsó, a szöveg beszédét mintegy a hallgatással felváltó szava, másfelől, különösen a *könyöklök* rendkívül képszerű nyelvi alakzatával megtámogatva a *figyelés*, a *figyelem* (majdnem *fegyelem*: a két szó között etimológiai kapcsolat van!) és a *töprengés* értelmezői attitűdjét állítja elé.

A formai letisztultságra, szikárságra számos példát lehetne hozni József Attila költészetéből.²² Most az utolsó kötet *Csak az olvassa...* kezdetű versét idézném, azért is, mert egy kifejezetten autopoétikus költeménnyel van dolgunk – a „vers” a fő témája –, amelyet a szöveg egyfelől a „semmi”-vel, másfelől a „csenddel” azonosít.²³ Rendkívül érdekes, hogy a szöveg ritmikai elemzése pontosan e két szó kiemelését mutatja ki: ütemhangsúlyos szempontból a szöveg világosan 5/3-as sorokból építkezik (a páros rím erre csak ráerősít), ugyanakkor az első versszak harmadik („mivel a *semmiben* hajóz”) és a második versszak második sora („emberi formában a *csend*”) 6/2-es osztású,

¹⁹ JÓZSEF Attila, *Tanulmányok, cikkek, levelek*, Szépirodalmi, Budapest, 1997, 107.

²⁰ „Látjuk hát, hogy a forma művészi, tudományos, stb. minősége a tartalmától, vagyis attól a jelenéstől függ, amelyet a szemlélet számára a szükséges forma a szemléleten át az értelemnek nyújt.” Vö. JÓZSEF Attila, *Irodalom és szocializmus*, 25–27.

²¹ Ezzel kapcsolatban vö. HORVÁTH Kornélia, *A „keletkező szó” poétikája = Uő, Költészet és forma. Líraszemléleti kérdések a modern magyar irodalomban*, Gondolat, Budapest, 2014, 19–36.

²² Magam az 1928-as *Gyöngy*ről és a '37-es *Rejtelmek*ről írtam korábban elemzést. (József Attila más kötött formájú versei mellett ezek is megzenésítést nyertek.) Vö. HORVÁTH Kornélia, *A „keletkező szó” poétikája*, illetve HORVÁTH Kornélia, *Versnyelv és műfajváltás József Attila Rejtelmek című versében = KABDEBŐ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő – KULCSÁR SZABÓ Zoltán – MENYHÉRT Anna (szerk.), Tanulmányok József Attiláról*, Anonymus, Budapest, 2001, 142–157.

²³

Csak az olvassa versemet,
Ki ismer engem és szeret,
mivel a semmiben hajóz,
s hogy mi lesz, tudja, mint a jós,

mert álmában megjelent
emberi formában a csend
s szívében néha elidőz
a tigris és a szelid őz.

vagyis a ritmustörés éppen a *semmi* és a *csend* szavak ritmikai hangsúlyozását valósítja meg a szövegben.

Pilinszky kapcsán a „hallgatásról” szólni nem tűnik nehéz vállalkozásnak, hiszen a költő egész életműve és ars poeticája a dadogás, az elhallgatás, a csend felé „navigálás” mentén artikulálódik (ezért folyamodtam a tanulmány címében Pilinszky esetében a *nyelvhasználat* kifejezéshez). Egy jellegzetesen későmodern életműről van szó, amely folytonos és mindenkori kérdéseként a megszólalás lehetőségét, pontosabban *lehetetlenségét* artikulálja. Ezzel kapcsolatban két idézetet citálnék a szerzőtől. Az első 1971-ben, a Vigíliában jelent meg, amely a hallgatást a halállal (nem egyedülálló összefüggés, elegendő itt Nadas Péter *Egy családregény vége* című regényére gondolnunk) társítja: „Van még egy nagy »evagéliumi titka« az írásnak [...] A költő »menet közben« valamiképpen mindig belehal, belebukik abba, amit csinál. »Amíg a mag meg nem hal...« Furcsa módon enélkül az átmeneti kudarc nélkül – amit írás közben az ember mindig véglegesnek érez – nincs autentikus »alkotás«.”²⁴ A meghalás nyilvánvalóan az elhallgatást jelenti a költő számára. Ahogyan Pilinszky az *Ars poetica helyett* című írásában fogalmaz: „[...] a köztünk beállott csend többé nem annyira a költészetet érinti, mint magát a költőt kötelezi, élete egészét követeli már, s nem lehet nem eleget tenni e kívánságnak, ha mindjárt a végleges és tökéletes elnémulás kockázata árán is.”²⁵ Ez a csend egyben a Pilinszky által „mozdulatlan elkötelezettség”-nek nevezett magatartás, melynek mintáját – Camus-vel szemben – Dosztojevszkijtől veszi.²⁶ Valószínűleg az *Apokrif* befejező, 3. részét is eme „mozdulatlan elkötelezettség” felől lehetne értelmezni:

Látja Isten, hogy állok a napon.
Látja árnyam kövön és kerítésen.
Lélekzet nélkül látja állani
árnyékomat a levegőtlen présben.

Akkorra én már mint a kő vagyok;
halott redő, ezer rovátka rajza,
egy jó tenyéryni törmelék
akkorra már a teremtmények arca.

²⁴ PILINSZKY János, *Egy lírikus naplójából (1971)* = Uő, *Publicisztikai írások*, szerk. HAFNER Zoltán, Osiris, Budapest, 1999, 639.

²⁵ PILINSZKY János, *Ars poetica helyett* = Uő, *Összes versei*, szerk. HAFNER Zoltán, Osiris, Budapest, 1997, 90.

²⁶ „És itt mindjárt megkísérelném valamivel kiszélesíteni a már idáig is sajátos értelemben használt »mozdulatlan elkötelezettség« fogalmát. / Albert Camus a »Sziszipusz mítosza« (»Le mythe de Sisyphe«) című könyvében szemére veti Dosztojevszkijnek, hogy fölismerve a világ abszurditását, mégse írt abszurd regényt, hanem a hit vígaszába menekült. Csakhogy a világ abszurditásának felismerésén túl – és épp a menekvés irányában – van egy még következetesebb, ha úgy tetszik, még abszurdabb lépés, s ez a világ képtelenségének a vállalása. Ilyen értelemben igaz, hogy »Dosztojevszkij válasza az alázat« (La réponse de Dostojevski est l’humiliation), csakhogy ez az alázat – magunkra venni a világ képtelenségének súlyát, mintegy beöltözve a lét és tulajdon ellentmondásaink terhébe – minden, csak nem meghátrálás.” PILINSZKY János, *Ars poetica helyett*, 89.

És könny helyett az arcokon a ráncok,
csorog alá, csorog az üres árok.

S még egy, igen korai, 1947-es Pilinszky-szöveget is érdemes megemlítenünk: az egyetemisták számára előadásként megtartott *A mű születését*. Ez a rövid, de szinte minden mondatában nagyon megvilágító és tanulságos szöveg a költői „alkat” kapcsán elsődlegesen a *figyelem* kérdését emeli ki: „Talán a legszembetűnőbb, legállandóbb jele a költői alkatnak az örök figyelem, a lankadatlan, ugrásra kész éberség. Költőnek lenni föltétlenül kimerítő és emésztő állapot. [...] Bármire is emlékszem vissza az életemben, minden emlékemet túlexponálja az éber, már-már személytelen figyelem. Aki magának él, nem így figyel.”²⁷

Persze Pilinszky költészetének vonatkozásában is számolnunk szükséges a kötetek során adódó változásokkal. Úgy tűnik, hogy az 1959 és 1970 közötti verseket összefogó *Nagyvárosi ikonok* – ahol az életműkiadásban a *KZ-oratórium* is helyet kapott – című harmadik verskötet a leginkább a „hallgatás felé elmozduló” (ehhez képest a *Szálkákban* [1971-72] a teljes szerkezetű, gyakran igei állítmánnyal élő mondatok, és a ’74-75-ös *Kráterben* szintén a szintaktikai szempontból „korrekt” mondat szerkezetek dominálnak). A ’73-74-es *Végkifejlet* ugyan szintén többször él az enigmatikus mondatfűzés fogásával (pl. *A tett után, F.M. Dosztojevszkij* stb.), de talán nem olyan mértékben, mint a *Nagyvárosi ikonok* esetében, amely a nominális szerkezetek és a szintaktikailag befejezetlen mondatok tárházának tekinthető (elegendő itt a *Kis éjzene, Önarckép 1944-ből, Passió, Fehér piéta, Akár a föld vagy a Merre, hogyan?* című verseket említeni.) Most a helyszűke okán csak egyetlen, a hallgatás témájával címében és „tartalmában” nagyon is kapcsolatba léptethető verset idéznék e kötetből:

Egy sírkőre
Túlhevített virágcsokor.

Három költőről beszélni egy rövid tanulmány keretein belül nem egyszerű vállalkozás, mert azzal fenyeget, hogy az ember az egyik szerzőről sem tud lényegeset mondani. Mindazonáltal Petriről is szólnék röviden: őrá utal ugyanis a címbeli *beszédmód* kifejezés. Petri kapcsán talán a legnehezebb elgondolni a „hallgatás” fogalmát, hiszen versbeszéde nagymértékben az élőbeszédre épül és támaszkodik: majdnem úgy, mint ahogyan azt az elbeszélő prózában Gogol vagy a magyar irodalomban Mikszáth teszi. Petri versbeli megszólalásai rendszerint bőbeszédűnek hatnak: szinte bárhol ütjük föl a köteteit, még a rövid verseknél is ezzel szembesülünk. Hol van akkor itt a „hallgatás”? Meglátásom szerint egyfelől a versritmus adta formában érhető tetten. Petri nagyon is „játszik” a versritmussal, s gyakran él

²⁷ PILINSZKY János, *A mű születése* = Uő, *Publicisztikai írások*, 38.

például a ritmus tökéletessé, mértékessé tételével a versei végén (lásd *Erotikus, Hogy elérjek a napsütötte sávig*, s még számos példát lehet erre hozni, például az utolsó, 1999-es *Amíg lehet* című verseskötetből).²⁸ Másfelől, s talán itt most ez a lényegesebb, az egzisztenciális erejű – és a József Attila-i értelemben vett – „tartalom” mutatja meg e „hallgatás” természetét. Petri költeményeinél úgy tűnik, a látszólagos „bőbeszédűség” mindig valamilyen markáns, „szűkmarkú” gondolatra – s hangsúlyozom, *gondolatra* – hívja fel a befogadói figyelmet. E meglátás alátámasztásaként a *Valami ismeretlen* kötet két záróversének végét idézném:

Nagy Imre, Sára. Hogy a kettő
nem egy tézsa? Tényleg nem?
Hát? Nem öltem meg. Illetve nem?
Ki is ölte – halta meg őket?
Marad a csönd, a csönd, az üres figyelem.
Tepsi? Széttapadó por? Önfegyelem?
(*Sáráról, talán utoljára*)

És a *Passz* című szonett utolsó tercínáját:

„Bár... miként formában a tartalom,
s szintolyképp tormában a fartalom,
majd úgyis eltűnünk a sűrű semmiben.”

A „tartalom” „fartalom”-má változása, mely egyben a forma és a tartalom régi, s az orosz formalisták által is már megkérdőjelezett ellentétét oldja fel a versnyelvben, valamint a „sűrű semmi” – József Attilát is megidéző – kitétele a *Passz* című versben ugyanúgy a „faramuci” elhallgatást, a semmivé válást, a szó berekesztését, illetve annak lehetséges kényszerét demonstrálja. Míg a *Sáráról, talán utoljára* idézett szavai a *figyelem/(ön) fegyelem* szükségességét, kizárhatatlanságát hangsúlyozzák, melyet éppen ezen Petri-vers alapján szintén megalapozottan kapcsolhatunk össze a forma problémájával. A figyelem/fegyelem kérdését pedig, mint részben már írásom elején jeleztem, érdekes módon olyan, első meglátásra igencsak eltérő habitusú alkotók is ars poetikus elvként hangsúlyozták, mint Radnóti vagy éppen Buda Ferenc, s az e tanulmányban részletesebben is tárgyalt József Attila, Pilinszky János és Petri György.

²⁸ Vö. HORVÁTH Kornélia, *Petri György költészete verselméleti és líratörténeti megközelítésben*.

Demény Péter

Demény Péter

Borz

A csendbe bújtam vissza
mindig, borz az odújába, ahol
nem bánthatja semmi, csak magát
rágja folyton. Ez a rágás is szülői
örökség, vagy inkább meghatározottság, bár
ki tudja, tán a genetikusok sem. És érdekes, hogy
mindig visszakerül a hús, a rágnivaló, a csontok
újjáépítik, az izmok, szövetek, sejtek nem
kegyelmeznek. Önpusztítás, mondanák
a pszichológusok, pedig csak
élet.

Zene

Ahol nincs zaj, ott szeretek
élni, miközben vágyom az
impulzusokat is, azok viszont
nincsenek hang nélkül. De hallgatni,
ahogy ropog valami, ami én
vagyok. Ami én voltam és
leszek holnap is, meg jövőre is,
amíg csak élek. A némaság soha
nem teljes, bár beborít. Egy
harapásnyi Mozart, bartókosan.

Mezei Gábor

[folytonos part_ boráros tér]

hirtelen beálló, ok nélküli utcacsend.
a tüdőzörej körül süket tárgy a levegő,
monolit tömb, idegen hangok közt.
a villamostól rázkódó híd mellett,
a hévállomásnál, a város tompa síkjában,
az elrajzolt betonkorlát és a folyózöld
pixeles párhuzamosának homályában
néma, pontatlan hely. a mélység hiánya.
viszonylagos méretaránya a lapokba állt
víz végleges erőterének, a feszültség
felületes vonzásának. két karvastag
sodrony bontja keresztbe a folyóparton
a raszteres kavicsáv gyenge habját,
mégis a szélzaj teljes, sűrű hiánya,
a tárgyak halk, kéretlen végjátéka az,
ami megzavar. meg sem mozdulsz.
a széles, napszakok nélküli önfényben,
a levegő életlen sokszögeiből, és a terep
folytonos súlyából összeállt felület
homályában ezt a hosszan megrekedt stéget
mostantól innen kell figyelned.

[helysűrűség_ baross tér]

vertikális illatok. kilógsz velük a síkból,
a tér tömör ritmusából, a porig oldott,
névtelen párából. itt máshogy szorongsz.
az útmutatás nélküli, mozdulatlan esőben,
a város helyén, minden irányban távol,
a friss var szétszáradt, túlszéles pajzsán.
üreges színén térkő, zsibbadt illesztéseit
fűcsomók repesztik, gyökereik körül
a hirtelen fedett, áporodott kráter.
ezt kerülgeted. szakadatlan földmunka
alattad, a szélen körülírt osb-lapok,
a házak folytonos, testes íve bontás
és alapásás között. ebben a kétes
körforgásban, a déli oldalon,
egy foghíjtelek örök szünetében merev
mélység, a morajló anyag végtelen,
maró hiánya. ahol megakad a nyelv
lággy áramlása, cserepes csúcsán ízes
savak, lassú jelened saját, magába omló
tágassága.

[fényállandó_ blaha lujza tér]

máshogy kéne élni biztosan,
ezt gondoltad ma éjjel.
máshová eső, hosszanti árnyékok,
a sarkok felől a műkő szárazabb,
lejtősebb sávjai között, az oszlopok
saját fényében. magad mögött,
a fal tövéből kelő, mély pára halmai
alatt. az éber ködből, ahol idő sincs
kiszámítani ma meddig ér
a lépcsőkön körbe a nap szűrt
színének félénk süllyedése.
üledett, sűrű fehérség,
a neon zavaros üvegburkán.
a víztorony könnyű kockája
nem tol át vizet a nagykörút
álmos ívei alatt, az üres csövek
málló kürtőinek lassuló zajában,
a szárazrozsa súlyos füstjében
leállni igen, de elaludni te sem
mernél. elakadni a tömör fáradtság
fojtó, koromtól szűk, tört végű, de
kontúros üregeiben, hajszálcövek
mélyén, a meszes csendben.

Simon Bettina

Kiabálni fog

Türelmes vagy a dadogós szobatárssal,
neki is van két szeme, meghallgatod.
Igaz, hogy szemtengelyferdülése van.
A tangabugyiját külön szokta mosni
és a radiátorra teríti. Egyszer mégis
rákiabálsz. Neki is van két szeme.
A tangabugyija mindig a radiátor alá
esik. Eleinte felvetted neki. A radiátoron
tartja a törölközőjét, oda jár arcot törölni.
Eddig felvetted neki, és az ágyára dobtad,
de most már vegye fel magának. Neki is van
két szeme, igaz, hogy nem lát be a radiátor alá.
Ha rájön, hogy leesett a bugyija, biztos kiabálni fog.

Lakótelep

A magányos az, aki tudja,
magánya nem fog csökkenni
a magány felszámolásával.
Nem úgy a kátránnyal betömött
függőleges rések a panelházon.
A napon fel-felcsillan, néhány
pillanatra ugyan, de olyankor
teljesen a ház fehérjébe olvad
és megszűnik a köztessége.
Míntha büntudatuk lenne,
úgy esnek le a fákról a barackok.

A tetőre visszük őket, hogy nagyobb
nyomatékkal, büntudattal és dühvel
csapódjanak a földbe. Örömmel dobálunk
gyümölcsöket, de nem örömlünkben.
A kezdeti büntudatról megfeledkezünk,
ezért fokozatosan visszakúszik ölelésre
emlékeztető karmozdulataink réseiben.

Pauljucsák Péter

Tér

szavaid visszazuhannak
és beesett arcod
konvex szögébe ülednek

közegellenállást számolsz
még van annyi erőd
hogy orbitális pályára állítsd
a csendet

nem bántasz többé hanggal
lélegzeted síklapját fordítod úgy
hogy vágjon

már nyomokra sincs szükséged
tükörképed visszahívod
a fényes felületekről

aztán végleg eltűnsz

végül te sem emlékszel
kit zártál a
pupillák mögötti fekete térbe

Kirándulás

ezen a sivár helyen kifordul belőlem az
élet mondd mire én hogy arra várhatnék
és a fejedhez vágok egy mészkö darabot

sajnálatos ez a drámai végjelenet és hogy
hangosan vartyogsz akár egy párzó vadkan
a diszkréción sosem volt erényed

látod — már nem látod — puhuló labdaként
pattog a táj görbült acéllemezen a reggel
vagy mint egy ruganyos szemgolyó talán ez
adekvátabb

erről a pompás vidékről — ugye eláll a
lélegzeted — hiszed vagy sem rémsztorikat
súgnak szellemekkel meg minden szóval itt is
társasági lény lehetsz

hiába rángatod a nadrágom tapogatod a
lábszáram drágám ma kérek hagyj tudod
a fejem de ne aggódj a tohonya férjed
ezegyszer hozott aszpirint

Takács Boglárka

Földszint bal

A zenekar térleményén helyre szóló hézag a nézőtér, semmilyen távoli, halk felhang nem hatolhat át a köhögés oldhatatlan ködén, a ritmusok esztámot vernek a közönség karóráin elketyegett időre, ütemek és mutatók végképp összehangolhatatlan zaja zúg kapunyitástól a zárlatig.

Attacca taps.

A kakofónia megtalált egysége.
És tovább már minden más,
a ruhatári sor meg a művészbejáró cigifüstje,
csak komponálatlan feldolgozás.

Hazafelé

Már elmentek az utolsó járatok. Esni kezd, kopog sűrűn a késő fájdalom, izzadnak a fémoszlopok. Sietve futnak, feszülnek neki a csatornalapnak a város hajszáleri, mintha csak hajnalig kaptak

volna kimenőt, és mindnek egy távoli tenger lenne otthona. Az út sebébe pocsolva gyülemlik, benne mossa tisztára aranyát az utcai lámpa fénye. Egy elhagyott buszjegy. Valaki nem jutott haza.

Feleúton

Békeszerető ember volt.
Hagyta nőni az életét.

Először néhány zöldes folt
a kövek között, pár levél,
megegedt szár a lépcső és
az oszlopok tövében, majd
a borostyán is felfutott
a falakra, és az elhalt
téglatömeget benőtte
az indaszövet, azután
megtört
a deszkapadló a duzzadó
gyökerek felett, a törzsek
törtetése
szétfeszítette a belső teret,
nyers virágba
borult minden bevakolt
felület, az ágak
az üvegtelen ablakokon
keresztülszúrva szilánkosra
zúzták a levegőt, át-
szakadt a vasbeton koszorú,
és lombdiadém nőtt a helyébe.

Mikor utoljára láttam,
úgy voltak egymással, mint az a
magára maradt
épület Róma és Pompeii között
feleúton,
amiről nem tudni, hogy
félíg már romba döntötte
az idő, vagy még mielőtt
felépülhetett volna,
félbe-
hagyták.

Toroczky András

Kirándulás

Az ég most mint egy rosszul sikerült
esküvő, amire évek múltán sem
büszkék a résztvevők.
Kié vajon ez az elvadult terület,
és a földeken ez a sok
látszólag elhagyott, rozsdás munkagép?
Ki ad enni a kutyáknak?
Eszik, amit találnak? Erre járó kirándulókat?
Vajon mindig éhesek?
Mi csak boldog kirándulók vagyunk errefelé,
tévedésből letértünk a kijelölt utunkról.
Már megyünk is vissza rá hamar,
rossz ötlet volt a jelzéseket figyelmen kívül hagyni,
nincs itt semmi keresnivalónk, érezzük,
mert az elhagyott telepről üvölt, hogy
ha ásni kezdenénk, találnánk emberi csontokat,
futva kerülgetjük a sunyin kirakott rókacsapdákat,
és amíg a veszett kutyaugatás halkul mögöttünk,
hátunkon érezzük egy rosszul sikerült gyerek
tekintetét.

Szeretkezés után

1.

Fekszem szeretkezés után melletted,
szobádban, meztelen, te már egészen
máshol jársz. Hallgatom a zúgást,
a fővárosi csendet, azt képzelem,
egy bibliai méretű szörny úszik el
ablakunk alatt a füsttel
és téli napfénnel teletöltött utcán.
Megnyugtat ennek a szörnynek a zaja.
Folytonos jelenléte. Éjjelente csendesedik csak,
de akkor sem hagy magamra. Beköltözik
hozzánk, befészkei magát álmainkba.
Háziállatunk lesz lassan ez a város.

2.

Semmi nem az enyém, sem a házak, sem a fák,
sem az ég, sem a templom, sem a tested.

3.

Az ilyen délutánok közti idő,
mint mikor pirosat kapnak az autók.
És nem tudják elereszteni.

Lőrincz Csongor

Hallgatás és hangoltság Heideggernél

A „jelenvalóság” (Da) és a hangulat általi „feltárultság” (Erschlossenheit) viszonya

Ismeretes, hogy Heidegger a *Lét és időben* az ember kategóriáját az „ittlét” vagy „jelenvalólét”, a „Dasein” fogalmára cserélte át vagy le, illetve pontosabban: vezette vissza erre. E fogalom bölcseleti jelentésaspektusait, filozófiai, lételméleti, kvázi-antropológiai tétjeit előszámlálni is hosszas vállalkozás volna, ezért itt röviden csupán alapvető szemantikai logikájának egyik fontos vonására kell utalni mint olyan gondolati viselkedésmódra, amely megmutatja, hogy Heidegger hogyan kerüli ki kezdettől fogva szubjektum vs. objektum dualizmusát (vagyis nem egyszerűen „meghaladja” azt mint vonatkoztatási keretet, hanem már eleve olyan ontológiai összefüggéskomplexumot körvonalaz és mozgósít, amelyet két entitás közötti közvetítés alakzatával csak reduktív és elkésett módon lehetne sematizálni).¹

A szóban forgó fogalom szisztematikus egységét ama bizonyos „Da”, a „jelenvalóság”, az „itt-” vagy a „jelenvaló-lét” mozzanata hivatott biztosítani, amelynek szemantikája, következésképpen terminológiai hatótávolsága közel sem pusztán térbeli jelentés alapján szerveződik (miszerint az itt-ben létezés valamilyen térbeli közelségre, prezenciára vonatkozna), hanem a dimenzionalitás, tágabban a világban-való-lét összefüggésében. Vagyis a „Da” alapvetően dimenziót jelent, ezzel együtt pedig történést, végbemenést is: a „Da” nem az „ittlét” mint ágens alapjául szolgál, nem egyszerűen annak környezetét jelenti, hanem ugyanakkor – dimenzionális összefüggérendszerével egyben – fundamentális

¹ „Az értelmezés jobban megközelíthetné a fenomenális állapotot, ha azt mondaná: a *jelenvalólét* ennek a 'között'-nek a *léte*. A 'között' felé történő tájékozódás mégis félrevezető lenne. Anélkül, hogy észrevenné, ontológiailag meghatározatlanul hagyja azokat a létezőket is, amelyek között ez a 'között' mint olyan 'van'. A közöttet már két kéznéllevő convenientiájának eredményeként fogja fel. Ennek előzetes feltételezése azonban már eleve *szétrobbantja* a fenomént, és kilátástalan lenne azt szétszóródott darabjaiból minden esetben újra összerakni.” Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály és mások, Gondolat, Budapest, 1989, 266. *Sein und Zeit*, Tübingen, 2001 (18.), 132.

módon megtörténik az ittléttel, egyszersmind megtörténni engedve az annak létfeltételrendszerét manifesztáló vonásokat, továbbá „létlehetőségeit”. Minden egzisztenciális mozzanatban, struktúrában, eseményben nem annyira az „ittlé” valamifajta autonóm cselekvősége nyilvánítja meg magát, hanem a „Da” az, amely konfiguráló történésösszefüggésként igazából működik és hat az „ittlében”, lehetővé téve ennek olyan létezési-egzisztenciális, sőt ek-szisztens vetületeit és módozatait, amelyek nem vezethetők vissza egyértelműen a „Dasein” referenciálisan meghatározható, akár például kulturális jegyeire, hanem el is távolodhatnak azoktól, szembe is kerülhetnek azokkal. A „Da” az a „Dass”, a „hogya (egyáltalán)” nem pedig a „Was”, a „mi(benlét)” hordozója, amely az egzisztálás fakticitását mutatja meg, megelőzve minden lényezet, esszenciát, de főleg kéznéllevőséget (szójátékkal élve azt is lehetne mondani, a „Dasein” egyúttal „Dass-sein” is).² A „Da” tehát megelőzi, eredendőbb minden „itt”-nél és „ott”-nál, mondhatni lehetővé teszi a nyelv deiktikus mezejét és vonatkozathatóságát,³ mégpedig az „Erschlossenheit”, a „feltárultság” módusában: „A jelenvalólét egzisztenciális térbelisége, amely ily módon meghatározza a 'helyét', maga is a világban-benne-létben alapszik. Az 'ott' egy világbanbelüli utunkba kerülőnek a meghatározottsága. Az 'itt' és 'ott' csak egy 'jelenvalóság'-ban [Da] lehetséges, azaz csak akkor, ha van egy olyan létező, amely mint a 'jelenvalóság'-nak a léte térbeliséget tár fel.”⁴ Az „Erschlossenheit” elvi jelentősége a „jelenvalólét” mint egzisztenciastrukturálisan világban-benne-lét vonatkozásában a következőképpen fogalmazódik meg, Heidegger egész életművére kisuárzó nyomatékkal:

Az ember lumen naturalé-járól való ontikus képes beszéd nem jelent mást, mint e létezőnek az egzisztenciál-ontológiai struktúráját; hogy az azon a módon *van*, hogy önmaga jelenvalósága [es *ist* in der Weise, sein Da zu sein]. A 'világító' ['erleuchtet'] annyit jelent: önmagában *mint* világban-benne-létben van megvilágítva, nem egy másik létező által, hanem úgy, hogy ő maga a világlás [es selbst die Lichtung *ist*]. A kéznéllevő csak az egzisztenciálisan így megvilágított létező számára lesz megközelíthető a világosságban és rejtett a sötétben. A jelenvalólét eredendően magával hozza a jelenvalóságot; ha ez hiányzik neki, akkor nemcsak faktikusan nincsen, hanem egyáltalában nem is ilyen jellegű létező. *A jelenvalólét nem más, mint a maga feltárultsága.*⁵

A jelenvalólét ezen megvilágítotttsága tehát önnön „Da”-ja felől történik, nem egy másik létező által, vagyis a jelenvalólét maga ez a megvilágítotttság mint létmód, nem

² A *Lét és idő* alapvető 9. paragrafusának híres tétele szerint: „A jelenvalólét 'lényege' egzisztenciájában rejlik.” *Lét és idő*, 140. *Sein und Zeit*, 42.

³ Amelyről ismeretesen Karl BÜHLER írt (nem sokkal a *Lét és idő* után), lásd *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Gustav Fischer, Jéna, 1934.

⁴ *Lét és idő*, 267. *Sein und Zeit*, 132.

⁵ *Lét és idő*, 267. *Sein und Zeit*, 133.

pedig csak meg van világítva valamilyen külső fényforrás révén. Nem ő maga mint különálló létező világítódik meg, hanem a nevezett „Da” módján egzisztálva, ahol egzisztenciája egybeesik a „Da”-ban történő megvilágítottsággal (nem magával a „Da”-val, hanem az ebben való benneállással).

Heidegger a „Da” mint a világban-való-lét expozíciójának, azaz a „feltárultság”-nak („Erschlossenheit”) ezen háttérét teszi meg a „Befindlichkeit”, a „diszpozíció”, a „hangoltság” (legpontosabban fordítva: hangolt benne-lét) mint „fundamentális egzisztenciálé” alapvető ontológiai tartományának. A hangulat, a hangolt-lét az „Erschlossenheit” megnyilvánítói, méghozzá függetlenül attól, hogy pozitív-felemelő vagy negatív-nyomasztó hangulatokról van szó:

Hogy a hangulatok elromolhatnak és megváltozhatnak, csak azt jelenti, hogy a jelenvalólét eleve hangolt [...] A jelenvaló léte a lehangoltságban teherként nyilatkozott meg. Hogy miért, azt nem *tudjuk*. És a jelenvalólét semmi ilyesmit nem tudhat, mert a megismerés feltárulás-lehetőségei sokkal korlátozottabbak, mint a hangulatok eredendő feltárulásai, melyekben a jelenvalólét létével mint jelenvalósággal szembesül [vor sein Da gebracht wird]. És másfelől az emelkedett hangulat megszüntetheti a lét nyilvánvaló terhét; de az ilyen hangulat lehetősége is – jóllehet e megszüntetés formájában – a jelenvalólét teher-jellegét tárja fel [...] A hangolt-lét, azáltal hogy megmutatja 'hogyan érezzük magunkat', a létet 'jelenvalóság'-ába juttatja.⁶

Itt az Erschlossenheit-ről a „diszpozíció” tükrében különösen pregnáns módon derül ki, hogy nem elméleti vagy episztemológiai-reflexív, a „mint olyan”-ra, valamiféle kéznéllevőre irányuló megismerési módot vagy kondíciót jelent. A hangulatok ugyanis nem annyira tartalmi síkon („a honnan és a hová” amúgy is „homályban maradnak” bennük), hanem a hogyan, a miként, a modalizáltság módján bizonyulnak meghatározónak a jelenvalólét mindennapiságában, ugyanezen ittlét létének „hogy” („Daß”) mozzanatát, azaz fakticitását manifesztálva, éppen a hangulatok előli kitérés módján is: „A jelenvalólét léte éppen a legközömbösebb és legártalmatlanabb mindennapiságban nyilvánulhat meg pörén, 'hogy egyáltalán van és hogy lennie kell.'” Ebben a konfigurációban „a jelenvalólét *ontikus*-egzisztensen többnyire kitér a hangulatban feltárult lét elől; ez *ontologikus*-egzisztenciálisan azt jelenti: amihez az ilyen hangulat nem fordul oda, abban lepleződik le, hogy a jelenvalólét ki van szolgáltatva jelenvalóságának.”⁷ A „jelenvalólét létjellemzőjének” mint „hangolt bennelétnek” hármas lényegmeghatározása adódik ebben a komplexumban: egyrészt a „Daß es ist”, a „hogy egyáltalán van” értelmében

⁶ *Lét és idő*, 270. *Sein und Zeit*, 134. A Heideggerrel szemben többször felhozott, utóbb pl. Safranski által megidézett ellenvetés ezért talaját veszti (vö. Rüdiger SAFRANSKI, *Egy némethoni mester. Heidegger és kora*, Európa, Budapest, 2000, 234.).

⁷ *Lét és idő*, 270–271. *Sein und Zeit*, 134–135.

az ittlét „belevetettsége” („Geworfenheit”) nyilvánul meg (amelyből az ittlét általában mindig kitérni igyekszik, de csak egy másik hangulatba való átkerülés révén), másrészt a hangulat specifikus helynélkülisége, külső és belső megkülönböztetését megelőző dimenzionalitása „*a világban-való-lét mint egész*” feltárultságát exponálja (és ekképp „*csak a hangulat teszi lehetővé, hogy igazodjunk valamihez*”, harmadrészt a kézhezálló problematizálódásában az „érintettség [Betroffenwerden] jellegét” mutatja meg, „egy hangulatok által megszabott érintettségét [Angänglichkeit]”).⁸

Ez a hármas, szerves összefüggésben megfogalmazódó lényegmeghatározás a következő, elvi tömörségű összefoglalásban artikulálódik: „A diszpozíció hangoltsága konstituálja egzisztenciálisan a jelenvalólét világra-nyitottságát”.⁹ A jelenvalólét hangolt létében tehát világra való „pre-intencionális nyitottsága”¹⁰ manifesztálódik, a jelenvalólét úgy mond világra van hangolva a diszpozícióban, amely mind hangulati, mind szomatikus vonzatokkal rendelkezik. A hangoltság olyannyira nem a szubjektum „lelkiállapotából” származik, hogy ő maga is mintegy elszenvedi saját hangulatait, ami éppen azok elhelyezhetetlenségével szembesít valamely külső–belső különbségen alapuló viszonylatrendszer koordinátaiban. Ezért sem fűződhet sohasem semleges viszonya a jelenvalólétnek saját hangoltságához, ezt a viszonyt ugyanis az „odafordulás és elfordulás” kettőssége jellemzi, éppen azért, mert annak eredetét, alapjait nem képes szemléleti-megismerő módon áttekinteni és azonosítani. Az ittlét valamiképp mindig el is fordul a hangulattól (benne a belevetettségtől), ám ez az elfordulás is „mindig a diszpozíció módjában az, ami”,¹¹ vagyis indirekt, akár kimondatlan módon a hangoltságról tanúskodik.

Az „itt” (jelenvalóság) léte mint világban-való-lét másik egzisztenciális struktúrája a hangoltság mellett a megértés, amelyre a hangoltság ugyanakkor mindig is kisu-gárzik, „a megértés mindig hangolt”.¹² Nincs megértés, amely ne bírna már mindig is hangoltsági struktúrával, ne impregnálná már mindig is a hangolt-lét specifikus módusza (hangulattól függően ugyanazt a tárgyat is másként észlelheti, azaz értheti meg a jelenvalólét). A hangulat sejtetőleg elébemegegy a megértésnek, megérteni különböző dolgokat vagy összefüggéseket csak akkor képes a jelenvalólét, ha valamiképp már hangolva volt feléjük, vagy pontosabban: saját jelenvalóságában rájuk volt hangolva. Pontosabban ez a megértés visel magán hangoltsági mozzanatot, ahol a megértés módja, hogyanja lesz döntő, nem önmagában a megértés kognitív tartalma. A megértés egzisztenciáléjának alapvető vonása, hogy a „jelenvalóság” feltárultságát mind a „kedvéért-valóság” (Worumwillen), mind a világ jelentésségének módusában a „kivetülés” (Entwurf) létmódjában, a jelenvalólét létehetőségeire nézve artikulálja. Ezért a megértés vázlat-jellegű diszpozíciója a „faktikus lenni-tudás” orgánuma, amely korántsem valamilyen

⁸ *Lét és idő*, 274–275. *Sein und Zeit*, 137.

⁹ *Uo.*

¹⁰ David ESPINET, *Phänomenologie des Hörens*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2016², 141.

¹¹ *Lét és idő*, 272. *Sein und Zeit*, 135.

¹² *Lét és idő*, 281. *Sein und Zeit*, 142.

autonóm szubjektumképzetre mutat vissza, hanem a jelenvalólét belevettségére. Éppen „belevetettként” van a jelenvalólét „a kivetítés létmódjába belevetve”.¹³ Ez azt is megmutatja, hogy a megértés sosem valamilyen semleges tudomásulvétel, netán ártatlan vagy semmire sem kötelező konstatívum, hanem a feltárultság és a létlehetőségek összjátékának struktúramozzanata („létlehetőség” itt nem operatív-akcionista magatartást jelent, hanem létmegértést, amelyben a kivetülés egyáltalán felvetülhet). A jelenvalólét saját lenni-tudását már mindig is a megértés egyik lehetőségébe vetítette át, nem feltétlenül „tematikus módon”, fogalmazza meg Heidegger ezt a kitélt, ugyanis az ilyen megragadás éppen elveszi a felvázoltak lehetőségjellegét, kéznéllevővé teszi őket, „egy adott, vélt állaggá redukálja, míg a kivetülés a kivetésben a lehetőséget mint lehetőséget veti magának előre, és mint ilyet hagyja *lenni*”.¹⁴ A lehetőség-lét tehát csak egy specifikus nem-kimondás, nem-megragadás módusában létezhet lehetőségként, virtualitásként, azaz más lehetőségek potenciális együtt-tartásaként. Ez a nem-tematikus jelleg mint a kivetülés komplexitásának feltétele lehet mármost a hangoltság jelenléte, ennek effektusa a megértésben (Heidegger inkább csak utal némely ponton hangoltság és megértés kölcsönösségére, de nem dolgozza ki konkrét módon ezt a viszonylatrendszer, hanem jobbra nem-kimondott módon előfeltételezi). Nem pusztán valamilyen érzet értelmében vett hangulat, hanem például a jövő általi hangoltság módján: „De a jelenvalólét lehető-létként soha nem is kevesebb, azaz egzisztenciálisan már *az*, ami lenni-tudásában még *nem*.” A kivetülés egzisztenciálját tehát specifikus potencialitás vagy plaszticitás fémjelzi (enélkül legfeljebb csak konkrét tervezés vagy cselekvés volna), a lehetőségek nem-tematikus módusában, együtt azzal, hogy az ittlét már mindig is a megértés alap-lehetőségeinek egyikébe helyezte magát. A hangoltság egzisztenciáléja éppen a jelenvalólét nem-kéznélvő létmódjának bizonyítéka volt: a kivetülés nem-tematikus játéktere, lehetőségspektruma analógiába helyezhető a hangolt-lét eltéveszthetetlen hangoltsági tendenciájával, ugyanakkor bizonyos diffúz jellegével. Ahogy a kivetülés egzisztenciális struktúráján belül a valamilyen létlehetőségbe való kihelyeződés már mindig is megtörtént, és ebből csak másik létlehetőségbe való áthelyeződés mozdíthatja ki (vagy tovább) a jelenvalólétet, úgy az adott hangulatból is csak egy másik hangulatba való átkerülés szabadíthatja ki, az általában vett hangoltság egzisztenciáléján belül (fontos itt megjegyezni, hogy a hangulat gyakran egyáltalán nem egyértelmű: diffúz jellege bizonyos, egymástól eltérő hangulatiságok egyidejű jelenlétét, ambivalenciáját, sőt feszültségét is manifestálhatja).

Ezen a ponton viszont fontos differenciálási mozzanat adódik: míg a hangoltság-paragrafusban értelemszerűen nem jelent meg (vagy csupán implicit módon), addig a megértés-fejezetben felbukkan a megértés „tulajdonképpeni” és „nem-tulajdonképpeni” jellege közötti különbségtéves. Ez abban mutatkozik meg, illetve az a fokmérője, hogy

¹³ *Lét és idő*, 285. *Sein und Zeit*, 145.

¹⁴ *Uo.*

a megértés a világ feltárultsága (amelynek a hangoltság eredendő egzisztenciális konstituense), vagy a „kedvéért-valóság” felől érti-e meg elsődlegesen a megértendő:

A megértés elsődlegesen behelyezheti magát a világ feltárultságába, ami azt jelenti, hogy a jelenvalólet mindenekelőtt és többnyire világából értheti meg magát. Vagy pedig a megértés elsődlegesen a kedvéért-valóságba veti önmagát, azaz a jelenvalólet önmagaként egzisztál. A megértés vagy tulajdonképpeni, tulajdon önmagunkból mint olyanból származó, vagy nem-tulajdonképpeni.¹⁵

Ezek sosem választhatók szigorúan külön, figyelmeztet Heidegger, hanem csak tendenciákról lehet szó az egyikre vagy a másikra való irányulás értelmében, ráadásul „a tulajdonképpeni vagy nem-tulajdonképpeni megértés egyaránt lehet valódi vagy nem-valódi”, vagyis bennük magukban is megképződik az autentikus vs. nem-autentikus differenciája. Természetesen plauzibilisnek mondható, hogy a megértés esetében előlép ez a megkülönböztetés, hiszen a megértés – elnagyoltan fogalmazva – helyes vagy téves volta, a helyes megértés és a félreértés közötti viszony, ezek valamilyen megkülönböztethetősége, legalábbis az ehhez való valamilyen hozzáférés mindig is szerepet játszik benne, a megértés és a megértendő közötti viszony alapvető interpretánsaként. Újra hangsúlyozni kell, hogy itt nem valamilyen episztemológiai értelemben vett adekvációról van szó, hanem a jelenvalólet lenni-tudásáról mint kivetülésről és annak orientációs tendenciáiról (leegyszerűsítően szólva a világ feltárultsága vagy a „Worumwillen” felől). Ahogy Heidegger a paragrafus végén összefoglalóan leszögezi: „A jelenvalóság feltárultsága a megértésben maga is a jelenvalólet lenni-tudásának egy módja. Létének a kedvéért-valóságra s egyben a jelentésségre (világra) való kivetültségében van a létnek mint olyanak a feltárultsága. A lehetőségekre való kivetítésben a létmegértés már előfeltételezve van.”¹⁶ Vagyis a megértés alapdiszpozíciója, valamilyik alaplehetőségének előnyben részesítése, ugyanakkor viszonya a másik lehetőséggel már mindig is létmegértést jelent (nem valamilyen semleges odafordulást a „világhoz”, ez nyilvánvalóan fikció), nem egyszerűen ennek vagy annak a konkrét létezőnek vagy másik ittlétnek a megértését. A megértés kettős létmódjának kiemelése azért is fontos itt, mert a nyelv-paragrafusban tematizált hallgatásfenomén majd szintén autentikus vs. inautentikus különbségében nyer értelmezést. Megalapozhatja ez a továbbiakban a hallgatás mint megértés és az abban artikulálódó kivetülés felfogását, a hallgatás egyfajta kifejezés- és cselekvésjellegét, kölcsönösségi viszonyában a megértés indukálására nézve. Azaz: a *Lét és idő* egyes paragrafusainak itteni nagyon vázlatos áttekintését kimondatlanul is a hallgatás megértése mint vázlat vezérli (legalábbis a dolgozat reményei szerint).

¹⁵ *Lét és idő*, 286. *Sein und Zeit*, 146.

¹⁶ *Lét és idő*, 288. *Sein und Zeit*, 147.

A következő paragrafus következetes módon a megértés értelmezésben történő artikulációját, „a megértésben kivetített (felvázolt) lehetőségek kidolgozását” mint „értelmezést” (Auslegung) tárgyalja. Az értelmezés a megértettet „a *valami mint valami* struktúrájában” értelmezi, artikulálja „*kifejezett*” módon. Ez az explicitté tétel a „mint” móduszában – ahol a „mint” „alkotja a megértett kifejezettségének struktúráját”¹⁷ – tehát az értelmezésben megy végbe, tulajdonképpen egybeesik azzal.¹⁸ Ugyanakkor az értelmezés nem a megértendő mint pusztán kéznéllevő észlelésére és/vagy megismerésére tör, hanem már mindig is az előzetesen megértett jelentésségben és „rendeltetésességben” mozog, ebből mint megértési dimenzióból fejlődik ki egyáltalán. Anélkül, hogy a megértettet mint olyat külön, célzottan, propozicionális, asszertív vagy apofantikus jelleggel tematizálnia kellene (ahogy a megértés sem tematikus módon ragadta meg a vázlat lehetőségeit): „A megértett artikulációja a létező a létező értelmező megközelítésében – ami a ’valami mint valami’ vezérfonalát követve történik – megelőzi a róla szóló tematikus kijelentést.”¹⁹ A „mint nem a tematikus kijelentésben merül fel először”, hanem csak akkor mondható ki (apofantikus „mint”-ként), ha és amikor „már kimondhatóként áll előtünk” (*uo.*), vagyis az értelmezés nem önhatalmúlag mond vagy jelent ki valamit, hanem csakis a megértés feltételrendszerében már valamiképpen (ha csak implicit módon is) jelenvaló kimondhatót. Vagyis a „mint” egyfajta odaértett, „ante-predikatív”, hallgatag viszonylatként szolgál a beszéd mint a megértett artikulációjának alapjául (hermeneutikai „mint”-ként). Azaz a hallgatás erről a „mint”-ről éppen nem valamilyen jelentéstani vagy kommunikatív, netán érzéki közvetlenség letéteményese, hanem pontosan a megértett artikulációjában gyökerezik, ennek megértő-értelmező létmódjára utalva: „A ’mint’ ontikus kimondatlanságának nem szabad arra csábítania bennünket, hogy ne vegyük észre: a mint a megértés apriorikus egzisztenciális szerkezete (Verfassung).”²⁰

A paragrafus ezek után a („mindennapi”) értelmezés hármasságát, illetve összefüggését bontja ki, továbbá az „értelem” mint „a jelenvalólét egzisztenciáléja”, a kivetülés „szempontja”-nak („Woraufhin”, inkább talán „mireirányultság”-ként lehetne fordítani) elemzését viszi végig. Az értelem a feltárultság függvénye, nem valamilyen operatív, öntörvényű cselekvőség általi értelemadásé. Ezért is jellemző rá a körszerűség, előzetes megértés és értelmezés között.

Mindezek alapján a kijelentés az értelmezés származékos móduszának, kevésbé telosának minősül, ahogy ezt a következő hosszú paragrafus fejtegeti. Ebből most

¹⁷ *Lét és idő*, 290. *Sein und Zeit*, 149.

¹⁸ Menga az „als” alapvető jellegét mint a világviszony közvetítettségének fundamentális tényezőjét tematikus értelemben akarja megtenni pl. politikai antropológiai problematika alapjának, pedig ez a *Lét és idő*ben az értelmezésben jelentkezik ilyenként, és nem már a megértésben. Menga végső soron összetéveszti az értelmezést a megértéssel – noha ezek természetesen szorosan összetartoznak, az előbbi az utóbbiból ered, ugyanakkor mégsem azonosíthatók maradéktalanul egymással. Ferdinando G. MENGA, *Ausdruck, Mitwelt, Ordnung: zur Ursprünglichkeit einer Dimension des Politischen im Anschluss an die Philosophie des frühen Heidegger*, Fink, Paderborn, 2018.

¹⁹ *Lét és idő*, 290–291. *Sein und Zeit*, 149.

²⁰ *Lét és idő*, 291. *Sein und Zeit*, 149.

jelen összefüggésben (vagyis fölöttébb szelektív módon) újfent a „mint” mozzanata lesz fontos, a kijelentésnek ezzel fenntartott viszonya, ennek is a „rendeltetésegszt” elfedő modifikációja. Az értelmezés mint-struktúrájának ezen modifikációja azt jelenti, hogy a „mint” a pusztán kéznéllevők síkjára (ezekre mint síkra, azaz „egysíkú” felületre), ezek referencializálására redukálódik. Ez a viszonylat az „Einebnung”, „átlagossá tétel” mozzanata,²¹ amelyről a *Lét és idő* több ponton beszél, és amit itt a kijelentés fogatosít: „A körültekintő értelmezés eredendő ’mint’-jének a kéznéllevőség-meghatározás mint-jévé való nivellálása a kijelentés kiváltsága.” Ezzel viszont negatív úton megerősíthető, hogy a kijelentés „ontológiailag a megértő értelmezésből ered”. Pozitívan megfogalmazva: „A körültekintő megértő értelmezés (ἐρμηνεία) eredendő ’mint’-jét nevezzük egzisztenciális-hermeneutikai ’mint’-nek, szemben a kijelentés apofantikus ’mint’-jével.”²² Az apofantikus „mint” orientációs elve Heidegger szerint a napnyugati gondolkodás történetében ugyanakkor úrrá lett a „logosz” értelmezésén, és azt magát is a kéznéllevőség horizontjába illesztette bele: a logosz eszerint szavakból (szókból) áll, a szók külön entitásként definiáltatnak, viszonybakerülésük egymással „összekapcsolás” és „elválasztás” függvénye, az „ítélet” módján. E fejlemény, a nyelv kéznéllevőségként való determinálása nyomán a „mint” elfedve marad, különösen annak egzisztenciális eredete a hermeneutikai „mint”-ben. Ez vezet a létigei kopula problematikus formalizáló értelmezéséhez, miszerint ennek a – két megkülönböztethető entitás közötti – „összekapcsolás” volna a funkciója (amely képlet a szubjektivitás formális szerkezetét követi vagy azzal analóg). A kéznéllevő „logosz” képzete együtt jár a létező mint kéznéllevőség elgondolásával. Ennek nyelvi alapjaként a kijelentés predikatív módon (pl. definíció, fogalmi jelleg, megnevezés útján) végbemenő azonosító operációja tartható számon, amelynek következtében a kijelentés nyelve – minden kimondás ellenére vagy éppen ennek betudhatóan – lényegében *hallgat* a hermeneutikai mint-nek a minden megértést megalapozó szerepéről (ám nem az erre történő implicit ráhagyatkozás módján, azaz egyfajta beszédes hallgatás értelmében),²³ ezáltal determinálva a logosz szerkezetét a kéznéllevőség horizontjában.

A nyelv fogalmának, egyáltalán a nyelvi tapasztalatnak a kijelentés előtti dimenziójába való visszatérítése a következő, immár kifejezetten a nyelvet és a beszédet tárgyaló fejezet tanúsága szerint a beszéd és a beszélés mint egzisztenciálé tematizálásával kell, hogy megvalósuljon. Kézenfekvő (ha nem is kéznéllevő), hogy a beszéd a hangoltsággal és a megértéssel együtt, ezekkel szoros kölcsön- és együttműködésben konstituálja a világban-benne-lét feltárultságát. Olyannyira, hogy „a világban-benne-lét *beszédként*

²¹ Az Einebnung-ban az „eben” tő van benne (vö. „die Ebene”), ami a „sík” melléknév megfelelője.

²² *Lét és idő*, 302. *Sein und Zeit*, 158.

²³ Espinet szerint a nem-hallott mint kimondatlan összefüggésére lehet példa „az – mint pl. az ’ist’ szócska –, amely a nyelvben visszatartja magát [an sich hält]” (*Phänomenologie des Hörens*, 198.).

nyilatkozik meg [spricht sich aus – vagyis mondja ki magát]”.²⁴ Csakis a nyelv mint beszélés világszerűsége alapján látható be, miért artikulálódik a beszélés már mindig is a megértés jelentésegészének szóhoz juttatásaként, ahol a szavak ezen jelentések médiumaként merülnek fel, nem pedig már meglevő szavakat ruháznak fel jelentéssel: „A világban-benne-lét diszpozicionális [azaz hangolt!] érthetősége *beszédként nyilatkozik meg*. Az érthetőség jelentésegésze *szóhoz jut*. A jelentések szavakban öltének tettet. Nem pedig a szódolgokat látjuk el jelentésekkel.”²⁵ A beszélés mint egzisztenciálé szerepe tehát a világban-való-lét érthetőségének „jelentő”, szemantikus-megértő tagolásaként konkretizálódik, amely mindig is az egymássalétre vetül ki, illetve ebben nyeri el horizontját. Ennek megfelelően Heidegger példái a beszélési aktusokra nézve feltűnően gyakran olyan eseteket említenek, amelyeket mai kifejezéssel performatívumoknak neveznének:

A beszélés a világban-benne-lét érthetőségének ’jelentéses’ tagolása. Az együttlét hozzátartozik a világban-benne-léthez, amely valamiképpen mindig gondoskodó egymássalét is. Az egymássalét beszéd: megígérünk és lemondunk, felszólítunk, óvunk; megbeszélünk [Aussprache – pl. ünnepélyes felszólalás, bejelentés, vagyis éppen nem diszkusszió értelmében], értekezünk [Rücksprache], közbevetünk [Fürsprache – vagyis közbenjárunk pl. valaki érdekében, vö. még Fürbitte], továbbá ’kijelentést teszünk’ és beszélünk a ’beszédet tartás’ módján. A beszélés beszéd valamiről. *A beszéd amiről*-je nem szükségszerűen, sőt többnyire egyáltalán nem rendelkezik egy valamit meghatározó kijelentés témájának jellegével. [Lásd ehhez a hermeneutikai mint-ről mondottakat.] A parancs kinyilvánít valamit; a kívánságnak megvan az amiré-je, a közbevetés [ismét Fürsprache, vagyis „közbenjárás”] nem nélkülözi a mivégettjét.²⁶

Ezek azonban nem elszigetelt és nem is elsődlegesen konvencionális beszédaktusok, hanem az egymássalét közlésstruktúrájának mozzanatai, „az együttes hangoltság és az egymássalét megértésének ’megosztása’” értelmében, hiszen

az, amiről a beszédben szó van, meghatározott szempontból [„Hinsicht” – vagyis inkább „vonatkozásban”] és bizonyos korlátok között mindig ’megszóltott’. Minden beszédben benne rejlik az *elbeszélt* [Geredetes – inkább csak „a beszéltek”] mint olyan, az, amit kimondanak a mindenkori óhajban, kérdésben, vélemény-

²⁴ *Lét és idő*, 306. *Sein und Zeit*, 161.

²⁵ *Uo.*

²⁶ *Lét és idő*, 307. *Sein und Zeit*, 161–162. A performatív jellegű beszédműveletek eklatáns félreértése, illetve „demokratikus” domesztikációja („Aussprache” helyett „megbeszélünk”, illetve „véleményt nyilvánítunk”, „Fürsprache” helyett „közbevetünk”) a magyar fordításban önmagáért (?) beszél, a „demokratikus” véleménynyilvánítás szubjektívistikus nyelven – pontosan ezzel szemben fogalmazódik meg a *Lét és idő* számos passzusa.

nyilvánításban [Sichaussprechen über... „megnyilatkozik”, „nyilatkozatot tesz”, ez is túlmegy a „véleménynyilvánítás” szubjektívistikus-egologikus mátrixán]. Ezen keresztül közöl [teilt sich mit – vagyis közli, osztja meg magát] a beszéd.²⁷

Ennek a közlésnek mint megosztásnak a beszédhermeneutikai elsődlegessége is felelős azért, hogy a beszéd „önkimondása” nem valamilyen „benső”-nek a kintbe való átjuttatásaként alapozódik meg és megy végbe (ez a felfogás a kijelentés paradigmáját követné, akár szó szerint is: „Aus-sage”), hanem már eleve a kívülben, sőt kívüllétként valósul meg. Amely kívül-lét nem más, mint „a diszpozíció (a hangulat) mindenkori módja, amelyről megmutattuk, hogy a benne-lét [„teljes” – ez kimaradt a magyar fordításból] feltárultságát érinti.”²⁸ A beszélés mindenkori hangoltsága tehát világszerűségének indexe, amelyet a kimondott valamiképp mindig magán hordoz, méghozzá nem-szemantikai, materiális jelleggel: „A diszpozicionális benne-lét beszédhez tartozó megnyilvánulásának nyelvi mutatója a hanghordozásban, a modulációban, a beszéd tempójában, a ’beszélés jellegében’ van.” (Uo.) Heidegger nem teszi ugyan hozzá explicit módon, ám a performatívumok mezejéről merített számos példája nagyon is azt sugallja, hogy a beszéd hangoltsága korántsem valamilyen semmire sem kötelező hangszínt jelent, és nem is csak pusztán a mondottak igazságtartalmának értelmezését a mondottság hogyanja révén, hanem performatív jelleget, a hangoltság mint illokutív hangolás cselekedtető, perlokutív nyomatékát (amelyet természetesen már mindig is megértés impregnál, ezért a mondottak igazságtartalmának értelmezése kiiktathatatlan sajátja). Ha a modalitás nem egészében ezen – mégoly potenciális – performatív (a másakra irányuló) funkció felől nyeri el a maga hangoltsági létmódját, mégis döntő módon intenzifikálhatja azt. Heidegger itt már nem hivatkozik az arisztotelészi *Rétorikára*, de a hangoltságból táplálkozó, arra ugyanakkor visszaható retorikai funkciórendszer mindenképpen ideérthető. Összességében tehát olybá tűnik, beszéd, hangoltság és performativitás szorosan összefüggnek ebben az egzisztenciális komplexumban. Mármost Heidegger még a beszéd struktúrájának egzisztenciálonológiai jellemzése előtt megelőlegezte a beszéd mint az ittlét feltárultságának alapvető módusait: a hallást és a hallgatást, ezeket egymás viszonylatában, kölcsönösségi összefüggés részeként megnevezve.

²⁷ Ez az elsődleges összefüggésrend, ehhez képest „a kijelentő ’közlés’, például a tudósítás, csak különös esete az egzisztenciálisan alapvetően megragadott közlésnek, amelyben a megértő egymássalét artikulációja konstituálódik”. *Lét és idő*, 307. *Sein und Zeit*, 162. *A metafizika alapfogalmai* című előadás (három évvel a *Lét és idő* után) a kijelentés és a mint-struktúra kiterjedt tárgyalása közben nagyon fontos elvi helyen használja a „Sichaussprechen” fogalmát: „Hiszen az óhajtó mondatban (Wunschsatz) óhajtott nem az óhajtó mondat tartalma. Egy óhajtó mondatban nem is az óhajtótról beszélek, hanem magamat mint az óhajtottat óhajtó nyilvánítom meg (spreche mich aus). A beszélő önmegnyilvánításának (Sichaussprechen) ezen mozzanata azonban minden kijelentő mondatban is benne rejlik, jóllehet ezt a mozzanatot a hétköznapi beszéd folyamán, ahol eleve a mondottakra figyelünk, hagyjuk egészen háttérbe húzódní.” *A metafizika alapfogalmai. Világ – végsőség – magány*, Osiris, Budapest, 2004, 370. *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit*, GA 29/30, Klostermann, Frankfurt a.M., 1983, 437.

²⁸ *Lét és idő*, 308. *Sein und Zeit*, 162.

A hallásnak („das Hören auf...”) jut az a szerep, hogy megnyilvánítsa „a jelenvalólét egzisztenciális nyitott-létét mint egymássaléte mások felé”. Erre csak azért képes, mert megelőzi az akusztikus észlelést, kezdettől fogva kondicionálva azt a megértés jegyében. Így a hallás kitüntetettsége a beszéd megértési és érthetőségi dimenziójával való szoros összefüggésében jelölhető meg, elsődlegességet élvezve minden más érzék előtt, különösen a nyelvi megértés terén. Ez utóbbi esetében a hallás azokkal a nyelvi indexekkel áll kapcsolatban, amelyek a mondottság hogyanja, a dikció égisze alatt nyertek említést. Azt lehetne mondani, a hallás azért hall már mindig is szavakat, és nem pusztán szókat vagy ezek egymásutánját, mert mindenekelőtt a mondottság hogyanját, a beszéd hangoltsági mozzanatait hallja (azaz érti), még ha nem tudatos vagy reflexív módon is. Ennek a hangolt-létnek mint egyfajta közlés-igénynek a megértése vagy érthetősége (lásd ehhez a beszédettettekhez hajazó példákat) megelőzi a közlés szemantikai elemeinek azonosító megértését, felül is írhatja ezt.²⁹ Ugyanakkor a hallás maga is hangolt, nem csak tudomásul veszi a beszéd hangoltsági síkját, sokkal inkább a hallás előzetes hangolt-lététől függ, hogy mit és hogyan hall meg egyáltalán. A hang kívülléte a világban, a kívüllét maga mint a kimondott (ahogy Heidegger egy oldallal korábban megfogalmazta) ezért a hallást teszi meg azon megértési és észlelési diszpozícióvá, amely döntő jelentőségűnek bizonyul a hang és a beszéd hangoltsági dimenzióját, ilyen értelemben vett jelentésségét illetően. A hallás maga is hangolt, talán ezért is hallja már ab ovo a beszéd hangoltsági indexeit, a mondottak jelentéstani síkja vagy a beszéd „miről”-je előtt vagy akár azok ellenében, feszültségben azokkal. A hangoltság ekképp olyan materiális tényezőként viselkedhet, amely kikezdheti a megszokott, akár átlagos megértés végbevételét (pl. egy oda nem illő hangsúly, hangerősség, tempó, intonáció).³⁰ Az ilyen effektus mint

²⁹ Esti Kornélnak a bolgár kalauzon és önmagán végzett „kísérlete” többek között ezt a tényállást demonstrálhatja.

³⁰ Espinet fenomenológiai alapokon vetette fel és erőteljesen hangsúlyozta, hogy adódhatnak olyan hangesemények nemcsak a világban, hanem a nyelvben vagy a nyelv peremén is, amelyeket mintegy az érzéki fül közvetít, és kevésbé a kezdetől fogva megértő hallás, ahogy ezt Heidegger apriorikus módon megismétli számos művében. Ugyanakkor Espinet nem specifikálja kielégítően a különbséget az empirikus-világbeli hanghatások, zörejek stb. halló érzékelése és a nyelvi mozzanatok meghallása között („Ha a közvetlenül beszéltet közvetlenül halljuk, akkor elsöre sem nem a mondottak szavait, sem nem a szavakat mint pusztán hangzást [Schall] halljuk.” *Mit hívunk gondolkodásnak?* Gond-Cura, Budapest, 2009, 169. *Was heißt denken?* Niemeyer, Tübingen, 1997, 88.) De még ez előtt problematikus azon előfeltevése, hogy a hallás megelőzné a megértést (*I. m.*, 102.), az érzéki fülelés módján (ezt szóhasználatával ellentétben nem lehet hallásnak nevezni; a hallás mint nem-akusztikai felfogás gondolatához lásd pl. HEIDEGGER, *Logos (Heraklit, Fragment 50)* = Uó, *Vorträge und Aufsätze*, Neske, Stuttgart, 1954, 205–207. „A hallás tulajdonképpen ez az önmaga összegyűjtése (Sichsammeln), amely megszólításra és ígéretre (auf Anspruch und Zuspruch) szedi össze magát.” *Uo.*, 206. Lásd még *Heraklit*, GA 55., Klostermann, Frankfurt a.M., 1979, 244–246. Minden hallás már valamilyen előzetes megértés kivetülésének előlegző-anticipációs dimenziójában mozog, nem pedig „először” hallunk valami „csak” érzéki-akusztikus zörejt, amit „asztán” értelemmel látunk el. És különösen a hallgatás nyelvének meghallása nem nevezhető érzéki jellegűnek, épp ellenkezőleg: a hallgatás mint esemény nyelvének teoretikus jelentősége abban is áll, hogy kétségbe vonja az érzéki-nem-érzéki megkülönböztetést. Ezért írhatja Heidegger: „A gondolkodásnak valami hallhatót kell megpillantania (soll Hörbares erblicken). Ennek során a korábban meg-nem-hallottat pillantja meg (er-blickt). A gondolkodás olyan meghall(gat)ás (Erhören), amely megpillant.” (*Az alap tétele*, Budapest, 2009, 90–91. *Der Satz vom Grund*, Neske, Stuttgart, 1957, 86., vö. még: „meghallás és látás sejtetőleg egybeesnek”, *Logos [Heraklit, Fragment 50]*, 209.) A hallgatás problémája áttételesen érintkezik tehát a metafizika (és a „metafora”) alapjának, az érzéki-nem-érzéki megkülönböztetésének kérdésességével (*Az alap tétele* ismeretesen ezt a témakomplexumot tárgyalja).

hangoltsági-hangolási tényező sosem pusztá akusztikus véletlenként lép kölcsönviszonyba a megértő hallással.

Ugyanakkor nem kerülheti el a figyelmet, hogy Heidegger éppen a hangulatok kapcsán említi meg és hangsúlyozza azoknak a „Da”-t „elzáró”, az érzékelés felől nem értelmezhető ellenállását,³¹ ami azok eredetlenségében, gyakori motivátlanságában (egy racionális vagy – akár például az észlelés felől – értelmessé tevő kiindulás felől), rejtélyességében gyökerezhet, azaz: bizonyos fokú nem-megérthetőségüket villantja fel. Amit az „érintettség” kettős jelentése („Betroffenwerden” és „Angänglichkeit”) is aláhúzza, a létezőkkel történő konfrontációnak való hangulati exponáltság értelmében. Mármint a hangoltság ilyen hatáseffektusai egyrészt analógiába helyezhetők az auditív szenzoralitás hangolt jellegének nem-szemantizálható mozzanataival, nyelvi összefüggésekben pedig többek között a fent említett nyelvmateriális tényezőkkel. Ezek pedig a szemantizálható nyelv és az ehhez kapcsolható megértés határait tapasztaltathatják meg, abban az értelemben, hogy lefordításuk a jelentéstan nyelvére és ezáltal kimondhatóságuk (kijelenthetőségük) mint nyelviesülés nehézkesnek bizonyul. Éppen a hallgatás bizonyos materialitása (pl. potenciális visszhang-, továbbá maradék-jellege)³² élezheti ki ezt a problematikát, ezzel a hallgatást a nyelv és a nem-nyelv sajátos határán, köztességében helyezve el, vagy inkább: temporalizálva. Másrészt a hangulatokhoz csak a „feléfordulás és elfordulás módján” lehet viszonyulni, nem a pusztá tudomásulvétel távlatából, ezért a beszéd (adressatív, modális) hangoltságához – benne vagy vele a hallgatás hangolt-jellegéhez – sem fűzheti konstatív viszony a beszéd címzettjét vagy hallgatóját.

Így a nyelvi megértés mint hallás konstitutív jelentősége alapvetően abban rejlik, hogy a logosz nem adott entitás, hanem csak a hallásban (a hallgatásban?) képződik meg a mondott mint meghallandó. Maga a beszéd eredendően ezért nem tárgyiasítható, mert a hallás mint előzetes megértés alapvető módon hozzátartozik.³³ Ezért nem lehet a nyelv ilyen hermeneutikai-dialogikus, vagyis: beszédszerű létmódját nemcsak a nyelv mint szók állományának artifiális képzetével, de feladó és címzett, beszélő és hallgató kommunikációs sémájával sem magyarázni, ez már önmagában súlyos redukciót jelent. Ahogy ezt az elvi beszédhermeneutikai és a fortiori nyelvelméleti tényállást

³¹ „A 'pusztá hangulat' eredendőben tárja fel, de ennek megfelelően makacsabban zárja is el előlünk a jelenvalóságot minden nem-észlelésnél.” (*Lét és idő*, 273. *Sein und Zeit*, 136., fordítás módosítva, L. Cs.) A hangulatban végbemenő elzárás erősebb, mint a „nem-észlelés” – ez a kitétel akár Husserl ellenében is olvasható.

³² A hallgatás Espinet (közvetve a fenomenológia korlátait felmutató) értelmezésével szemben sosem pusztán csak a „nem-meghallott”, valamilyen akusztikus érzékleti priváció korrelátuma (vö. fentebb 23. lábjegyzet), hanem mindig valamifajta néma visszhang vagy a hangzó, kimondó, verbalizált nyelvbe nem belefoglalható maradék, vagyis kimondatlan. Heideggernél a kimondatlan ugyanis (többek között) mint maradék vagy hátrahagyott tartalék jelentkezik, mint „maga a nyelv mint nyelv szóhoz jutása” mint visszatartott tartalék: „Hol jut azonban szóhoz maga a nyelv mint nyelv? Különös módon ott, amikor valamire, ami érint, magával ragad, sürget vagy lábba hoz, nem találjuk a megfelelő szót. Ilyenkor azt, amire gondolunk [meinen], a kimondatlanban [im Ungesprochenen] hagyjuk, és ezzel olyan pillanatokon megyünk át, anélkül, hogy ezt igazából meggondolnánk, amelyekben a nyelv maga súrolt bennünket a lényegével, távolról és pillanatnyi módon (flüchtig).” *Das Wesen der Sprache*. HEIDEGGER, *Unterwegs zur Sprache*, Neske, Stuttgart, 1959, 161. A kimondatlan nyilvánítja meg tehát a nyelv lényegének embert érintő létmódját.

³³ A „fülelés” azon észlelési aktivitás, amely a hallás előzetes megértési és szenzorikus elsődlegességén alapul, így válhat egyáltalán lehetővé (vö. *Lét és idő*, 310., amely a „Horchen”-t tévesen „odahallgatás”-ként fordítja, *Sein und Zeit*, 163.).

– tulajdonképpen a hermeneutikai „mint” alapján – Heidegger legjobb kortárs nyelvteoretikus értője, Hans Lipps megfogalmazta: „A szavak csak a beszéd szilárd összecsomózásai [feste Verknötungen]. Tartást adnak neki. A mondott szót mindig az veszi körül, ami még nem és már nem tulajdonképpeni nyelv. Innen kapja a mondott szó jelentése a maga tűnékenységét/futólagosságát [Flüchtigkeit] is, amennyiben a beszélgetés lebegő viszonylatában mindent éppenséggel csak megpendítenek, valamire éppenséggel csak rájátszanak.”³⁴ A beszédnek már auditív, de ezen túl a kimondásjellegű létmódját ez a kiazmus határozza meg vagy keresztezi: a „még nem” és a „már nem” állapotai vagy tendenciái (például egyfelől egy potenciális jelentéstani, de akár modális anticipáció, másfelől egyfajta virtuális visszhangja – kiegészítése, továbbgondolása vagy akár idézetszerű deformálása – a mondottaknak) a hangzó, kimondott nyelvet megelőző és követő diszpozíciók, illetve reszponzív aktusok. Ez a kettős tendencia, illetve állapot, a „még nem” és a „már nem” virtualitása, potencialitása íródik bele minden nyelvi közlésbe, beszédbe, kommunikációba, visszhangzik ezekben. Vagyis nevezett kiazmus egyfajta visszhangszerű kereszteződésként íródik bele a mondottakba, impregnálva azokat az ekképp kimondatlannal mint egyfajta előidejű (jövőidejű) maradékkal.

A beszéd és nem-beszéd ilyen együttese mint kiasztikus potencialitás viszont a „kijelentés” (Aussage) modelljében tulajdonképpen felszámolódik, egyirányúvá válik a „fogalom” teleológiájában, hogy lezárást nyerjen annak jelentéstani rögzítésében és szubszumálási műveletében. Ez a modell Lipps szerint úgy kezeli a nyelvet, mint egy „előzőleg ismeretlen és talányos jelenséget”, amelyet „aztán – szubszumáló módon – például a kifejezés vagy megjelölés nevezőjére kell hozni”.³⁵ A látszólag a nyelv teleologikus esszenciáját megvalósító definíciós és terminológiai kijelentéslogika tehát éppen, hogy nyelvellenesnek mondható, amennyiben mesterséges módon ismeretlenként tételezi a nyelvet (például megfosztja azt a hermeneutikai „mint” ante-predikatív mozzanatától), és így pusztán episztemológiai objektummá vagy predikációs-definíciós eljárásának semleges jelszerű közegévé fokozza le, ekképp tárgyiasítva azt. Másképpen fogalmazva: a kijelentés modellje olyan rögzítési teleológiát követ, amely az általa realizált predikátumot (predikációt és állítást) mintegy kivonja a beszédből, annak potencialitásjellegű tűnékenységéből,³⁶ azaz például hangoltságából, egzisztenciális, sőt ek-szisztens létmódjából. Ezt viszont természetesen nem pusztán öncélból vagy immanens értelemben teszi, például

³⁴ Hans LIPPS, *Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik*, Klostermann, Frankfurt a.M., 1938, 73. Illetve, látna a fentebb vázolt hermeneutikai „mint” felől elgondolva: „Hiszen a szavakat először mint faktikus módon mondott szavakat értjük meg, és nem arra nézve, hogy *magánvalóan* valamit jelentenének. A kimondott szót a nem-kifejezettek udvara veszi körül.” *Uo.*, 71. „Amit a *nyelv* ’jelent’, az éppen azon válik világossá, ami nem rajta *magánvalóan* és egyáltalán nyelv, hanem ami önmagát csak mint *nyelv*, vagyis meghatározott aspektusában mutatja.” *Uo.*, 74. „A kimondott szó futólagosságához” vö. még *uo.*, 115.

³⁵ *Uo.*, 74.

³⁶ *Uo.*, 19.

valamely eljárásrationalitást működtetve és igazolva, hanem az „igazság” fogalmának, felfogásának, elgondolásának determinálása érdekében. Az „igazság” ugyanis – Lipps természetesen a *Lét és idő* igazságkoncepcióját követi, amely feltárultság és igazság (mint egzisztenciálé) szoros korrelációját mutatta fel³⁷ – az így tételezett kijelentések „tulajdonsága” kell, hogy legyen, a kijelentés kell, hogy az igazság helyének minősüljön. Ennek kritériuma a „helyesség”, a dolgok és az elme adekvációs megfeleltetése egymásnak, amelynek struktúráját az „ítélet” adja. Az „ítélet” alapvetően nem az „igaz felfedezésére”, hanem egy „igazság megtalálására”, „meg-állapítására” (fest-gestellt) rendezkedik be (például egy tanúságtétel protokolljának előállítás), amely igazság ugyanakkor „mint mérték” rögzítődik, „amelynek objektivitása fokozott használhatóságát jelenti”.³⁸ Ez a rögzítés pedig magának a nyelvi feltárultságnak előzetesen a szubjektumban való tételezése, persze ismeretlenként, „aminek az értékét kell megtalálni”, és ez „esetként” „a predikációnak való alávetésé”-vel korrelál, ahol „mintegy predikátumokkal *mérik*”.³⁹ Ehhez képest az „igaz” minősége olyan szavak és gondolatok sajátja, amelyeket nem lehet elválasztani felfogásuktól és átsajátításuktól, amennyiben ezek fénytörésében „fedeződik fel valami” [sich etwas entdeckte].⁴⁰ A szó itt nem pusztán „felmutat” valamit, amit „egyszerűen tárgyi értelemben kellene visszaigazolni”, hanem „felismertet” [zu erkennen gibt], felfedeztet, mert ezt applikációs értelemben, „esetek” síkján kell megkeresni és felismerni, mivel a szónak alapvetően „feltáró [erschließende] potencia” a sajátja.⁴¹ A felfedezés fogalmához fontos megjegyezni, hogy ezt is alapvetően a *Lét és idő* igazság-paragrafus vezet be és taglalta (egyfajta ellenfogalomként az „elzárttság és elfedettsé” képzeteivel szemben),⁴² továbbá, hogy a nyelv-paragrafus magát kimondó jelenvalólétében a „*magát*” alapvetően „mint létezőhöz viszonyuló felfedő lét” értelmeződik.⁴³ Ez a „felfedezés” Lipps nyelvelméleti továbbgondolásában pedig „magára a szóban elrejtettre [Verborgenes]” vonatkozik, eltérően attól, amelyet „a körülmények csak eltakartak [versteckt], és amelyet erre nézve keresnek és megtalálnak”. A szó igazsága tehát nem valami vele szembenállóra és arra jel(zés)szerűen vonatkozva irányul, hanem magában a szóban elrejtettre, ugyanakkor éppen a szó – feltáró potenciája – által tanúsítotttra, például egyfajta kimondatlanra. Ezt a feltár(ul)ást pedig nem lehet elválasztani az általa eszközölt értésre adás, ennek megértése és átsajátítása folyamatától,

³⁷ Vö. *Lét és idő*, 377–401. *Sein und Zeit*, 212–230. (44. §) Ez a paragrafus fejti ki feltárultság, felfed(éz)és és igazság kölcsönösségi viszonyait, különös tekintettel a jelenvalólét önkimondására (ez az önkimondás pl. a hangolt benne-lét kimondására, nem valamilyen lelki vagy tudattartalmak kifejezésére vonatkozik), amelyben a „magát” (sich) „mint létezőhöz viszonyuló felfedő léte” jelent (*Lét és idő*, 392. *Sein und Zeit*, 223–224.).

³⁸ LIPPS, *Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik*, 19.

³⁹ Ez azt jelenti: „A predikátumok nevezőjére hozzák [a szubszumálás által determinált „eset”], amelyeket neki tulajdonítanak.” *Uo.*, 122.

⁴⁰ *Uo.*, 16.

⁴¹ *Uo.*, 16–17. Az „erschließen” természetesen Heidegger „Erschlossenheit”-jának igei töve.

⁴² *Lét és idő*, 390. *Sein und Zeit*, 222.

⁴³ *Lét és idő*, 392. *Sein und Zeit*, 223.

sőt dimenziójától, attól, hogy ennek applikációs elemmel kell bírnia (a „fennáll az az eset...” értelmében),⁴⁴ ahol is „az egyik a másiknak – hogy válaszoljon felmerülő kételyekre – tanúként kínálja fel magát ilyen esetek valóságára nézve”. Így „felismerttet [zu erkennen geben] valamit *vele*”, amely „meggyőzése/biztosítása [Versicherung] a másiknak viszont egyáltalán nem rendezhető el egy meghatározott [bestimmt] helyzettől eloldott ’ítélet’ révén”.⁴⁵ Ezért lehetséges az, hogy a magában a szóban elrejtettet, annak „még nem felfedett-létét” [noch-nicht-Entborgensein] kell felfedezni, nem pedig „már-nem elrejtett-létét” [nicht-mehr-Unverborgensein, ami a pusztán talányként értett, megtalált igazságra vonatkozik]. Ezt az elrejtettet ugyanakkor maga a szó feltáró potenciája fedez(tet)heti fel – ez a kereszteződés tehát magában a szóban megy végbe, annak létmódját jelenti elrejtés és feltárás között. Ami viszont, újfent hangsúlyozva, csak meghatározott (értelmező-applikatív) átsajátítás közegében történhet, amennyiben a nyelvi megértés is mindig hangolt, és a meg-felelés [entsprechen],⁴⁶ rezponzivitás értelmében hangolja is a megértettet, a hallottakat. Ebben az értelemben a kimondatlan mint még nem felfedett-lét a hallás hangoltságának függvényében, a mondottak egyfajta virtuális visszhangjaként, néma ekhójaként is megnyilvánulhat.

A „zu erkennen geben”, a „felismerttetés” mozzanata a szinguláris másik összefüggésében tehát nem explikálható az „ítélet” absztrakciójával. Lipps több ponton performatív „műfajú” kifejezéseket használ ennek elemzésére, például kifejezetten valamiféle tanúságtételként ragadva meg őket. És valóban, szisztematikus szinten a mondott-lététől nem elszakított szó nyelvi-hermeneutikai teljesítményét a „feltáró [enthüllende] *potenciája*”, „a fel-fedő rámutatás/kidomborítás” [ent-bergende Herausstellung] mellett a szó „(el)kötelező *ereje* [verbindliche Kraft]” fémjelzi, amit pontosan a „dikció” példáz, amennyiben ez „ígéret” [Verheißung] is lehet.⁴⁷ Lipps ezzel visszaigazolja a fentebbi feltételezést a mondottság hogyanjának mindenkor performatív (nem csak felfedő vagy a feltáruatlóságot megnyilvánító) vonatkozásairól. A szó ilyen beteljesedése (nem beváltása valami másra)⁴⁸ mindig hangolt is valamiképpen, még hozzá nem pusztán semmire sem kötelező, „privát” módon, hanem adressatív, sőt akár apellatív hangoltság értelmében (amivel ismét a retorikához érkezett a gondolatmenet). Vagyis a szó nemcsak elhangzik, kimond

⁴⁴ A szólások az egyik példa a beszéd cselekedtető, nem pusztán feltáró erejére: „A szólások értelmezést kívánnak. A szólásban egy közepet [Mitte] vázolnak fel, amely maga viszont kimondatlan marad. Ezt kell megtalálni, vagyis cselekedve feltárni [erschließen], amire a szóban éppen csak célzhattak.” LIPPS, *Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik*, 135.

⁴⁵ *Uo.*, 23.

⁴⁶ Ez is Lipps hermeneutikai nyelvmetéletek egyik alapterminusa, vö. *uo.*, 89, 111.

⁴⁷ *Uo.*, 142. (A könyv utolsó oldala.) LIPPS vonatkozó tanulmánygyűjteményének címe: *Die Verbindlichkeit der Sprache. Werke 4.*, Klostermann, Frankfurt a.M., 1977, amelyben külön tanulmány foglalkozik az ígéret fogalmával (*Bemerkungen über das Versprechen, uo.*, 97–106.), de „a hazug paradoxijával” is (*uo.*, 171–176.), valamint pl. az átok többször előkerülő példa a beszédettek előidéz, végbevívó erejére nézve. A szó erejére, potenciájára („amellyel a szó mint átalakítóan artikuláló megérezkítés bír”) nézve az átok az egyik példa a következő tanulmányban is: *Die Wirklichkeit bei den Naturvölkern* = *Uö.*, *Die Wirklichkeit des Menschen. Werke 5.*, Klostermann, Frankfurt a.M., 1977, 85–86.

⁴⁸ *Vö.* *Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik*, 73.

vagy kijelent valamit, hanem mindig megszólít valakit (a másikat, avagy a harmadikat) vagy valakiket (mint csoportot, közösséget), ha pusztán potenciális módon is, azaz nem egyszerűen kijelentéseket, ítéleteket eszközöl. A feltárultság nyelvi dimenziójának tehát a szó megszólító, apellatív-adresszáló, valamiképp elkötelező (legalábbis ennek igényét artikuláló), avagy egyszerűen csak *hívó* közléseleme *felel* meg. (Erre lesz példa lentebb a lelkiismeret hívása, ami ezért konzekvensen mint „tanúsítás” nyer részletesen kibontott értelmezést a *Lét és idő* egész sor paragrafusában.) Ezek azok az alapvető nyelvi mozzanatok, a nyelv mint beszéd fundamentális egzisztenciális alkotóelemei, amelyek Heidegger-nél is erősen összekapcsolódnak, és a „Kehre” után explicit módon is az ember történeti létezésének mint a léthez való viszonynak alapvető kategóriái lesznek, a „felfedés”, az „Entbergen” mint a történő igazság valamiféle manifesztációja és a hívó/ígérő megszólítás, a „Zusage” (vagy „Zuspruch”, ami a „nem-meggondolt”-ból, az „Ungedachtes”-ből ered, és gondolkodni hív vagy a gondolkodást hívja)⁴⁹ kölcsönösségében. Nyelvi értelemben a „kimondatlan” Heideggernél többször tematizált fogalma sűríti össze magába ezt a kettősséget, ami persze igazából nem kettősség (ennek fenntartása csak a nyelv eltárgyasító felfogása felől volna lehetséges).

Ez a kétféle nyelvi dimenziója a beszédnek (feltáró potencia és elkötelező erő) az ehelyütt elsődlegesen szóban forgó komplexumban, a hangoltságban is pregnáns módon összekapcsolódhatnak, amennyiben a hangulat révén megnyilvánuló feltárultság ugyanakkor a hangolt lét általi megszólítottsággal és ennek például apellatív nyomatékával korrelálhat, amelynek specifikus nyelvi indexei is vannak, ahogy erről fentebb szó volt. Így a lelkiismeret hívása „megszakítja a jelenvalólét ön magát meg nem halló [sich überhörende] odahallgatását az akárcire”,⁵⁰ míg a „mély unalom” teljesítményét Heidegger két évvel későbbi előadása a következőben látja: „Ez a hangulat hoz minket egy *kitüntetett megértés* lehetőségébe.”⁵¹ Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogyan mondhat a hangolt-lét bármit is,⁵² ha „a félelem és az unalom, akárcsak a félelemteli módon hangolt lelkiismereti hívás éppen, hogy semmi *meghatározottat* nem mondanak”⁵³ Lehetséges (közelebről megnézve), hogy ugyan nem mondanak semmi meghatározottat, referenciális értelemben bizonyosat, viszont valamiféle kimondatlant mégis közvetítenek? Amely ugyanakkor meg is töri a megértés bevett módját, például a nyilvános értelmezettség

⁴⁹ Vö. ezt a *Was heißt denken?* számos passzusával (magyarul: *Mit hívunk gondolkodásnak?* Budapest, 2009.) Heidegger ekkor a gondolkodást már így határozta meg: „a meggondolandó szőlítésének [Zusage] meghallása”. *Unterwegs zur Sprache*, 169. Lásd ehhez DERRIDA pregnáns összegzését: *A szellemről. Heidegger és a kérdés*, Osiris-Gond, Budapest, 1995, 130–139. Nagyon fontos, hogy a „nem-meggondolt” (vagy a „kimondatlan”, Ungesprochenes) nem valamilyen kognitív realizációt előfeltételez, hanem alapvetően hívást jelent, pl. egyfajta felszólítást a fordításra (vö. Eliane ESCOUBAS, *Ontology of Language and Ontology of Translation in Heidegger* = John SALLIS [szerk.], *Reading Heidegger. Commemorations*, Indiana UP, Bloomington–Indianapolis, 1993, 347.). Heidegger nyelvfogalmáról általában és alakulásairól (inkább talán hangsúlyeltolódásairól) lásd Françoise DASTUR, *Language and Ereignis = Reading Heidegger*, 355–369.

⁵⁰ *Lét és idő*, 459. *Sein und Zeit*, 271.

⁵¹ *A metafizika alapfogalmai*, 185. *Die Grundbegriffe der Metaphysik*, 205.

⁵² Ahogy ezt Heidegger megfogalmazza: „Pontosabban ebben a hangulatban az ember úgy van hangolva, hogy tudjuk, hangolt létében és ezáltal valaminek ki kell ’mondatnia’ számára.” *Uo.*

⁵³ ESPINET kérdése, *Phänomenologie des Hörens*, 118.

kódjait és sémáit, ahogy azt a lelkiismeret hívása (mint „hallgatás”) teszi, ugyan semmi meghatározottat nem mondva, mégis „értésére adva” valamit a jelenvalólétnek.

A hallgatás hangolása hallás és beszélés között

Mindezen előkészületek (pl. Lipps mint Heidegger „visszhangjának” bevonása) után végre itt az ideje a hallgatásnak. Mármost a hallgatásról explicit módon kifejtett gondolatoknak a *Lét és idő* nyelv-paragrafusában a hallás tárgyalása után, azzal összefüggésben. Hallás és hallgatás korrelációja (Heidegger ezt az etimológiai kapcsolatot bízást irigylte volna) abban alapozódott meg tehát, hogy mindkettő „egzisztenciális lehetőségek”, amelyek „a beszédhez magához tartoznak (gehörend)”. Míg a hallás „odatartozik” a beszédhez, addig a hallgatás magának „a beszédnek lényegi lehetősége”, vagyis közlő, értésre adó jellege kerül előtérbe. A hallgatás nem passzív, kontingens, indifferens állapot, hanem közlés-potenciállal rendelkezik, bizonyos ellentétbe, legalábbis feszültségbe kerülve a „túlbeszéléssel” [Viel-sprechen], például a „fecsegéssel” (a következő paragrafus szerint). Ezt a potenciált csak azért mondhatja magának a hallgatás, mert közlő beszélés [Reden] és hallás kölcsönösségében részesedik. Heidegger elsődlegesen beszélés és hallgatás egymásrautaltságát fejt ki: „Aki az egymással-beszélés során hallgat, az tulajdonképpenibb módon 'adhat értésre valamit', mint az, aki nem fogy ki a szóból [...] De a hallgatás nem jelent némaságot. Ellenkezőleg, a néma a 'beszélés' felé tart.”⁵⁴ A hallgatás a beszéd tulajdonképpeniségét húzza alá, sőt, azt lehet mondani, a tulajdonképpeni beszéd kritériuma a hallgatás lesz (és nem pedig a kijelentés végrehajthatósága), mintegy annak mértéke (abban az értelemben, mennyi hallgatást is képes elbírní, sőt generálni vagy legalábbis megtörténni hagyni a beszéd). Alapvető síkon érvényes tehát: „Aki sohasem mond semmit, az adott pillanatban nem képes hallgatni. Csak az igazi beszélésben [Reden] lehetséges a tulajdonképpeni hallgatás.” Fontos azonban, hogy a hallgatás nem a predikátumok módján értendő mércéje a beszédnek, a hallgatásnak a beszédhez való viszonya nyilvánvalóan nem grammatizálható, pontosan ezt a lehetőséget ássa alá. Miután elhangzik egy első hallásra talán egyszerre kérügmotikus és militáns hangvételi mondat,⁵⁵ a „hallgatás” szót hirtelen felváltja a „hallgatagság” [Verschwiegenheit] kifejezés, és a fentebbi viszonylat megfordul, immár a hallgatagság „mint a beszélés módusza” implikálja „az igazi hallani-tudást és áttekinthető [durchsichtig] egymássaléte”!⁵⁶ Vagyis a hallgatagság olyannyira a beszéd egzisztenciális lehetőségének bizonyul, hogy ő maga képes artikulálni mind az érthetőséget, mind annak akroamatikus korrelátumát, a hallani tudást, mind pedig

⁵⁴ *Lét és idő*, 311. *Sein und Zeit*, 165.

⁵⁵ „Ekkor a hallgatás kinyilatkoztat (macht offenbar), és véget vet (schlägt nieder – vagyis „lever”) a 'fecsegésnek.'” *Uo.*

⁵⁶ *Lét és idő*, 311–312. *Sein und Zeit*, 165.

annak mondhatni politikai aspektusát, az áttekinthető egymássalétet. Beszélés és hallgatás itt explicit módon is felcserélik előzetesen stabilnak vélt tulajdonságaikat, a beszélés (mint „túlbeszélés”, „fecsegés”) hallgatásként, semmitmondásként (elhallgatás, továbbá elfedés, trivializálás útján) nyilvánulhat meg, míg a tulajdonképpeni hallgatás beszélésként, avagy eredendőbb mondásként (amely felcserélődési viszonylatban tehát nem az akusztikus megvalósulás, illetve annak hiánya jelenti a különbséget).⁵⁷ Egyfajta hermeneutikai kör alakul ki tehát beszéd, hallás és hallgatás között: a hallgatás a beszéd lehetősége, beszélni tudás nélkül nincsen tulajdonképpeni hallgatás mint közlő, értésre adó aktivitás sem, ugyanakkor a hallgatás (hallgatagság) maga is a hallani-tudás forrásának, lehetőségfeltételének minősül. Ugyanakkor ez korántsem valamilyen összebékítést, különbségeik felszámolását jelenti, hiszen ez csakis kölcsönös nivellálásuk (az „Einebnung”) módján volna lehetséges. Mondás és „sokat-beszélés” aszimmetriája nagyon is megmarad, kivételülve beszélés és hallgatás viszonyára, nem rögzíthető átmeneteket képezve közöttük. A nyelv mint beszéd, mint a benne-lét indexének hermeneutikai értelmezése nem tud eltekinteni a hallgatástól, sőt, ezt pozitív értelemben integrálja a nyelv mint beszélés fogalmába. Vagyis a nyelvnek elsődlegesen beszédként való felfogása magával kell, hogy vonja a hallgatást is mint ezen beszéd kitörölhetetlen, konstitutív részét, sőt dimenzióját, egzisztenciális lehetőségét. Ez viszont csak annak előfeltételezésével lehetséges, hogy a beszélést nem fordítják vissza az önmagában vett, valamilyen definíciós előfeltevés alapján meghatározott „nyelv” képzetébe (ahogy ezt Heidegger korábban egy sor ilyen deduktív meghatározás említésével demonstrálja).⁵⁸ Nem véletlen innen nézve, hogy „a görögöknek nincs szavuk a nyelvre” (feltételezhető, hogy „a” nyelv bármilyen morfológiai felfogása szükségszerűen, strukturális módon magával hozza visszavezetését valami másra?). A görögök tehát hallgattak a nyelvről, de nemcsak valamiféle szándékolt elhallgatás módján, hanem magában a beszédben, illetve a beszélés által. A hallgatás viszonyfogalom, csak a beszédhez és mondáshoz képest válik aktív minőséggé (túl a pusztá hiátus, hiány vagy szünet képzetin). Tematizálásának és egzisztenciális explikációjának elsődleges tétje ugyanakkor abban áll, hogy megnyilvánítja a beszéd (és ezáltal a nyelv) eredendően nem-objektíválható,

⁵⁷ Itt is felfedezhető az erőteljes Kierkegaard-hatás Heideggernél, vö. a dán filozófus következő mondataival: „A közönség [Heideggernél az „akárki”, a „das Man” nyilvánossága] minden és semmi, minden hatalmak legveszélyesebbike és a legsemmitmondóbb hatalom...” „Mi a fecsegés? A hallgatás és a beszéd közötti szenvedélyes diszjunkció megszüntetése. Csak az tud lényegi módon beszélni, aki tud lényegi módon hallgatni, csak az tud lényegi módon cselekedni, aki tud lényegi módon hallgatni. A hallgatás bensőségeség [...] De a fecsegés retteg a csend pillanatától, mely nyilvánvalóvá tenné az ürességet.” (Sören KIERKEGAARD, *A jelenkor kritikája*, h. n., 2015, 36, 41–42.) A gondolkodásra vonatkoztatva, a *Beiträge zur Philosophie* szavaival: „Minden lényegi gondolkodás azt kívánja meg, hogy gondolatait és tételeit (Sätze) minden alkalommal mint ércet fejtsék ki az alaphangulatból. Ha elmarad az alaphangulat, akkor minden csupán fogalmak és szöhuvelyek kényszeres zakatolásává lesz.” (Idézi SAFRANSKI, *Egy németthoni mester*, 439. *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, GA 65., Klostermann, Frankfurt a.M., 1989, 21, fordítás módosítva – L. Cs.) Egyfajta megfosztó, privatív hallgatás ez tehát, az alaphangulat által adományozott vagy lehetővé-tett, hangolt mondó-lét kiüresedése, elmaradása.

⁵⁸ „... a nyelvet mindig oly módon fogták fel, hogy a ’kifejezésnek’, a ’szimbolikus formának’, a közlésnek mint ’kijelentésnek’, az élmények ’kinyilvánításának’ vagy az élet ’megformálásának’ eszméjét választották kiindulópontul.” *Lét és idő*, 309. *Sein und Zeit*, 163.

nem-kéznéllevő létmódját (vagy azon oldalát, amely megvonja magát például a „kijelentés” vagy az „ítélet” morfológiájának uralmától).

Noha Heidegger tulajdonképpen csak egy mondatban utal a hallgatás és a hallani-tudás kapcsolatára, mondhatni hallgat erről, nyelvfogalma alapján mégis evidensnek tűnik ezek összetartozása. Eszerint a hallgatásban is hallani-tudás működik, enélkül nincs hallgatás, sőt a meghallás maga váltja ki a hallgatást, ám nem pusztán mint szótlán állapotot, hanem egyszersmind hangolja is azt. A hallgatás hangolt a hallani-tudás, a meghallás felől. Ugyanakkor ez a viszonylatrendszer fordítva is fennáll: a hallgatás a hallani-tudás előfeltétele, a hallgatás maga is hangolhatja a meghallást (hasonlóan ahhoz, ahogy a mondottság hogyanjának performatív – adresszatív jellegű – nyomatéka is hangolhatja a másokhoz fordulás révén a beszélés hangoltsági viszonyát a mondottak igazságtartalmához). Amennyiben a hallás a „Dasein” egzisztenciális nyitottságát exponálja, akkor hasonló állítható a hallgatásról is, ez szintén ezen, a „Da”-ra való nyitott-lét módusának bizonyul. Ha ezzel egy lehetséges ellenvetés szerint még mindig passzivitás jellemezné a hallgatást, akkor erre azt kell válaszolni: a hallgatás nemcsak nem-kötelező módon fennáll mintegy önmagában (ez a nem-mondó némaság esete volna, amitől Heidegger explicit módon elhatárolja a hallgatást), hanem alapvetően megért (a hallgatás a megértés hangoltságában történik), vagyis saját mozgatottság jellemzi. Azaz a hallgatás nem pusztán tartalmaz valamit mint elhallgatottat, hanem ebben a megértésben tartózkodik.⁵⁹ Mondhatni nem a titkot tartalmazza, hanem a megértően figyelmes-létet a potenciális titokra (ezáltal annak lényegibb megőrzését), vagyis a jelenvalólét legsajátabb lételemét, ugyanakkor az egymássaléte struktúráit érintheti (amennyiben a titok mindig interszjektív feltételezettségű, Simmel szerint ismeretesen szociológiai tényálást, a „társadalmiasodás” struktúramozzanatát jelöli).

Ezzel a hallgatás maga is egzisztenciálénak tartható, a vele kölcsönös, a benne működő, azt hangoló hallás közvetítésével mintegy intenzifikálja a feltárultságot. A hallgatás hangolt dimenzió cselekvés és passzivitás között, azaz nem semleges, indifferens, de nem is autonóm, intencionális cselekedet, és csak így, ezen hangolt-léte függvényében képes egyáltalán értésre adni, mondani, beszélni. A hallgatás eszerint hallás (meghallás) és beszélés (mondás) között, ezek kettősségében „helyezkedik el”, pontosabban: történik meg, megy végbe, azaz korántsem indifferens állapot, hanem megértőként aktív odahallgatás és mondás mint értésre adás együttesében mozog. Ez a kettős kondíció íródik be a hallgatás dimenziójába és avatja azt elsőrendűen történéssé. Így a „hallgatagság” is ezen történés indexe, nem pedig pusztán valamilyen szjektum „tulajdonsága” (ezzel ugyanis kijelentés tárgya lenne, vagyis így a kijelentés sémáját erősítenénk meg újra). Ezt a hallgatást vagy hallgatagságot a *Lét és idő* szóban forgó fejezete szerint (ha nem is tételszerűen

⁵⁹ Hallás és figyelmesség (pl. felfigyelés, továbbá fülelés) összefüggéseikhez vö. ESPINET, *Phänomenologie des Hörens*, 102–133. Espinet a felfigyelést mintegy önmagában próbálja tematizálni (fenomenológiai alapokon), jelentősen eltévelyedve annak a megértés értelmében vett feltételezettségétől. A munka néhány ponton egyébként a hallgatást is megemlíti (uo., 135, 183, 189–190.).

megfogalmazva) alapvetően a „feltárultság” hangolja, ennek struktúramozzanata (vagyis nem valamely szubjektum pusztá „tulajdonsága”). Ha a beszédbeli kimondott „éppen a kívül-lét, azaz a diszpozíció (a hangulat) mindenkori módja”,⁶⁰ például moduláció értelmében (pont ez jelzi sokszor az [el]hallgatást, egy furcsa, oda nem illő hangsúly, hangerősség, tempó, intonáció), akkor a hallgatásnak is hangoltnak kell lennie. Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy a hallgatást kettős feltételezettség alakítja: kiválthatja egy specifikus hangulat vagy hangoltság a hallgatást (ami így maga is a hangolt-lét mozzanatává lesz), mintegy annak indexikális manifesztációjaként, avagy egyszerűen metonímiájaként, ugyanakkor a hangoltság ott rezeg vagy vibrál, rezonál magában a hallgatásban, pontosabban: abban mint kimondatlanban vagy annak kimondatlanjában. A hallgatásban rejlő vagy általa manifesztált kimondatlan tehát egyrészt a hallgatás mint a hangoltság metonímiájának, másrészt a hallgatásban magában ott rezonáló hangolt-létnek a beszédhermeneutikai mozzanata. Ezek a minőségek természetesen nem választhatók el egymástól, ugyanakkor nem feltétlenül esnek maradéktalanul egybe: a hallgatás (egyedi hangolt-léte) maga is valamiképp interpretálhatja (vagyis áthangolhatja) az őt kiváltó, létrehívó, hangoló hangoltságot (ahogy az a mondottság hogyanjának performatív indexe kapcsán már szóba is került), válaszol erre, vagyis reszponzivitásként aktivizálódik. Abban az értelemben is, hogy a hallgatásban hallás működik, ahhoz, hogy hangolt legyen, illetve, hogy értésre tudjon adni valamit, ehhez saját hangoltsággal kell bírnia, nemcsak reprodukálnia egy hangulatot vagy hangolt-létet. Ennyiben a hallgatás egyfajta médium is, amely egyszersmind performatív eredettel bír: hangoltság idézi elő, ugyanakkor a hallgatás nem pusztá metonímiája annak, hanem maga is hangoló modalitása az őt létrehívó, motiváló, felébresztő hangoltságnak. Vagyis a hallgatás egyszerre hangoló-hangolt dimenzió, illetve esemény. Ennyiben a hallgatás mintegy önmagában is oscillál, saját magában is színreviszi az elhangzó beszédhez képesti különbségét, ez a hallgatásba is beíródik vagy megismétlődik benne. Ez a kettős medialitás lesz az a létmódja a hallgatásnak, amely ezt például már fenomenológiai síkon is beszélés és nem-beszélés közötti mozgékony határmezsgyén szituálja, sem verbális megnyilatkozásként, sem pusztá néma hallgatásként, silentiumként nem engedve azt érteni. Ez a fajta hangolt, és csakis ezáltal aktív, avagy értésre adni képes hallgatás tulajdonképpen a beszélés és hallgatás közötti oscilláció frekvenciája vagy intenzitásfoka lehet. Úgy azonban, hogy mindkettejük értelmezhetőségét áthelyezi, megváltoztatja, egymás általi feltételezettségüket a kölcsönös hangoltság modális dimenziójában mutatva meg. A hallgatás ilyen kettős létmódja bizonyos értelemben a nyelv Lipps értelmében vett kettős teljesítményét másolja, úgy azonban, hogy éppen szétválaszthatóságuk akusztikus-verbális, artikulációs-morfológiai ismérveit függeszti fel: a szó feltáró potenciáját (hallgatás mint hangoltság metonímiája) és elkötelező, de legalábbis valamiképp megszólító, hívó erejét (hallgatás hangoló-hangolt léte). Vagyis a hallgatás ilyen tematizálása éppen a nyelv fundamentális

⁶⁰ *Lét és idő*, 308. *Sein und Zeit*, 162.

egzisztenciális struktúráját (mint a benne-lét indexét) világíthatja meg alapvetőbb módon. Úgy persze, hogy pontosan az hiányzik belőle, ami a nyelvet bevettebb felfogásokban éppen nyelvvé teszi (a magyar szó tanúsága szerint is): a hangzó közlést, kimondást, beszélést (vagy annak írott, jelszerű formáját). A nyelv (mint beszéd) tehát bizonyos értelemben a nem-nyelv vagy legalábbis önnön másika felől mutatkozik meg tulajdonképpenibb módon nyelvként. Ezzel elmondható, hogy a hallgatás mégsem egyszerűen megismétli vagy másolja a nyelv bizonyos alapvető jellemzőit, hanem inkább részesedik azokból, de nem-identikus módon, illetve visszahatásában a nyelvre (ez volt a hallgatás hangoló tendenciája) éppen ennek lényegibb szövetére, összefüggéseire utalhat. A hallgatás képes lehet arra, sőt, talán csak a hallgatás lehet képes arra, hogy – Heidegger kései tételmondatával szólva – „a nyelvet nyelvként szóba hozza”.⁶¹ A hallgatás ezzel különös, paradox jellegű szövedéket alkot a nyelvvel vagy a nyelvben (az imént megidézett írás „Geflecht”-fogalmával szólva).⁶²

De miben is áll konkrétan a hallgatás eme szituáltsága, létmódja, hozadéka a nyelvhez mint beszédhez fűződő viszonyában? Az eddigiek alapján talán így lehetne ezt megfogalmazni: a hallgatás nyelve mint az ittlét feltárultságának dimenziója par excellence nem-tetikus, nem-predikatív, nem kijelentő nyelvként értelmeződhet, egyfajta potencialitásként, az „Aussage” és a jel paradigmája előtti nyelvként (ha valami, akkor a hallgatás nem lehet kijelentések predikátuma). Megmutatva magának a nyelvnek mint beszédnek eredendően ilyen jellegét, a hangolt érthetőség (illetve értésre adás) nem morfológiai értelemben tagoló jellegű, paradox artikulációjaként. Köztudott, hogy például éppen a közös vagy kölcsönös hangoltság (egyfajta hermeneutikai „mint”-ként?, legalábbis a nyelv feltáró potenciájának síkján) nyilváníthatja meg a hallgatás szemantikai telítettségét és fordítva.⁶³ Ezzel a hallgatás olyan dimenziójává lesz a beszédnek, amely már önmagában is, de specifikus hangoló teljesítménye révén is megvonja azt a kijelentések logikájától és ennek morfé-jellegű alakzati rendjétől. A hallgatás a nyelv ilyen önmegvonódását manifesztálja (tehát korántsem a nyelv valamilyen elégtelenségének kompenzációjaként értelmezendő). Összefoglalva az eddigiek elvi alapviszonylatát a nyelvelméleti síkon: a hallgatást nem lehet elválasztani a nyelvtől (netán szembeállítani vele valamilyen előzetes axiomatika vagy axiológia alapján), ugyanakkor a hallgatás olyan nyelvi dimenzióra utal, amely ugyanezen nyelv eszközeivel (kijelentés, deixis, megnevezés) nem elérhető (pl. egyfajta radikális anonímia tapasztalatát vetítve fel). A hallgatás által implikált kimondatlan ezért mintegy nyelv és hallgatás között oszcillál (vagyis ezek egyikének mint vélelmezett elkülöníthető régióknak sem tulajdona kizárólagos mó-

⁶¹ *Az út a nyelvhez* = Uő, „...költőien lakozik az ember...” *Válogatott írások*, T-Twins-Pompeji, Budapest–Szeged, 1994, 224. *Der Weg zur Sprache = Unterwegs zur Sprache*, 242. („Die Sprache als die Sprache zur Sprache bringen.”)

⁶² *Uo.*

⁶³ Ahogy ezt Lipps megfogalmazza (előtte Heidegger „hanyatlás”-fogalmára játszva rá): „Az egymásra hangolódás minden megértés hordozó alapja. Ahol ez a szó nélküli egymást-értés hiányzik, ott elbeszélnek egymás mellett.” *Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik*, 77. (Vagy „túlbeszélnek”, lehetne hozzáfűzni, a „Viel-Sprechen” értelmében.) A „fecsegés” létehetősége tehát a hangoltság nivellálását, elfedését, a feltárultság tagoltságának redukálását, ellaposítását jelenti.

don). Ez az oszcilláció időbeli jellegű is (erre itt csak utalni van mód), ahol a nyelv mint az emlékezet, a hallgatás mint a felejtés médiuma felcserélik egymás tulajdonságait, azért, hogy az „oltalmazó” [das Verwahrende] „megőrizze” [bewahren] a kimondatlant, amely elfeledett is lehet (az oltalmazó nem zárja ki a felejtést, nem kizárásos viszonylat áll fenn közöttük).⁶⁴ A kimondatlan és az elfelejtett tehát mintegy szinonimáivá válnak egymásnak, illetve a kimondatlan a felejtést nem kizáró „oltalmazás” korrelátumává válik, emlékezet és felejtés kereszteződésében.⁶⁵ Mindennek alapjául olyan emlékezet-fogalom szolgál Heideggernél, amely nem pusztá megtartásként, ennek képességeként értelmezi az emlékezet fogalmát, hanem az „oltalmazás” értelmében vett megőrzésként, amely nem egy szónak, mondatnak, kijelentésnek a megtartásában, emlékezésében érdekelt a kimondatlant illetően, hanem emez önelrejtésének és felfedésének kettősségét hordja ki, az ebből szólító hívásra utaló rezponzivitás gyanánt (ezért is túllépve a felejtés pusztán negatív kategóriaként való felfogásán). A megszólítottságban aktivizálódó emlékezésben létezik csak e kimondatlan, amely ugyanakkor csak a hallgatás általi megőrzés mint rezponzív igény, egyfajta válaszolni-szándékozás számára adódik (csak így képes hangtalan módon beszélni a nyelvben, ezt át-hangolni), ezt ugyanakkor nem előíró jelleggel tárgyiasítva (hiszen így a kimondatlan is morfológiai adottsággá válna, noha per definitionem nem nyerhet el ilyen – nyelvi – alakot).

A „talán” – avagy a logosz hallgatás és beszélés között

A fentebb felvázolt „szövedéket” ismét Lipps egyik példájával lehet exemplifikálni. Hermeneutikai logikai vizsgálódásaiban Lipps „az ítéletek modalitásáról és kapcsolatáról” szóló fejezetben a „talán” szituacionális mozzanatát elhatárolja a „biztos” és a „lehetőséges” kifejezéseitől (az utóbbi „tárgyilagós” feltételezést kíván meg). „A *talán*, a *vajon* és a *vajon nem* eseteiben [viszont] affektivitás van játékban.” Itt ismét a nyelv kettős, feltáró és elkötelező jellegének kapcsolata mutatkozik meg:

⁶⁴ „Mitől óv meg a megfontolandó oltalmazása? A felejtéstől. Egyedül az oltalmazó az, melynek nem *muszáj* ily módon óvnia. Ő megengedheti [zulassen] a legmeggondolkodtatóbb elfeledését.” *Mit hívunk gondolkodásnak?* 196. *Was heisst denken?* 97. Felejtés, pontosabban „elfelejtődés”, „Vergessung” (λήθη, a „léthé”) és hallgatás összefüggéséhez a görögök költészetében (míg az „el-nem-rejtettség”, az „ἀλήθεια” a gondolkodók témája) vö. *Parmenides*, GA 54., Klostermann, Frankfurt a.M., 1992², 108–109.

⁶⁵ A Hölderlin-értelmezések egyik pontján, értelemszerűen az *Andenken*-elemzésben felmerül az az összefüggés, hogy a hallgatás mintegy az emlékezés effektusa lenne, magában az emlékezésben generálódna, illetve a hallgatásban emlékezet működne (mintegy az emlékezés hangolná a hallgatást, ugyanakkor a hallgatás is az emlékezést), mindez a költői „üdvözlés”, megszólítás általi közvetítésükben: „Eme üdvözlés hallgatásában, mely a fák ’nemes párját’ üdvözli a folyam magas partján, a költő az elmúlhatatlan elválásra gondol (denkt an, vagyis „emlékezik” is, a vers címének értelmében), mely költőisége kezdetévé vált.” Illetve: „A költő, az Északkelet fújásában állva, a szent üdvözlésének üdvözöltje [...] Ezért gondol (denkt an) a költő az ünnepnapokra. Ezek az ünnepély előnapjai. Az ünnepnapok megnevezésében az elhallgatás [Verschweigen] módján és így a legnagyobb tiszteletben s féltékenységgel [Scheu] nevezi meg a menyegzőt.” *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*, 105–106, 114. *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*, 99, 107.

Mindezekben szituációt fogadnak be annak nyitott meghatározatlanságában. Együtt a szituációval azonban önmagunkat is feltárjuk [erschließt] a tapogató-megkísérő felvetésben, *hogy vajon nem... A talánt* stb.-t nem formálisan és egyáltalán nem tárgyilagosan kell érteni. Ezek beszédszerűen felelősséget mutató [verantwortende] λόγος, amelyek kitüntetésében az egzisztencia maga nemcsak a dolgokhoz (Dingen) való viszonyában, ezek helyzetében jut szóhoz, de ugyanígy e kifejezéseknek az általában vett egzisztenciával fenntartott viszonya elkötelező jellegében [Verbindlichkeit]. Ugyanis a *talán...-ban* nemcsak tartózkodást fejeznek ki, hanem elővigyázatosságot ajánlanak, annak mennek elébe, hogy a dolog másképp áll fenn vagy másképp is történhet.”

A „talán” ilyen nyelvi szerepe ugyanakkor nem szubjektív érzet függvénye, hanem igazi hangoltság indexe, és mint ilyen deszubjektívációt feltételez:

A *talán*, amellyel az ilyen értelmezés elkezdődik, tehát nem pusztán egy sejtés kifejezése. Egy sejtés, egy gyanú egyszerűen felmerülnek számomra. A *talán* a hangolt hogyanlét [Zumutesein] módja, amely itt hangulatszerűen ér el engem, amelytől mint benyomástól, amit valami rám tesz, nem tudom megvonni magam [...] A sejtések szubjektív jellegűek, amennyiben számunkra felmerülnek. A *vajon talán nem...* objektivitása ezzel szemben azt jelenti, hogy a valamitől kiváltott érzetszerű ráhatottságom [mein Angemutetsein von...] a szabadba jutott, megragadva-megértve befogadtam/felfogtam azt [raffend aufgenommen]. A παθήματα Ψυχής (pathémata tész psükhész) a szóban nem kapnak pusztán megjelölést, és csak úgy válnak egyáltalán gondolatokká, hogy dikciót nyernek el.⁶⁶

A „talán”-ban így jelentkező hangoltság a beszéd (dikciója) és az általa hangolt megértés szituációs feltételezettségéből származik, és nem redukálható „egy ’különböző változatlan’ ítélet ’állító funkció’-jának [Behauptungsfunktion] pusztá modifikációjára.”⁶⁷ Ez a potencialitás a szituációé, ebből magából adódnak lehetőségek (ezek nem előzetesen állnak fenn, hogy aztán tovább meghatározzák őket az ítéletben), amelyek nyitottsága a döntést helyezi kilátásba (nem pedig adott „tényállások” meghatározását).⁶⁸ Ebből pedig a logosz létmódjának újragondolása következik:

Már az egymásnak valamit feltárni [Erschließen] fogalmában benne rejlik, hogy a mindenkori logosz lezártatlanja nem hiányosság. Hanem fordítva: a szituáció hátralékos, nem lezárt jellegében ugyanúgy, akárcsak ennek a helyzetnek (Lage)

⁶⁶ *Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik*, 42–43.

⁶⁷ *Uo.*, 44.

⁶⁸ Ez ismét Heidegger ösztönző hatására vezethető vissza: a *Lét és idő* a szituáció és a döntés viszonyát értelmezte az „előlegző elhatározottság” összefüggésében, az időbeliségnek szentelt második szakaszban (a 62. paragrafusban).

a viszonylagosságában alapozódik meg a dikciós jellegű artikuláció lehetősége. A dikció mindig a *πέρας* (pérász, határolt lét, meghatározottság) egy *ἄπειρον* (ápeiron, határtalan, meghatározatlan) alapján.⁶⁹

A logosz lezáratlanságára itt tehát nem valamilyen szubszumáló ítélet reagál definiáló hatállyal, hanem a dikció felel meg neki, ennek egzisztenciális hangoltsága hordozza a döntés lehetőségét. A „talán” ilyen – nem szabadon lebegő, hanem konkrét-egyedi szituációhoz kötött – potencialitása pontosan a hallgatás hangoltságát, kimondatlanját is jellemezheti, vagy még inkább a beszélés és hallgatás közötti eldönthetetlen, megnevezhetetlen dimenziót, avagy a hallgatva, hallgatás általi mondás mozzanatát. Ezt a hallgatva mondást mint a „talán” modalitását a hangolt hogyanlét generálja és mozgatja, amely Lippsnél is a „*Zumutesein*”, „*Angemutetsein*” kifejezésekben jelentkezik, amelyek a „vermuten”-nel („sejt”, „gyanít”, „vél”, „feltesz”) állnak kapcsolatban. (Heidegger pl. a Hölderlin-könyvben, az *Andenken* elemzésében írt a „*Zumutung*”-ról, amely a „kedély”-re, a „*Gemüt*”-re hat – ebben a szóban is a „*Mut*” található –, és amelyben hallás és beszélés nem választhatók szét, mert a tulajdonképpeni hallásra kondicionál. Ebben az üdvözlés hangtalan hangját hallják meg, a költői „üdvözlés” [Gruß] a „*Zumutung*” és a kedély hangoltsága összekapcsolódásának médiuma.)⁷⁰

Az így értett „talán” nem értelmezhető nyelvmorfológiai eszközökkel vagy fogalmakkal, ugyanis elsődlegesen a kimondottak és a kimondatlan viszonyát, avagy még inkább ezen viszony meghatározatlanságát, plaszticitását fémjelzi, „annak módját modalizálja, ahogyan valami a kimondatlanjához kapcsolódik, és amit Heidegger a misztériumok misztériumának nevez”.⁷¹ Ezzel hangoltság és titok viszonya, például a titok általi hangoltság problémája kerülhet elő – Gasché szerint „Heidegger nem tudott nevet találni *Stimmung* és *Geheimnis* kölcsönösségének ökonómiájára”;⁷² nos, ez a név talán pont a hallgatásé Heidegger gondolkodásában.

Tehát a „talán” alapvetően relacionális kategória, nem entitást vagy meghatározható, kijelenthető tartalmat jelent. Ezért lesz a „vermuten” modalitása a „talán”, az ennek jegyében beszélő mondás mozzanata,⁷³ amely még alapvetőbben feltételezve a gondolkodás

⁶⁹ *Uo.*, 52. Vö. még hasonló megállapításával: „Az ilyen szó/mondás [a „Tropfen”, „csepp” szó bizonyos kultúrákban megfigyelhető többértelműségéről van szó] tárgyilag meghatározatlan jellege mégis a nyelv mint olyan erejének visszája – mármint annak, hogy a szó jelentésének eldöntöttsége révén a tárgyilag legkülönbözőbb dolgokat – pl. a mi nyelvünkben is – mint ’csepp’-et érthetjük és ragadhatjuk meg.” *Die Wirklichkeit bei den Naturvölkern* = Uő, *Die Wirklichkeit des Menschen*.

⁷⁰ „Az eredeti beszélgetés: az odaküldöttnek [Zugeschicktes] a mindig szóval odaszólása [Zuspruch], az üdvözlés hangzás nélküli hangja [lautlose Stimme], melyben annak kívánalma [Zumutung] történik sajátítón, amit előbb egy valaki a kedélyében [Gemüt] kell hogy hordozzon, az, aki a hang által a mutatóra (jelzésre) hangolt, erre meghatározott. Az ilyen kívánalomban állni annyi, mint hallani tudni. Ez adja az igazi mondás létezésalapját. A mondás eredetileg hallás...” *Magyarázatok Hölderlin költszetéhez*, Debrecen, 1998, 131. *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*, Klostermann, Frankfurt a.M., 1996 (6.), 124.

⁷¹ Rodolphe GASCHÉ, *Perhaps: A Modality?* = Uő, *Of Minimal Things. Studies on the Notion of Relation*, Stanford UP, Stanford, 1999, 177.

⁷² GASCHÉ, *Tuned to Accord* = Uő, *Of Minimal Things*, 140.

⁷³ Heideggernél pl. a *Das Wesen der Sprache* és a *Das Wort* című írások texturáját itatja át a „*vermutlich*” és „*vielleicht*” szavak finom használata, lásd pl. *Das Wesen der Sprache*, 186. (GASCHÉ ezt az összefüggést fejti ki, *I. m.*, 182–191.

reszponzív jellegéből fakad, illetén létmódjának indexe, a másik rezponzivitásának nem-kézzerekeríthető jellegére utal. Ekképpen belátható, hogy a „talán” „már nem grammatikai-logikai kategória [...] már nem proposíciókat vagy állításokat jellemez”.⁷⁴

Ennyiben tehát a „talán” – majd Derrida szerint – korántsem a kételkedő kérdés vagy a szkeptikus kételkedés függvénye, hanem megelőzi ezeket, sőt talán magát a „Zusage”-t is, megnyitja ennek meghallását, amely révén a kérdés a másíknak köteleződik el.⁷⁵ Minden (mégoly szkeptikus) kétely és a nyomában feltámadó kérdés csakis a „talán” tapasztalata után érkezhethet.⁷⁶ Ez a „talán” olyannyira nem valamiféle elmosódott, semmire sem kötelező, lebegő szubjektív diszpozíció vagy akárcsak lehetőségek jelölője, hogy az ontológiai differencia mozzanatává válik:

Itt nem egy hipotetikus vagy feltételes dimenzió beismeréséről van szó (ha; előfeltételezve, hogy; stb.), hanem egy differencia megjelöléséről egyfelől az 'adódik' ('es gibt') és másfelől a 'van' ('ist') vagy 'létezik' ('existiert') között, vagyis az 'adódik' és a jelenlét szavai között. Az, ami adódik/adja magát, hogyha adódik ilyesmi, nem szükségszerűen *van*. Talán nem *létezik*, talán sohasem *jeleníti* vagy *mutatja meg* magát – és mégis adódik, adódhat.⁷⁷

Ezt a viszonylatot Heidegger természetesen már nagyon is reflektálta (Derrida nem hivatkozik a következő szöveghelyre), éppen „a nyelv lényegéről [Wesen]” szóló kardinális jelentőségű írásában, amely lényeghez itt „a szóval tett költői tapasztalat” enged hozzáférést, „ha a gondolkodás róla gondolkodik [nachdenkt]”: ez a tapasztalat „abba a meggondolandóba [Denkwürdiges] mutat, amely a gondolkodás számára már régóta követelményként adja magát [zugemutet], noha rejtett módon. Olyasvalamit mutat, ami adódik [es gibt], és ami ugyanakkor 'nincs' [nicht 'ist']”.⁷⁸ A „talán” ennyiben a lét megmutatkozásának és egyidejű visszahúzóadásának nyelvi mozzanata vagy modalitása lehet.⁷⁹ Következésképpen a „talán” mint az „es gibt”, az „adódás” és az „ist”, a „van” közötti differencia valamifajta markere egyfajta hallgatag „talán”, afféle hallgatás is lehet (vagyis nem feltétlenül maradéktalan szóhoz

A „Zumutung” és a „Vermutung” kapcsolatához lásd még Christopher FYNK, *Language and Relation. ...that there is language*, Stanford UP, Stanford, 1996, 52–57.)

⁷⁴ GASCHÉ, *Perhaps: A Modality?* 191.

⁷⁵ Jacques DERRIDA, *Politik der Freundschaft*, Frankfurt a.M., 2000, 70.

⁷⁶ Heidegger és a szkepticizmus viszonyához vö. FEHÉR M. István, *Heidegger és a szkepticizmus. A szkeptikus kételyen át a hermeneutikai kérdésig*, Korona Nova, Budapest, 1998.

⁷⁷ DERRIDA, *Politik der Freundschaft*, 71.

⁷⁸ *Das Wesen der Sprache* = Uő, *Unterwegs zur Sprache*. 193.

⁷⁹ Lásd ehhez FEHÉR M. István összefoglalását: „A gondolkodás feladata ilyen körülmények között az lesz, hogy 'kövesse a létet a maga visszahúzóadásába'. A lét felfedi magát, és egyúttal visszahúzódik, s előbbi az utóbbit feltételezi: nincs felfedés, nincs megnyilvánulás visszahúzóadás nélkül: 'az önelrejtés a lét alapvető vonása'. Nem pusztán rezignáció és tanácstalan-üres székszis tehát a végeredmény, hanem egyfajta, igen sajátos tapasztalat – a visszahúzóadás tapasztalata. A gondolkodás a megismerhetetelenséget nem pusztán (dogmatikusan) állítja, hanem a visszahúzóadás formájában megtapasztalja, s e tapasztalat alapján neki megfelelő módon szóhoz juttatja. Máskülönben a megismerhetetelenség – Heidegger szavaival élve – 'úgyszólván néma marad.'” *I. m.*, 151. E szóhoz vagy szóba juttatás Heideggernél viszont hallgatás is lehet, az „Erschweigen” értelmében.

vagy szóba juttatás). Alighanem feltételezhető, hogy a „talán” éppen a hallgatás kettős hangoltságát, hangoló-hangolt létmódját hordja magában vagy hordja ki. Derrida kettős meghatározása a „talán” mozzanatáról strukturálisan nem áll távol ettől: „Az eljövő *talán* el fog jönni, mivel ebben sosem szabad biztosnak lennünk, ha eljövéről van szó, ám ez az eljövő maga a *talán* is volna, a *talán* hallatlan tapasztalata.”⁸⁰ Az eljövő eljövetele a „talán”-t hangolja, ám ez a „talán” maga is hangol, az eljövésnek vagy az adódásnak – mint visszahúzódásnak, önmegvonásnak, önelrejtésnek – a tapasztalatát. Strukturális jellemzője ennyiben közelítheti a hallgatáshoz – mint „Erschweigen”-hez, Heidegger saját maga által kreált (vagy legalábbis erőteljes jelentéstani és diszkurzív szereppel felruházott) kifejezésével szólva: „el(ö)-hallgatás”-hoz.

A „talán” mint az „es gibt” és az „es ist” közötti különbség modalizálása arról a „Zumutung”-ról mint hangoltságról beszél, amely a gondolkodás számára adódik (úgymond követelményként támasztódva), és amely hangoltságot ugyanakkor a szóval vagy szóban végbemenő költői tapasztalat érzékel és visz színre,⁸¹ a gondolkodás pedig a meggondolandóba átfordítva hord ki. Itt maga ez a kihordás a fordítás, avagy megfordítva: a hangolt fordítása a „Zumutung”-nak egyfajta kihordás a gondolkodás közegében, ennek fogalmaival stb. Költés és gondolkodás tehát éppen a „talán” médiumában bizonyulnak egymás szomszédjainak, a „talán” hívja elő vagy modalizálja azt a „közelséget”, amely ezt a szomszédságot „történni” engedi.⁸² Ez a hangoló közelség vagy hangoltság mint közelség lesz az a mozzanat, eseményként, amely költés és gondolkodás kölcsönösségét történni engedi – például mint szinonimikus viszonylatot,⁸³ amennyiben a szinonimikus egymásravezetéstől mint szomszédságnak ez a hangoltság megy elébe, azaz képez számára közeget, a szinonímia nem kezdettől fogva, avagy időtlen, illetve pusztán történeti módon adott (pl. a szótárban),⁸⁴ hanem eseményként merül fel.

A „talán” az a mozzanat, amelyben nyelv- és eseményelméleti implikációk összekapcsolódnak, itt abban az értelemben, hogy „es gibt” és „ist” differenciája a szó mint adományozó természetéből következik:

⁸⁰ DERRIDA, *Politik der Freundschaft*, 54–55. Heidegger a *Wie wenn am Feiertage...*-elemzésben a „bleiben”-t („megmaradás”, a vers híres utolsó sora: „Was bleibet aber, stiften die Dichter.”) eljövételként, „a kezdet eljövéseként” („Kommen des Anfangs”) értelmezte (*Magyarzatok Hölderlin költészetéhez*, 81. *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*, 75.). A profetikus költői beszéd pedig az „eljövő”-re irányul, „a valós előtt”, vagyis a valóságos [das Wirkliche] és az eljövő nem esnek egybe (*uo.*, 114.).

⁸¹ A két oldallal későbbi megjegyzés értelmében, miszerint a költés „a mondás” olyan „módja”, amely a „csodálkozatóra” [das Erstaunende] irányul „a beteljesedett éneklő mondásban”, míg a gondolkodás „a meggondolandóra egy alig meghatározható, mindenesetre nem éneklő mondásban”. *Das Wesen der Sprache*, 195.

⁸² „Költés és gondolkodás szomszédsága nem egy folyamat eredménye, olymód, hogy költés és gondolkodás egyszerre csak – nem tudni honnan – egymás közelébe vonulnak, amely ezáltal keletkezik először. A közelség, amely közeledni enged [näher], maga a sajátító esemény [Ereignis], amelyből költés és gondolkodás saját lényegük sajátjába utaltatnak [...] A szomszédság, így hallottuk, nem hoz létre közelséget, hanem a közelség engedi történni a szomszédságot.” *Das Wesen der Sprache*, 196, 208.

⁸³ Ezt a javaslatot lásd KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Szinonímiák. Közéledések Heideggerhez*, Ráció, Budapest, 2016.

⁸⁴ Költés és gondolkodás nyelvhez fűződő viszonyához ebben az értelemben vö. *Mit hívunk gondolkodásnak?* 167–169. *Was heisst denken?* 87–88.

Ahhoz, ami ad [es gibt], hozzátartozik a szó is, talán nem csupán többek között, hanem minden más előtt és ráadásul úgy, hogy a szóban, annak lényegében [Wesen] rejti el önmagát, az ami van/ad [es gibt]. Így a szóról sosem [...] szabadna azt mondanunk: van, hanem: adódik [es gibt] – ezt nem abban az értelemben, hogy szavak vannak, hanem, hogy maga a szó ad. A szó: az adományozó. Micsoda? A költői tapasztalat és a gondolkodás legrégebbi hagyománya [Überlieferung] szerint a szó: a létet adja. Ekkor abban az 'az, ami ad'-ban gondolkodóan a szót kell keresnünk mint magát az adományozót [das Gebende], de sosem adottat [Gegebene].⁸⁵

Következésképpen a „talán” a szó adományozási vonásának elrejttségére utal, annak mintegy lenyomata, sőt az adományozó és adományozott viszonyának, differenciájának meghatározatlanságára, legalábbis mozgékony, dinamikus, oszcillatív jellegére vonatkozhat. A „talán” és az általa impregnált, hangolt, modalizált hallgatás tehát a szó adományozási vonásának, a benne adományozónak az önelrejtésére, megvonódására utalhat (amely ugyanakkor nagyon is ad, pl. éppen a „talán” jegyében megtörténő hallgatás is ezen adományozás struktúramozzanata lehet).⁸⁶

A hallgatás a fentiek szerint tehát a beszéd grammatikai, logikai sematizálásait, az ilyen értelemben vett verbalizációt megelőző létmódjának korrelátuma, egyszersmind megnyilvánítója ennek a megelőző dimenzióknak, amely elérhetetlen, tárgyiasíthatatlan azok eszközeivel. Ugyanakkor specifikus utániség vagy utólagosság is jellemző rá, a kijelentések kézhezálló nyelve utáni nyelv, mint ellenállás azzal szemben, felfüggesztése annak. Ezzel a hallgatás másik tétje a beszéd (pl. mint „fecsegés”) nivelláló, „elfedő tendenciájának” való ellenállásban jelölhető meg. Már a nyelv-paragrafus egyértelműen felvázolja a hallgatás illetlen funkcióját, amelyet természetesen csak az utána következő további négy paragrafus felől lehet alaposabban megérteni, továbbá a lelkiismeret hívásáról mint hallgatásról szóló, ismét több paragrafuson átívelő eszmefuttatások alapján. A beszéd mint fecsegés az „akárki” alapvető egzisztenciáléja, egyik fő jellemzője az, hogy elfedi az ittlét feltárultságát, benne a diszpozíciót, a hangoltságot is.

Az „Erschweigen” felfedés és elrejtés között – a hallgatás igazsága?

Már a *Lét és időben* nyilvánvalóvá vált az igazságfogalomnak és a nyelv fogalmának mély összetartozása a kölcsönös feltételezettség értelmében. A kijelentés mint ítélet logikai

⁸⁵ *Das Wesen der Sprache*, 193.

⁸⁶ Heidegger ezt a George-elemzésben hangsúlyozta: „A pusztá megtagadás [Absage] nemcsak nem meríti ki a lemondás [Verzicht] lényegét, egyáltalán nem is tartalmazza ezt. A lemondás negatív, de ugyanakkor pozitív oldallal is bír [...] a költő mondása (Sagen) közel sem nemet-, hanem igentmondás.” Ez a viszonylat „a szó titkának való megfelelésben [entsprechen] gyökerezik”, „teljesen a szó titkának köszönhető [sich verdankt]”. *Das Wort = Uő, Unterwegs zur Sprache*, 232–233, 229, 233.

modellje egyszerre determinálja az igazság és ezzel összefüggésben a nyelv képzeiteit (vagy fordítva), elsősorban olymód, hogy egyfelől az igazságnak a kijelentés sémája által – dolgok és elme közötti – „megegyezés”-sé („Übereinstimmung”, adaequatio intellectus et rei) változtatása a kéznéllevőség képzetéből indul ki, ezt írja bele a megfelelőként értett igazságba, kitörölve annak a világban-benne-lét feltárultságából fakadó egzisztenciális eredetét, az igazlétnek mint felfedő-létnek a létezési módját. Másfelől, ezzel párhuzamosan, a nyelv maga is mint ítélet és kijelentés a kézhezállóság állapotába vezettedik át, amennyiben a jelenvalólét önkimondásának eredménye, a „kimondott mintegy világonbelüli kézhezállóvá lesz, amely átvehető és továbbmondható”, ezáltal felfüggesztve a felfedés eredendő végbevételét (mondhatni egyfajta értelmezés és átsajátító applikáció nélküli idézését valaminek).⁸⁷ Ezzel a megegyezés képlete abból a nyelvhermeneutikai alapösszefüggésből származik (deformálás útján), hogy a felfedés vonatkozása „abban rejlik, hogy a kijelentésben megőrzött felfedettségek mindenkor valaminek a felfedettsége”, amely mindig képes „átváltani” a „létezők közötti vonatkozással”, ekképpen magát a vonatkozást „kéznéllevőség-jelleg”-gel ruházva fel. Innen már csak egy lépés a vonatkozást „két kéznéllevőnek a kéznéllevő megegyezése”-ként determináló szemléletmódhoz.

A kijelentés és vele a megegyezés képlete azonban utólagos, illetve Heidegger szavával „származékos” a felfedéshez képest, maga a jelenvalólét is „*magát* mint létezőhöz viszonyuló felfedő létet” mondja ki⁸⁸ (vagyis nem mint világtól elválasztott, szolitär, önmagának elégséges tudatot). Ekképp a felfedésnek a megegyezés sémájába való transzformálása, *elfedése* mint a felfedés „eredendő módon” történő „elvégzése”, „eredeti” tapasztalásban magával a létezővel szembesülés [sich vor das Seiende bringen] előli kitérés egyúttal maga a jelenvalólét felfedő *léte* előli menekülés, vagyis defenzív mintázatú operáció. Az igazság ilyen determinálása – a „szajkózás”, az utánamondás [Nachsprechen] módusában – magának a jelenvalólét létének mint történeti létezésnek az igazságát nivellálja (pl. teszi átlagossá, a *Lét és idő* kedvenc kifejezésével szólva). Vagyis a jelenvalólét a kijelentés kimondott jellegében és ennek utánamondásában (idézésében) a felfedettséget, ebben önnön létének mint világban-benne-létnek a felfedettséget (az igazságot) teszi kéznéllevővé, ezáltal mintegy hallgatván annak eredendő feltárultságáról (a hermeneutikai „mint” dimenziójában) és a felfedett létezőhöz viszonyuló felfedő létről. Ezzel szemközt a tulajdonképpeni, mondó hallgatás olyan történés lehet, amely nem hajtja végre a kijelentésnek a felfedettséget elfedő kézhezállósági autonomizálódását (lemond annak idézéséről), ezáltal egyszerre tartva ébren a felfedettségek emlékezetét, annak potencialitását (ekképp „origináris” megtapasztalásának lehetőségét vagy esélyét) és állva ellen az utánamondás, a „szajkózás” műveleteinek. Sejtethetőleg egyfajta igazságeseménnyé válik ezáltal a hallgatás (mint pl. az itt helyszűke miatt nem tárgyalható lelkiismeret hívásának esetében), a benne vagy általa implikált kimondatlan a jelenvalólét feltárultságának (ebben pl. látens hangulatoknak vagy hangoltságoknak) megidézéseként fejthet ki valamiféle nem megragadható performatív erőt.

⁸⁷ *Lét és idő*, 392. *Sein und Zeit*, 224.

⁸⁸ *Lét és idő*, 392. *Sein und Zeit*, 223-224.

A kései Heideggernél a hallgatás már a „szólítás”, a „Zusage” vagy „Zuspruch” (egyfajta hangoló ígéret) hívására válaszol, mintegy azt hagyja visszhangozni a hallgatás dimenziójában és idejében (idejeként), egyszerre felfedve és elrejtve azt, felfedve mint önmagát elrejtőt.⁸⁹ Ezzel a hallgatás kettős hangoltsága („ge-stimmt” és „be-stimmt”, hangolt és felhangolt/meghatározott) úgy jelentkezik, hogy igazából – mint meg-felelés – egyetlen történést jelent: a hallgatás olyképpen lesz mondó(vá), hogy egyúttal annak vonzásában áll, ami előtt – hallgatásként – visszahúzódik.⁹⁰ Nem egyszerűen a hallgatás hangolt úgymond önmagában, hanem a hallgatva-lét(ezés) – nem pusztán valamilyen intencionális nem-beszélés – maga a hangoltság, ám csak mint megfelelés! A látszólag adott hallgatást nem hangolja „aztán” a létező léte, hogy „végül” megfelelés legyen belőle, megfeleléssé váljék, hanem már eleve csak megfelelésként artikulálhatja azt, és ebben belső különbözőséget is generál.⁹¹ Ez a hangoló-hangolt, rezonáló-rezonáltató összefüggés a nyelv mint médium, mint medialitás képlete is lehet.

A hallgatásban alkalmasint nem más visszhangzik, mint az odahallgatás erre a szólításra, „Zuspruch”-ra, meg-feelve ennek (amely hallgatásban ezt a szólítást, ennek hallását újfent csak egy másik hallás, a másik hallása tudja meghallani). Vagyis a hallgatás oly kevésbé különíthető el a hallástól, hogy mintegy annak visszhangja, ahogy a hallásban a szólítás visszhangzik immateriális módon (ám nem pusztán a belső fül értelmében, hanem éppen magát a hallgatást is potenciális visszhanggá transzformálva, nem pedig a belső fül immateriális integritásának letéteményesévé avatva).

A harmincas évek közepétől Heidegger egyre gyakrabban az „Erschweigen” kifejezéssel nevezi meg hallgatás és mondás, elrejtés és felfedés kölcsönösségét. Ha nem is ő találja ki ezt a németben nem használatos, de igei-morfológiai jellegzetességeinek nem ellentmondó igei alakot, a belőle kihallott, körülötte felépített szemantikai összefüggérendszer markáns módon artikulálva gondolkodásának egyik emblemikus kifejezésévé teszi meg, összefüggésben annak több központi gondolati csomópontjával. E fogalmi-gondolati hálózat kidolgozására itt természetesen nem kerülhet sor, az „Erschweigen” gondolatalkozatának az igazság fogalmának (pontosabban „lényegének/lényegzésének”, Wesen) heideggeri koncepciójával alkotott kötéseit kell vázlatosan jelezni.

Előbb azonban némi szemantikai elemzés: az „Erschweigen” kifejezés is egyfajta visszhang, egyrészt a „Verschweigen”, az „elhallgatás” materiális ekhója (ugyanakkor parciális elhallgatása), másrészt más, vele potenciálisan asszociatív viszonyban álló szavaké. Vagyis egyrészt magában hordozza az „elhallgatás” emlékezetét, másrészt viszont

⁸⁹ A *Was heisst denken?* számos alkalommal említi a hallgatást, a hallgatás általi beszélést és a kimondatlant. Vö. *Mit hívünk gondolkodásnak?* 32, 79, 91 („Látnunk kell, hogy Nietzsche átlép mindenben, amit a felszínen vitatnia és ami ellen harcolnia kell, s csak azért beszél, hogy jobban hallgathasson.”), 228, 250. *Was heisst denken?* 51, 62, 64, 110, 119.

⁹⁰ „A megfelelés [Entsprechen] szükségszerűen és mindig, nem csak véletlenül és néha: hangolt. Hangoltságban áll. És csak a hangoltság [disposition] alapján nyeri el [empfängt] a megfelelés mondása önnön pontosságát, meghatározottságát [Be-stimmtheit].” *Was ist das – die Philosophie?* HEIDEGGER, *Identität und Differenz*, GA 11., Klostermann, Frankfurt a.M., 2006, 21. Vö. még *uo.*, 23. Heidegger szövege itt egyszerre beszél franciául és németül (mint már címében is).

⁹¹ „A ’megfelelés’ ekkor azt jelenti: meghatározottnak [be-stimmt] lenni, être disposé, azaz a létező léte felől. Dis-posé itt szó szerint azt jelenti: szét-választva/felosztva/kifejtve [auseinander-gesetzt], megvilágítva és ezáltal annak vonatkozásai-ba helyezve, ami van.” *Uo.*, 21.

kifejezetten aktív, sőt létrehozással, teremtéssel kapcsolatos jelentésű igékre enged aszszociálni, amelyek az „er” igekötővel képződnek, például az „erschreiben” vagy az – utóbbival szintén szinonimikus viszonyban álló – „erlangen”. Valaki híressé lesz írásai révén – ezt aktív-indikatívuszi értelemben például így lehet kifejezni: „er hat seinen Ruhm erschrieben”, hírnévre tett szert az írásai révén, szó szerint megírta a hírnevét. Vagyis elért, megvalósított valamit az írástevékenysége révén, létrehozta, teremtette azt (mondhatni kiírta magából, avagy a papírból). Ezek a jelentésmozzanatok alkalmasint az „Erschweigen”, egyfajta teremtő hallgatás kifejezésére is vonatkoztathatók, ami ekképp mint valaminek az előhozatala (éppen az „erschließen” értelmében), de legalábbis megmutatása értelmezhető, vagyis Heideggerrel szólva: a felfedés, az „Entbergen”.⁹² Az „Erschweigen” valaminek a felfedése, „Entbergen”-je, ezzel egyfajta létesítése is (egyfajta fokozás, intenzifikáció értelmében, ami mind a hangulatra, mind a hallgatásra érthető, amennyiben az „Erschweigen” egyfajta mélyebbre vezetés lehet a hallgatásba). Vagyis itt maga a hallgatás lesz aktív, például „ki-hallgatás-” vagy „el(ő)-hallgatás”-ként lehetne fordítani, a valamiből valamit „kihallás”, avagy az „Erhören”, a „meghallgatás” („szavai meghallgatást nyertek”; a kérelmező imában, a „Fürbitté”-ben: „Hallgass meg minket.”, „erhöre uns”) analógiájára, csak éppen nem a hallás, hanem a hallgatás módusában (ami persze még inkább aláhúzza hallgatás és meghallás kölcsönösségi viszonyának alapvető fontosságát).⁹³ Olyasvalamit, amit a predikatív, propozicionális, kijelentésekben testet öltő nyelv nem képes megragadni vagy artikulálni, sőt, inkább csak elfedi azt. Ezzel a hallgatás újfent a nyelvelmélet kardinális kérdésének, problémájának bizonyul.

Ha már a *Lét és idő* szerint is nem mi előfeltételezzük az igazságot, hanem az feltételezi az előfeltételezést,⁹⁴ úgy a hallgatás az „Erschweigen” módusában mint a történő igazság eseményének való megfelelés modalitása is lehet.⁹⁵ Ami újfent megmutathatja, hogy a hallgatás Heidegger számára nem öncél, nem önmagában vagy nem maga a hallgatás a tét (mint vélelmezten elkülöníthető régió a beszéléshez képest), hanem magában a hallgatásban és hallgatásként: elrejtés és feltárás együttes dinamikája mint az igazság valamifajta megőrzésének, tanúsításának dimenziója. Eszerint a hallgatás mint az „Entbergen”, felfedés módja fogható fel, de úgy, hogy mintegy „Verbergen” (elrejtés) és „Entbergen” (felfedés) között marad, ám nem valamiféle artikulációs egyensúly kívánalma által vezérelve, hanem ilyen köztes tartományként a titok létmódját exponálva (a titok tehát nem egyszerűen az elrejtés függvénye,

⁹² Heidegger művében az „Erschlossenheit”, „Offenbarkeit”, „Unverborgenheit” rokon értelemi kifejezései vonulnak végig az igazság (lényeg[zés]ének, Wesen) értelmezését tekintve.

⁹³ Az „Erhören” több műben is tematizálódik Heideggernél. Az *Einführung in die Metaphysik* a „soha nem hallott” [Unerhörtes] összefüggésében tárgyalja: „A harc veti fel [entwirft] és bontja csak ki a soha nem hallottat, az eddig ki-nem-mondottat és el-nem-gondoltat.” *Bevezetés a metafizikába*, Ikon, Budapest, 1995, 32. *Einführung in die Metaphysik*, Niemeyer, Tübingen, 1998 (6.), 47. A *Der Satz vom Grund* az „Erhören”-t az „erblicken”-nel, a megpillantással kapcsolta össze (69., fentebb, a 30. lábjegyzetben idézve). (Vö. DERRIDA, *Heideggers Ohr. Philopolemologie [Geschlecht IV] = Politik der Freundschaft*, 484.)

⁹⁴ „Nem mi előfeltételezzük az igazságot”, hanem az igazság az, ami ontológiailag egyáltalán lehetővé teszi, hogy mi úgy vagyunk képesek lenni, hogy 'előfeltételezzük' valamit. Csak az igazság tesz lehetségessé olyasvalamit, mint az előfeltételezés.” *Lét és idő*, 397. *Sein und Zeit*, 227.

⁹⁵ A 2010-ben megjelentetett *Zum Wesen der Sprache und Zur Frage nach der Kunst* című gyűjtemény az „Erschweigung”

hanem elrejtés és felfedés stabilizálhatatlan együttese).⁹⁶ Ennek pedig egyfajta hallgatni hagyás/engedés, a „Gelassenheit” felelhet meg (amit pl. az „erhören” és a „stattgeben”, „helyt ad” szinonimikus kapcsolata is támogathat), avagy a „Verhaltenheit” (tartózkodás, visszafogottság) modalitása.⁹⁷ Mintegy kihordva elrejtés és felfedés kereszteződését, ezek kettősségét (a hallgatás oszcillációja beszélés és némaság között erre a kettős mozgásra mutathat vissza), ahol a „kihordás” ezt a kereszteződést mint potencialitást engedi megtapasztalni. A hallgatás így ek-szisztens létmódot mondhat magáénak (a fentebb vázolt visszhang-struktúra és temporális vonás ennek a létjellegnek a manifesztációja) az el-nem-rejtettség (a *Lét és idő* környéki szókinccsel élve: a „Da”, a „jelenvalóság”) vonatkozásában. *Az igazság lényegéről* egyik fontos megállapításával szólva: „A felfedtettség maga megőrződik az ek-szisztáló ráhagyatkozásban, mely révén a nyílt nyitottsága, vagyis a ’jelenvaló’ (Da), az, ami.”⁹⁸ A hallgatás a nyelv és a jelenvalólét ek-szisztens dimenziójának és létmódjának struktúramozzanata, manifesztációs vonása (éppen – és korántsem pusztán „paradox” módon – a nyelv vagy nyelvvé válás, nyelvbe vagy nyelvre fordítás határain, margóin). Ez az írás is kiemeli a hangoltság mint ek-szisztens létezési mód alapvető egzisztenciális dimenzióját.⁹⁹ Az ember mint jelenvalólét is ennek a hangoltságnak szolgáltatódik ki ek-szisztens módon, még inkább – a másik igazság-írás tanúsága szerint – emez kimondatlanjának egy gondolkodó szövegének vonatkozásában, „hogyan eltékozolja magát”.¹⁰⁰ A hallgatás kimondatlanja erről a hangoltságról beszél az „Erschweigen” értelmében, vagyis nem propozicionális módon tematizálja, szóvá teszi azt, hanem elrejtettként őrzi meg, amely megőrzés (a „verwahren”) nem valamilyen adottnak véltnek a fenntartása (ehhez csak a kijelentés morfológiája lenne társítható), valamilyen entitásnak

kifejezést az „Er-eignung”-gal hozza kapcsolatba (GA 74, Klostermann, Frankfurt a.M., 2010, 132–135).

⁹⁶ Titok és hallgatagság korrelációjához vö. még HEIDEGGER, *Parmenides*, 93. A „hallgató szó” mint az el-nem-rejtettség nyelvi korrelátumához vö. *uo.*, 172–173.

⁹⁷ A „Verhaltenheit” további gondolati-lexikai csomópontja Heidegger gondolkodásának, a *Beiträge zur Philosophie* (ahol a „Verhaltenheit” mint „alaphangulat” jelenik meg, 248.) mellett a *Zur Erörterung der Gelassenheit. Aus einem Feldweggespräch über das Denken* című dialógus fogalmazza meg ennek jelentőségét: itt a visszafogott tartózkodás [Verhaltenheit] nem tartást [Haltung] jelent, hanem a tartózkodó engedés [Gelassenheit] sajátja (*Aus der Erfahrung des Denkens*, GA 13., Klostermann, Frankfurt a.M., 1983, 64.). Az *Unterwegs zur Sprache* kötet *Die Sprache* című írása pedig a különbségnek („Unter-Schied”) való megfelelést [Entsprechen] mint a visszatartott tartózkodásra hangoltat [auf das an sich haltende Zurückhalten gestimmt] értelmezi (*Unterwegs zur Sprache*, 32.). Ez a megfelelés egyszerre hangolt a visszatartás felől, ugyanakkor arra hangolt, vagyis hangolja is ezt, amely ugyanakkor hallásként a meghallandó (a csend hangzása – „Geläut der Stille”) elébe megy, úgymond elébe hall. Az, hogy a németben a „verhaltene Stimme” „fojtott hangot” jelent, már a lexikai jelentés szintjén is jelezheti, hogy a „Verhaltenheit”-nak sok köze van a hallgatás problematikájához. A „hallgatás visszatartottsága”-hoz [Verhaltenheit des Schweigens], amelyben minden „magatartás” [Verhalten] nyugszik, vö. még *Heraklit*, 382–383.

⁹⁸ *Az igazság lényegéről* = Uő, „költőien lakozik az ember...”, 48. *Vom Wesen der Wahrheit* = Uő, *Wegmarken*, GA 9., Klostermann, Frankfurt a.M., 2004³, 189.

⁹⁹ „A hangoltság, azaz az egészében vett létezőbe való ek-szisztens kitettség, csak azért válhat ’megélhetővé’ és ’átérezhetővé’, mert a ’megelő [erlebende] ember’ anélkül, hogy a hangulat lényegét sejtene, eleve az egészében vett létezőt felfedő hangoltságra hagyatkozik rá [eingelassen ist].” *Az igazság lényegéről*, 51. *Vom Wesen der Wahrheit*, 192.

¹⁰⁰ A magyar fordítás: „hogyan ráadozza magát [dass er sich dafür verschwendet]” némileg félrevezető, mert kifejezetten „tékozolás”-ról van szó, ráadásul finális vagy felszólító értelemben („azért, hogy eltékozolja magát”). *Platón tanítása az igazságról* = Uő, „költőien lakozik az ember...”, 65. *Platons Lehre von der Wahrheit* = Uő, *Wegmarken*, 203. Itt a kimondatlan maga „az igazság lényegének meghatározásában [Bestimmung] beállt fordulat [Wendung]”. Ha az „igazság” fogalmának történeti modifikációja az el-nem-rejtettségétől a kijelentésbe mint az igazság „helyéig” vezető folyamatban határozható meg, akkor ezzel szemközt az „Erschweigen” egyfajta visszatérés is lehet az igazság mint el-nem-rejtettség létmódjához (a nyitottnak való megfelelés mint ek-szisztens létezés értelmében, vö. *Az igazság lényegéről*, 46–51. *Vom Wesen der Wahrheit*, 187–191.).

a defenzív oltalmazása, hanem maga az igazság mozzanata („*verwahren*”), azért aktív, mert az elrejtettet elrejtettként kell megőriznie, ugyanakkor ezáltal mondanía is azt, még ha „csupán” hallgatva, a hallgatás módján is.¹⁰¹

Heidegger művének egyik fontos szöveghelye e vonatkozásban a következő:

A legmagasabb gondolkodó mondás abban rejlik, hogy a mondásban a tulajdonképpeni mondandót nem egyszerűen elhallgatják [*verschweigen*], hanem úgy mondják, hogy a nem-mondásban nevezik meg: a gondolkodás mondanisa el(ő)-hallgatás [*Erschweigen*]. Ez a mondás megfelelés a nyelv legmélyebb lényegének, ahol a nyelv eredete a hallgatásban rejlik. Mint el(ő)-hallgató a gondolkodó a maga módján a költő rangját éri el, és mégis örökre elválasztódik tőle, mint fordítva, a költő is a gondolkodótól.¹⁰²

Amellett, hogy az „*Erschweigen*” egyfajta feltárása lehet a nyelv lényegének vagy eredetének (amely összefüggésre itt sajnos nincs mód kitérni), pontosabban valamifajta utalás arra mint önmagát megvonóra, azt is jelezheti, hogy költés és gondolkodás ebben rokonak egymással: a mondást legmélyebb vagy legintenzívebb módon átható hallgatás nem-közlő, mégis mondó nyelvben mint felfedő elrejtésben (a logoszban mint felfedés és elrejtés kereszteződésében).¹⁰³ Mint a „*Sage*”, a „monda” eminens módjai a mondó (önmagától mélyebb értelemben eltekintő, azaz elő-hallgató) nyelv ezen nem megalapozható, nem megragadható történéseinek felelhetnek meg.¹⁰⁴

„A monda [*Sage*] – az, ami benne sajátlagos – nem szorítható be kijelentésekbe. Azt követeli tőlünk, hogy a nyelviségben sajátot adó út-nyitás [*die ereignende Be-wägung im Sprachwesen*] hallgatásba merüljön [*zu er-schweigen*] – mellőzve a hallgatásról való beszédet.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Az „*erschweigen*” ekképpen analóg lehet az „*Ent-bergen*”, a fel-tárás mozzanatával: „*Fel-tárás*” [*Ent-bergen*] – ez itt ugyanakkor azt is jelenti, *oltalomba rejteni* [*in eine Bergung bringen*]: vagyis az el-nem-rejtettet az el-nem-rejtettségbe megőrizni [*verwahren*].” *Parmenides*, 198.

¹⁰² *Nietzsche I.*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1961, 471. A *Der Anfang des abendländischen Denkens. Heraklit* című egyetemi előadás (1943) ezt az összefüggést így taglalja: „Az igaz [*Das Wahre*]: a kimondatlan, amely csakis a szigorúan és megfelelően mondottban marad azon kimondatlan, ami ő maga. Lényegileg gondolkodni azt jelenti, hogy ezt a kimondatlant a kimondott átgondolásában értőn felfogjuk [*vernehmen*] és így megértésre [*Einvernehmen*] jutunk azzal, ami a kimondatlanban hallgattatja magát számunkra (*sich uns entgegenschweigt* – ez analogikusan az „*entgegenkommen*” értelmében veendő, a „valakinek eleget tesz”, „előzékeny valakivel szemben” jelentésével).” *Heraklit*, 180.

¹⁰³ *Vö. Logos (Heraklit, Fragment 50)*, 212–213.

¹⁰⁴ Heidegger itt a hallgatást mint „megfelelést” [*Entsprechen*] értelmezi, visszautalva a *Lét és idő* 54. paragrafusára (*A tulajdonképpeni egzisztens lehetőség tanúsításának problémája*), amely „a lelkiismeret hangjának” „tanúságtétel”-ként való értelmezését alapozta meg és vezette be az emezt tárgyaló több paragrafust. „A nyelv – mely azáltal beszél, hogy mond [valamit] – gondoskodik róla, hogy beszédünk, a kimondatlanra hallgatva, megfeleljen annak, amit a nyelv kimond. Így hát a hallgatás is – amire szívesen fogják rá, hogy a beszéd eredete – már megfelelés [*Entsprechen*, azaz „beszélés”, „*Sprechen*”]. A hallgatás megfelel a hangtalan harangzúgásnak a sajátot adó-megmutató monda [ereignend-zeitigende *Sage*] csendjében.” *Az út a nyelvhez*, 247. *Der Weg zur Sprache*, 262.

¹⁰⁵ *Az út a nyelvhez*, 251. *Der Weg zur Sprache*, 266.

Szirák Péter

Kimondottan kimondatlan

Hallgatás–mozzanatok és idézet- effektusok a *Termelési-regényben*

(*Nem hallgathatom el, hogy*) A 2017. őszi Esterházy-konferencián Lőrincz Csongor „A hallgatás alakzatai Esterházy Péter korai prózájában” alcímmel tartott előadást, melynek szövegét utóbb kiváló tanulmányra fejlesztette. E szöveg bevezetője rendszeres és elmélyült összefoglalóját adja a hallgatásnak mint nyelvantropológiai és beszédhermeneutikai fenoménnek, valamint az irodalom és a hallgatás viszonyrendszerének, rendkívüli komplexumának. E precíz, megkerülhetetlen és sok szempontból meghaladhatatlan gyűjtőmunka minden vonatkozását nem volna értelme itt rekapitulálni, csak néhány aspektus felidézésére és kommentálására vállalkozom, hogy saját kérdésirányom „szomszédságát”, törékeny egyediségét körvonalazhassam. Lőrincz Csongor főként Heidegger és Derrida érvelésére hivatkozik, amikor a *hallgatást* nem elsősorban valamifajta „kívülség” (trauma, erőszak) szimptomájaként, hanem inkább nyelv és hallgatás kölcsönösen átjárható, így folyvást eltűnedező határoeltságaként, kontaminációjaként, egymásba tűnéseként, végtére a nyelv vagy a szó *eseményszerű önmegvonásaként* értelmezi. A hallgatás csak a nyelv révén határolható körül, miközben a nyelv révén hozzáférhetetlen, benne/ általa a nyelv határai, a nem-nyelvi mutatkozik meg, vagy inkább szólal, még pontosabban: nem szólal meg. A hallgatás egyfajta „hallgatólag ígéret módján” megy elébe a nyelvi cselekvéseknek és „történi megmaradás gyanánt”, maradékként marad utánuk. A Virginia Woolf *Between the Acts*-ére és Kosztolányi *Esti Kornéljára* hivatkozó Lőrincz Csongor a „hallgatás szcenográfiáit” vizsgálva a feszültség, a hiátus, a többértelműség hatásait emeli ki, s a hallgatás egyfajta olvashatatlanságával szembesít.

Az irodalomban a hallgatás lehet tematizált, színre vitt, lehet markírozott, tehát alak-
tani – például a kihagyás vagy a Lőrincz Csongor Esterházy-elemzéseiben is felbukkanó

tipográfiai jelölés, a három pont¹ révén –, de lehet *elhallgatott hallgatás* is, a szótlanság, a némaság, a *mondani nem tudás*, a szó megvonódása, de akár az *el*-hallgatás másik aspektusa felől: a *mondani nem akarás* értelmében is. Az utóbbi esetekben még inkább az olvasásra ítélt olvashatatlanság, a szándék, a nem-mondás hozzáférhetetlenségének titkával együtt: „Az elhallgatva mondás (elhallgatás általi önkéntelen beszélés), vagy a mondvá elhallgatás (indirekt közlés) kereszteződése és az ebből fakadó ambivalencia mindig kihívja az ellentanusítást vagy ellenjegyzést, úgy is mint interpretatív szükségletet vagy szorongatottságot. Itt a belső szó külső szó általi tanúsításának, visszaigazolásának megszakítása, az így létrejövő ellipszis termeli ki a hallgatás effektusát, melynek intencionalitása ilyképpen problematikusnak bizonyul.”²

A hallgatás ugyanakkor ígéret, sőt *esély* is: a ki nem mondott óvja a szót az elhasználdástól, a hétköznapivá válástól. Ám ez fordítva is igaz lehet: az irodalom úgymond *viszsa is veheti a szavakat*: így Esterházynál a bőbeszédűség, a beszédszerűség, a beszédmódok egyenrangúsítása, újrakombinálása s a közöttük lévő különbségek kiaknázása a(z) (el) használt szavak (formulák, szólások) revitalizálását is képesek elvégezni. A kimondatlan a mondotton keresztül is megnyilvánul, s ahogy Heidegger ezt a széles értelemben vett fordításról írja: a kimondatlan, az elrejtett, mint valamifajta meg nem értett, soha nem volt, mint valamiféle eljövendő múlt ott lehet a szöveg eseményszerűen megmutatózó, feltáruló lehetőségeként.³

Lőrincz Csongor idézett tanulmányában számos „hallgatásjelenetet” és „hallgatás-effektust” emel ki és elemez tüzetesen a *Fancsikó és Pintából*, valamint a *Termelési-regényből*. Utóbbiból például azt az általam korábban röviden kommentált⁴ zuhany-jelenetet, ahol az írás folyamatának színrevitele keretében a(z) (el)hallgatás és annak feloldása az olvasót válaszadásra hívja, sőt az *együttalkotás* érzetében részesíti, illetve annak felelősségével ruházza fel. Voltaképpen ez az effektus meghatározónak mutatkozik azokban a hallgatás-jelenetekben, illetve hallgatás-mozzanatokban is, ahol a szatíra és a paródia kódjainak kereszteződése in a privát és a nyilvános, a titkos (a tiltott) és a nyilvánvaló feszültsége mutatkozik meg. Vizsgálódásaim fókuszát e hallgatásról szóló konferencia egyik kulcsszavához közelítve: a politika, a politikai viszonyok, a politikáról való beszéd szóba hozása, illetve azok *elhallgatása* és annak *némasága* itt a kérdés, ami például a *Termelési-regénynek* egyik kiemelkedően fontos „szólama” vagy aspektusa. Az első rész bőségesen ontja a Rákosi- és a Kádár-éra hivatalos beszédrendjének, valamint a „szocialista realizmus” diskurzusának kliséit, szókincsét, grammatikai-szintaktikai formáit, s jócskán ütközésbe kerül a korszak taburendszerével, többnyire hallgatólagos „hallga-

¹ „a 3 pont itt a legjellemzőbb szófordulat”, ESTERHÁZY Péter, *Termelési-regény (kissregény)*, Magvető, Budapest, 1979, 379.

² LŐRINCZ Csongor, „nem valaminek a hiányát akartam evvel jelölni”. *A hallgatás alakzatai Esterházy Péter korai prózájában*, kézirat.

³ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Színónimiák. Közelítések Heideggerhez*, Ráció, Budapest, 2016, 132.

⁴ Vö. SZIRÁK Péter, *Kisformák hálózata. Mintázat és egyediség Esterházy Péter írásművészetében* = SZABÓ Gábor – SZILÁGYI Zsófia (szerk.), *Hagyomány és fordulópon: Esterházy recepciója a kelet-európai régióban*, Magvető, Budapest, 2017, 52–53.

tási fogadalmaival”. Az elbeszélő például használatba veszi a népgazdaság és a szocialista üzemszervezés frazeológiáját, mindjárt úgy, hogy kifigurázza a politikai retorika – ezúttal állatfabulán és népmesei formulákon alapuló – ügyetlen és erőszakos allegoréziseit:

Elégedetlenek vagyunk, mert azt olvassuk, hogy – éppen mi – kitüntetjük azt, akinek 100 anyajuh után 136 báránya van. Pedig lehetne kétszer is elletni; a mi viszonyaink között. És ugyanez áll a kocák kétszeri búgatóására, meg a rábúgatóra. Elrévedünk. Őszintén úgy érezzük, jaj annak a báránynak, melyet megpillant a farkas, ez a gaz fenevad. Minél sebesebb a bárány, annál inkább. A farkas, jól tudjuk, ügyetlen érvert ismer csak el igazán: a tagbaszakadt pásztor izmos markában lengő fütykőst.

A farkast úgy hívjuk: félelem az újtól, maradiság, szervezetlenség, lustaság, nemtörődömség.

A juhászt úgy hívjuk: fegyelem (szocialista).

A fütykőst úgy hívjuk: folyamatos anyagellátás, állásidőcsökkentés, a munkaidő pozitív kihasználása, integrált termelésirányítás, processzográfós folyamatszabályozás.

A bárányt úgy hívjuk: népgazdaság, fejlődő, növekvő, gazdagodó, szívünknek drága szocialista haza.⁵

Mindez abban az értelemben hallgatás (valamiről), hogy egyfajta *visszhang*, a paródia módjára a másik, a hivatalosság beszédének átvétele, gunyoros – az eredeti, tanító célzatosságú intenciót ellentétébe fordító – ismétlése, anélkül, hogy a saját és a másik beszédének határai rögzíthetők lennének. S éppen ez a rögzíthetlenség a *Termelési-regény*ben és egyebütt az életműben a(z) (ön)megszokozás módja. Ez az idézet-effektus voltaképpen a hallgatás átvétele, amennyiben már a megidézett diskurzus is hallgat valamiről: a termelés megszervezésének és állapotának valóságos helyzetéről, illetve annak pertinens diskurzusáról. Ez a hallgatás ugyanakkor bőbeszédűség is: az ökonómia, a gazdasági hatékonyság kulcsszavait és a fegyelmezés nyilvánvaló erőszakát (a pásztor fütykőse mint ügyetlen „érv”) az állatfabula (a népmese) diskurzusa keresztezi, egyszerre rejtjelezi, s utóbb a maga önkényességével konkretizálja.⁶ A klisék általánosító, egvediséget és különbséget eltörlő, a modalitást „fraternalizáló” funkciója és hatása hasonló módon

⁵ *Termelési-regény*, 9–10.

⁶ Az allegorikus, metaforikus szószertintbe való „visszafordításának” kísérlete önkényes és így ügyetlen: úgyszólván mérsékelt a meggyőző ereje. A bárányt kiszemelő farkas mesei toposza a természetes viszonyt a gyengét támadó erős elítélésének moralitásába helyezi át, az itteni változat viszont az előrehaladó és a visszahúzó erők társadalmi harcaként konkretizálja a jelentések és jelentésszintek önkényes hozzárendelése révén: pl. a farkashoz mentális diszpozíciókat és szervezeti zavarokat („félelem az újtól, maradiság, szervezetlenség, lustaság, nemtörődömség”), a fütykőshöz – melynek elsődleges jelentésén (verekedésre és ütlegetésre alkalmas bütykös bot) túl argóbeli értelme sem marad felidézetlenül – termelészervezési fogalmakat; a bárányhoz (a gyengeség és ártatlanság allegóriájához és egyszersmind Jézus-szimbólumhoz) pedig a „népgazdaság” és a „szocialista haza” képzetét kapcsolja. A „szocialista” jelző itt már ismétlés: éppúgy szűkítő (vagy fosztó) értelmű, mint ahogy a fegyelem hátravetett és zárójelbe tett minősítőjeként.

nyilvánul meg a Tisza Kálmán oratóijába áttűnő – a szólásokat és szóképeket rendre képzavarokba kergető – Rákosi-beszédben,⁷ de a hasonlítás és a metaforikus azonosítás humoros effektusa tekintetében ilyenek Tomcsányi szavai is a vadászaton:

Elvtársak! A rénszarvasra mondják a messzi Északon, hogy a leghasznosabb állat, mert minden porcikáját fel lehet használni valamire: a húsát, a bőrét, a csontjait egyaránt. Elvtársak! A lineáris programozás: a számítástechnika rénszarvasa.⁸

A *Termelési-regény* egy másik részletét, jelenetét azért nehéz idézni (ez persze a legtöb-
bel így van!), mert a motivikus kötések, az intra- és intertextuális utalások olyan szövevé-
nyében, hálózatosságában van, amiből tényleg csak némi erőszakkal szakítható ki. A 6-os
indexszel jelölt jegyzetben a mester „valami nyomdai ügyben” Banga úrhoz igyekszik,
majd onnan vissza, s közben felidéződik a könyv külső borítója „pispeklila” színének öt-
lete éppúgy, mint a szintén nevezetes légyecsapás-kázus,⁹ amire később még visszatérünk.
A „mester” eközben – az anakronisztikus téridő-kezelés, s ezen belül a kuruc–labanc-pa-
radigma jegyében – „orlovi csodaménjén” halad:

⁷ „Annak is megvan az ára, hogy békés viszonyok között építünk. Könnyen, szinte síneken haladtunk előre. [A *színen vagyunk, vagyis jó irányba haladunk* kliséje a „könnyen való haladás” értelmével keverve: *mintha a sínen járó járművet nem kellene húzni vagy tolni...* – SZP megjegyzései.] Ebből a talajból hajtott ki az elmélet, hogy minden úgy megy nálunk, mint a karikacsapás. [Az *agrokulturális frazéma kettős, rossz kapcsolással: az előzőekben sínekről volt szó, s a szóláshasonlaltal kifejezett közhangulat alig ha elmélet!*] Ezeket a sikereket mi magunk nem egyszer túlságosan aláhúztuk, eldicselkedtünk vele, s ezzel mi is hozzájárultunk ahhoz, hogy az a benyomás keletkezzék, hogy most már hegyen-völgyön lakodalom, hogy most már nálunk úgy megy minden, mint a karikacsapás, s ezentúl élhetünk, mint Marci Hevesen. (Taps). [Az *elején suta kötés, aztán egyzetési hiba és tobzódás a szóláshasonlatokban, akár az ismétlés árán is!*] Miért veszélyesek az ilyen hangulatok? Az ilyen hangulatok azért veszélyesek, mert elhomályosítják a nép látását, megakadályozzák abban, hogy felismerje ellenségeit, álomba ringatják hivalkodó beszédekkel ellenségeink gyengeségéről, és aláássák a nép harckész-
ségét [Mindzett a „hangulatok”!]. Keményen ostromozom az önelégültség, a szájtátás, a látszateredményekkel való parádézás minden megjelenését! [...] Az elvtársak e kérdés megoldásának megvalósításához azzal járulhatnak, ha fegyelmezetten bevárják azt a nem hosszú időt, ami után ezt a kérdést is megoldjuk. [Ez *grammatikai és logikai értelemben „parádésan” megoldatlan mondat!*] Ezek átmeneti nehézségek. Olyanok, mint valamikor valaki régi, rossz lakásból az új, jó lakásba költözik. Bár az új lakás feltétlenül jobb, de addig míg a lakója beleszokik vagy a bútorokat elrendezi, megszokja, hogy az új күзсөб más, mint a régi – egypárszor megbotlik (derülttség), meg könnyebben törik el az edény. Ezt mindenki megérti. [A *példa nyilvánvalóan félrevezető: a jobb, de szokatlan új lakás és a „szocializmuskommunizmus” között az a lényeges különbség, hogy az előbbi már kész, az utóbbi viszont éppen most készül...* Ennek is megvan az ára.] Vigyétek előre az ingadozókat, kevesebbet fecsegetek, többet dolgozzatok, és ügyeteket biztos siker koronázza (ütemes viharos taps, éljen kanibál, veszszen nyúúú!) *Termelési-regény*, 80–82. – A jegyzőkönyvből vett idézetet a szövegválogató a Móra Ferenc kisregénye alapján Fábri Zoltán által rendezett *Hannibál tanár úr* (1956) című filmből kölcsönözt, eredeti kontextusában baljós hangulatú citátummal egészíti ki – humoros hatást keltő változtatásokkal: a tulajdonnevek köznevesítése és hangtani deformációja révén. Az „Éljen Hannibál, vesszen Nyúl!” a film zárójelenetében hangzik fel, amikor a Muray államtitkár által manipulált és feltűzelt tömeg Nyúl tanár úr halálát okozza. A kommentárként ható citátum felvillantja a politikusi beszédnek ezt a performatív, erőszakos aspektusát, miközben – mintegy a skandált mondat félrehallásának effektusára építve – a szójáték („kanibál” – kannibál; kani bál) groteszk értelemléhetőségét aknázza ki.

⁸ *Termelési-regény*, 107.

⁹ „A mester a külső sávot választotta a hepiend végett. »Ilyenkor sajnálhatni, barátom, hogy nincs légy a közelben – a ló farán vagy másutt –, egy legyet ütnék egy csapásra.« Sokat büszkélkedett ő légyfogó tudományával, melyre gyerekkorában, egy falusi tartózkodása során tett szert. Egy ízben az angol királynőnek mesélte el nagy kedvvel és színesen, miként fogott egy másik ízben 54 darab legyet. »Tudja, majesztét – mondta a királynőnek Esterházy; szegről-végről rokonok is voltak –, tudja két dolgot kell itt megjegyezni. Az egyik, hogy nem szabad csapni.«” *Termelési-regény*, 151.

A hídon szokatlan kíméletességgel, leelőzte őt egy fekete Mercedes. A mester félkézzel a kantárszárát fogta, a másikkal pedig a nyeregkápára rosszul fölerősített aktatáskáját csillapította. Úgy látta, az autóban Kádár János ül. Pengő sarkantyújával megnógatta orlovi csodaménjét ő, s fölzárkózáván úgy tett, mintha meg akarná igazítani a táskából valóban veszélyesen kileffegő sexmagazint (A hongkongi rossz lányok ügyes kezei; Hogyan emelje felesége szexuális érdeklődését? Kéj lámpafény-nél; Lányok, kis hibával; Nyolcvan százalékos orgasmushiány), ezért lehajolt, arcát a sörény szálai birizgálták; benézett az autóba, de az autóban nem Kádár János ült. A mester nem érzett szomorúságot, mint ahogy nem is volt miért.¹⁰

Megvallom, 1985-ben, Esterházy addigra már nagy híró könyvét először olvasva, s e szakasz átböngészésekor kicsit máshogy, de jószerevével azóta is némi elégedetlenséget érzem, érzek. Vagy kielégítetlen kíváncsiság volt ez, vagy egyszerű értetlenség? A politikai pikantéria keltette meghökkenés, esetleg túlzott várakozás, vagy a merő tanácsalanság a szétfutó és egyesíthetetlennek tetsző értelemirányok miatt? Amiatt, ami ki van mondva (le van írva), vagy amiatt, ami el van hallgatva? A kettő, nem nagy titok: összefügg. Az olvasás ideje persze nagyon is számít. A sajátos Kádár-kultusz referenciamezője valaha nagy mértékben alakította az olvasói diszpozíciót, viszont nem tudom, hogy akár egy képzett mai magyar szakos egyetemi hallgatónak mit tud sugallni e frivol szcéna? Sugall-e, vagy az olvashatatlanságig hallgat? Beszédes hallgatás-e ez? A „mester”-ben az őt „szokatlan kíméletességgel” megelőző fekete Mercedes valamifajta várakozást kelt, de ennek elhallgatott motivációját és referenciáit nyilván csak az érti, aki a fekete Pobjedák, de legalább a fekete Volgák és fekete Mercedesek világában szocializálódott. (Vajon emlékszik-e még valaki a fennem hirdetett „szocialista egyenlőség” és a fekete Mercik suhanása közötti, ma leginkább „szociális demagógiának” nevezhető, hajdan suttogva kifejezett feszültségre?) A „mester” úgy látja, hogy az autóban Kádár János ül, s ennek bizonyosságáról meg akar győződni, ezért „orlovi csodaménje” megnógatásával fölzárkózik. Nyilván azért, mert váratlan meglepetésként éri e látvány, s e mögött ott van az a korabeli tapasztalat, hogy Kádár János alig látható, sőt bizonyos értelemben láthatatlan. Alig látható, mert a „puritán Kádár” kultikus-propagandisztikus képe a prezentáció ritkaságán alapult, s a nyilvánosságban egyáltalán nem mutatták privát szférájában, illetve balatoni vagy krími nyaralásaikor, valamint gyakori vadászatai alkalmával. A láthatatlan Kádár képe, illetve nem-képe egyszersmind persze a korabeli politikai üzemmód és nyilvánosság jellegzetessége is: a meg- és átláthatatlanságé, a beavatatlanságé, a titoké. A rózsadombi villájából a Margit hídon át a „Fehér Házba” hajtató Kádárt legfeljebb véletlenül lehet meglátni, vagy esetleg meglesni lehet. Mintha nem őt akarná megnézni a „mester”, mintha csak meg akarná igazítani az aktatáskájából kileffegő „sexmagazinokat”, melyeket viszont vissza kell tuszkolnia, mert „valóban veszélyesen” leffegnek ki. Igencsak

¹⁰ *Termelési-regény*, 152.

a megnézendő Kádár tekintete felől áll fenn a lelepleződés e kockázata. A két fél éppen oda nyerne futó bepillantást, ahova nem illik, nem szokás: a hivatalosság, ha csak lehet, ne látszódjék a fekete Mercedesében, s ne lássék az állampolgár sem „sexmagazinjaival”. A korabeli Magyarországon ezek egyébként nem léteztek a nyilvánosságban, a privát és a köz erősen elhatárolt rendszerében. Kádárnak nem volt magánélete, az állampolgárnak viszont csak magánélete lehetett – hellyel-közzel. A „sexmagazin” címei – a maguk groteszk módján – éppen ennek a határnak az átjárhatóságáról üzennek: a szexuális titkok kibeszéléséről, megvilágításáról, élvezet és erkölcs ambivalenciáiról, a szexualitás self-help alapú ökonomizálásáról (pl. az orgazmus százalékos hiányáról és az érdeklődés „emeléséről”, s most a taktilis tapasztalat sugallatáról inkább hallgatok...). A látni vélt Kádár és a hongkongi lányok egy passzusban való társítása – jóllehet e társítás imaginárius-valószerűtlen létmódjáról nem feledkezhetünk meg – kétségkívül tiszteletlen, vagy legalábbis elég merészen nem szemérmes – a *Kis magyar pornográfia*ba illő szcena. Végül Kádár Jánosnak csak az illúziója, csak a szelleme kísértett: a „mester” végül nem látta Kádár Jánost, és Kádár János sem látta őt. A látásnak, illetve az esetleges tekintetváltásnak csak a lehetősége merült föl, de ez a kimondás és az elhallgatás kölcsönösségében kifejtette a maga hatását. Látni vélni és mégsem látni Kádár Jánost: ez nem ok a szomorúságra. Ez van kimondva. Ami nincs: az az, hogy mégiscsak van olyan opció, diszpozíció, értéktávlat, ahonnan mindez ok volna a szomorúságra. Egy relációról, egy gyanúról, egy ön-meggyanúsításról van szó tehát, ami takarásban marad, ami a szavak között megnyíló mezőben szólal meg.

A *Termelési-regény*ben a politika és az irodalom, a magán- és közélet tematikus dimenziója kiemelkedően fontos, s e tekintetben külön érdekesség, hogy a megidézett történelmi korszakok, a dualizmus, illetve a Rákosi- és a Kádár-éra között milyen hasonlóságokat, illetve különbségeket mutat fel a szöveg. Egyrészt az elbeszélő és a szereplők nem kerülnek a kádárizmus ideológiai formuláira való utalást,¹¹ másrészt viszont, mint ahogy azt Bónus Tibor szintén 2017 októberében elhangzott kitűnő előadásában megjegyzi: „kimondatlan átmenetet, *konverziókat, azaz együtt-fordulásokat, fordulatokat és transzformációkat hoz létre* a dualizmus kora és a Rákosi-kor, s ezen keresztül pedig önkéntelenül is a Kádár-éra, azaz a regény megjelenésének ideje között. Megfoghatatlanná és eltéveszthetetlenül hatékonyá téve egy időben az aktuálisra irányuló vonatkozást.”¹² Lőrincz Csongor és Bónus Tibor is a dialógusokra, replikákra, a fent jelzett konverziókra összpontosítva vitték színre rendkívül invenciózusan a beszédesemények igencsak komplex szemantikai és modális játékát. Bónus Tibor elsősorban a fennálló negációjának és afirmációjának egymásba fordulására, a tetikus hadrafoghatóság ellehetetlenítésére koncentrálna, Lőrincz Csongor pedig a megidézett korszakok, s szorosabban a nyelv és

¹¹ A leginkább eltéveszthetetlen módon az V. fejezetben, a „Ha én főnök lennék” kezdetű fűgában: „egy test lennénk és egy lélek, és aki velünk lenne, nem ellene ellenünk, aki nem lenne velünk, az ellenünk lenne”, ami a bibliai eredetű híres-hírhedt kádári formula gunyoros kifordítása. *Termelési-regény*, 54.

¹² Bónus Tibor, *Textualitás és beszédszerűség – az olvashatatlan familiarizálásai*. (Esterházy Péter prózájáról), kézirat.

hallgatás interakcióját górcső alá véve. Mindketten mesterien elemeztek egy-egy nevezetes Mikszáth-jelenetet: Lőrincz Csongor a HÉV-en, Bónus Tibor pedig a „György úr” kocsmájában játszódót. Ez utóbbi, hallatlanul finomra hangolt komplexumához tennék néhány szolid megjegyzést, immáron a hallgatás-események olvashatatlan olvashatóságának távlatából.

A „Mondd, Kálmán bácsi” kezdetű imaginárius párbeszéd középpontjában „A szó nem tör csontot” nevezetes formulája áll, ami az irodalom, a szó felelősségének távoztatásaként olvasható. Bónus Tibor elemzésében már a kezdet kezdetén felfigyel arra, hogy a párbeszéd a belső (a nyelvvel kimondhatatlan, elérhetetlen meggyőződés, hit) és a külső (az előbbire utaló szó) közötti megszüntethetetlen különbséget, s ezzel „a szó lehetőségei és az egyenes beszéd normáját rejtő morál közötti feszültséget”¹³ példázza. Az elemzési mintázatot három idézet (vagy idézet-effektus) tovább-kontextualizálásával és az utalásrend mozgásának, a komparatív távlat lehetőségeinek jelzésével egészíteném ki, igyekezvén megmutatni a beszéd- és hallgatás-események Bónus által kommentált *konverzióinak* és *transzformációinak* további, szerteágazó bonyodalmait.

Mikszáth Kálmán visszafordult. »A szó nem tör csontot.«

A mester féktelen lobogásra gerjedt. (Mert épp a szóra oly érzékeny ő, az avval történő visszaélésre. Attól igen kedvetlen lesz. »Jóllakottan üldögelni és hazudni, a legrosszabb verzió.« Erről még a következőket szerette mondani a jó ember: »Barátom, a grammatika erkölcstelen.« S ha nagyon rossz a kedve, hozzáteszi: »„Kultur ist Parodie.« Meg tudja ezt élni erőteljesen ő.)¹⁴

Ebben az igencsak tömör passzusban a mester ironikusan eltúlzott emocionális és fiziológiai állapotát a nyelv használatának morális megítélése idézi elő, az abúzus (a visszaélés) gyanúja, amely a szavak forgalmazásának (mondhatni: *idézésének*) morális szabályozhatatlanságával és az intenció szavak általi hozzáférhetetlenségével áll összefüggésben. Az első idézet, pontosabban: az idézőjel révén az idézettség móduszával (látzatával, effektusával, akcentusával) ellátott mondat egy erkölcsi ítélet, amely a *hazug* (szándékoltan hamis) beszédet¹⁵ a túlzott megelégedettség képzetével kapcsolja össze. A jóllakottság, a tespedés és a hazugság relációja a szövegnek a Kádár-rendszer diskurzusát megidéző utalásrendjébe illeszkedik,¹⁶ miközben az ítélet

¹³ Uo.

¹⁴ *Térmelési-regény*, 306.

¹⁵ Az igazsággal relációban lévő hazugság, s vele a (művészi) fikció, a szavak használatának morális megítélhetősége Esterházy Péter visszatérő kérdése. Vö. a *Harmonia caelestis* híres első – és később variatív ismétlődő – mondatával: „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.” ESTERHÁZY Péter, *Harmonia caelestis*, Magvető, Budapest, 2000, 9.

¹⁶ Azzal együtt, hogy a jelenet folytatásában a mestert magának Mikszáthnak a (vélt) diszpozíciója, a nyugodtsága, a sörissza „figyelmes tespedtsége”, a *hallgatása* bosszantja, ez az, ami „lelohasztja” morális indítékú indulatát. „Tudod, fiam, a kurucaid legyenek bátrak, ne az író.” (*Térmelési-regény*, 306–307.): „Kálmán bácsi” az írói és a társadalmi-politikai szerep különbségét, s így a morális megítélhetőség távlatfüggőségét hangsúlyozza.

– a külső és a belső megszüntethetetlen különbségből fakadóan – szükségképpen adós marad a hazugság tettenérésével, vagyis a tanúságtétel éppen úgy lehet igaz, mint ahogy hamis.

A beszélgetés leírása úgy folytatódik, hogy az elbeszélő jelzi: a következő mondatok nem biztos, hogy aktuálisan elhangoztak, vagyis eldönthetetlen, hogy a replika részei-e, vagy csak a mester egyebünnen feljegyzett bölcsességei közé tartoznak.¹⁷ A „Barátom, a grammatika erkölcstelen.” esetében Bónus Tibor felhívja a figyelmet a grammatika szülte grammatikai eldöntetlenségre, így a kijelentés ambivalenciájára: nevezetesen, hogy a grammatika *erkölcs nélküli* vagy *erkölcstelen!* Minthogy Esterházy, illetve Esterházy elbeszélője vagy „szövegválogatója” önértelmező passzusaiiban gyakorta idézi Wittgenstein egyes nyelvbölcseleti szentenciáit, így nyilván egy lehetséges kontextusként felmerülhet az Angliába emigrált osztrák bölcselő hallgatás-filozófiai töredéke, a *Tractatus* nevezetesen rövid 7. tétele: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”¹⁸ Annál is inkább, mert az Értekezést átszövő „némaság-motívumnak” irodalmi eredete van: Wittgenstein értő monográfusa szerint a filozófus 1914 augusztusában valahol Krakó környékén vásárolta meg Tolsztoj *Kurze Darlegung des Evangelium* című kötetét, melynek elbeszélései „éppen azáltal gyakorolnak oly mély hatást az olvasóra, hogy vallásos-etikai mondanivalójuk – kimondatlanul – mintegy átsüt a történeten”.¹⁹ A hallgatás ajánlata/parancsa a *Tractatus*ban az *etikai kimondhatatlanságára* vonatkozik,²⁰ vagyis ez a bevonható kontextus a Bónus Tibor által jelzett példaértéket erősíti.

A „Kultur ist Parodie” német formulája kétségkívül idézi a „labanc identitást”, s így hozzájárul, ahogy erre Bónus Tibor szintén utal, a kuruc–labanc ellentétpár szétíródásához,²¹ de oly módon, hogy egyszersmind a szöveg önszemléleti apparátusának részeként – nem szó szerinti – idézet egy „labancról”, vagyis Thomas Mannról, akinek több műrészlete is kapcsolatba hozható a mester itteni rosszkedvű, sommás megállapításával. Az egyik a *Doktor Faustus*ban (1947) az ifjú Adrian Leverkühn zenei nevelőjéhez, Wendell Kretschmarhoz írott levelének az alábbi részlete:

¹⁷ „Erről még a következőket szerette mondani a jó ember: »Barátom, a grammatika erkölcstelen.« S ha nagyon rossz a kedve, hozzát teszi: »„Kultur ist Parodie.« Meg tudja ezt élni erőteljesen ő.” „Szerette mondani”, vagyis máskor is mondta, vagy csak máskor mondta; illetve „S ha nagyon rossz a kedve, hozzát teszi”, vagyis nem mindig teszi hozzá. A konkrétól, az aktuálitól való elkapcsolás a mondottak általánosságát, így idézetjellegét erősíti.

¹⁸ Ludwig WITTGENSTEIN, *Logikai-filozófiai értekezés*, ford. MÁRKUS György, Akadémiai, Budapest, 1989, 90.

¹⁹ NYÍRI Kristóf, *Ludwig Wittgenstein*, Kossuth, Budapest, 1983, 21.

²⁰ Ugyanakkor az „idézet” és környezete, így a hazugságra való utalás több Nietzsche-hellyel is kapcsolatba hozható, így például a fogalomalkotás dekonstrukcióját elvégző és az igazságot antropomorf alakzatként leleplező *A nem-morálisan följegyzett igazságról és hazugságról* című „korszerűtlen elmélkedéssel”; a morális előítéletek hatalmának bírálatával és a grammatikai funkciók gondolkodásra ható kényszerének, valamint az Én-nek mint „grammatikai projekció”-nak a belátásával, a *Túl jön és rosszon*; a tett és a tettes láncolatának fiktív természetét bizonygató *A morál genealógiájával* vagy a magánvaló morált tagadó *Hajnalpírrel*. Így szólott Zarathustrával és *Ecce homo*val. Egyetlen idézet, amely a grammatika *hallgatását* és a morális jelenségek perspektívafüggségét jelzi: „Egyáltalán nincsenek morális jelenségek, csupán jelenségek morális értelmezései vannak.” Friedrich NIETZSCHE, *Túl jön és rosszon*, ford. TATÁR György, Ikon, Budapest, 1995, 58. Köszönöm Simon Attilának a Hallgatás-konferencián tett ezirányú észrevételét.

²¹ BÓNUS, I. m.

Miért van az, hogy minden dolog úgy tűnik fel előttem, mint önmaga paródiája? Miért kell úgy éreznem, mintha a művészetnek majdnem minden... nem, kivétel nélkül *minden eszköze* és kipróbált lehetősége *ma már csak paródia létrehozására volna alkalmas?*²²

A levélnek ez a passzusa egy zenei kompozíciónak a leírását (nyelvbe fordításának kísérletét) követi, s a bevett dolgok ismételhetőségével kapcsolatos leverkühni távolságtartást, csömört, sőt undort jeleníti meg. Mindez az *ismétlés/idézés*, illetve az *egyediség/eredetiség* regényben kirajzolódó komplexitásának része, amelynek szerteágazó vonatkozásait itt nincs mód jelezni, legföljebb a zene és a nyelv (*technikai*) ismétlésstruktúrájának és az emberi élet óhatatlan múltékonyságának hangsúlyozott különbségére utalnék. Csak az ismétlés és a benne rejlő *parodisztikus* keltheti az idő legyőzésének illúzióját, nem véletlen, hogy Kretzschmar válaszában figyelmezteti Leverkühnt arra, hogy a művészet az új létrehozásának érdekében mintegy felhasználja az ember parodizálásra hajló természetét.²³ Az a dilemma, hogy a paródia emberi kezdeményezés-e, melyet a művészet kiaknáz, vagy a paródia maga az, ami – az ördögi szövetség keretében – játszik az emberrel, a regényben eldöntetlenségben marad,²⁴ ám e vita ironikus keretezéseként érthetjük magát a művet: Serenus Zeitblom Adrian Leverkühnről szóló életrajzát, amely utóbbi ismételhetetlen életének – óhatatlan önkényességgel járó – ismétlésén/idézésén alapul. Az ebben rejlő ironikus effektust a *Termelési-regény* is kiaknázza: a mester máshonnan idézett szavait az elbeszélő/lejegyző citálja. (Mondhatni – beszédes – különbség a hasonlóságban, hogy a mestert nem az ördög kísérti: ő Mikszáthtal cimborál, s nem köt vele alkut.)

Míg a *Doktor Faustus*ban a paródia (szó szerint) inkább a művészethez kapcsolódik, addig a „Kultur ist Parodie” kitétel utalhat egy tematikusan erősebb kötésre is, Thomas Mann nevezetes Goethe-regényére, a *Lotte Weimarban* (1939) híres hetedik fejezetére, arra a Goethe-monológra, melynek egy részletében az idősödő költőfejedelem szellemi-művészi magányát panaszolva Schillerhez fűződő viszonyára emlékezik – ekképpen:

²² Thomas MANN, *Doktor Faustus. Adrian Leverkühn német zeneszerző élete, elmondja barátja*, ford. SZŐLLŐSY Klára, Európa, Budapest, 1977, 164. Az eredetiben: „Warum müßen fast alle Dinge mir als ihre eigene Parodie erscheinen? Warum muß es mir vorkommen, als ob fast alle, nein, *alle Mittel* und Konvenienzen der Kunst *heute nur noch zur Parodie taugen?*” Thomas Mann: *Doktor Faustus. Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde*, Fischer, Frankfurt/Main, 1980, 181. A fordító a „Konvenienz(en)”-t „kipróbált lehetőség”-ként magyarította; érdemes talán figyelembe venni, hogy a latin eredetű és elsődlegesen „megállapodást”, „közmegegyezést” jelentő, mára már inkább elavult német szó az illő (Schickliche), az engedélyezett (Erlaubte), a kényelmesség és a komfortosság (Bequemlichkeit) jelentésekkel áll kapcsolatban, vagyis nem egyszerűen a „kipróbált”-ra, a megszokottra, a praxis által megerősítettre, hanem ezzel összefüggésben a többség által elfogadott, *kényelmesen felhasználható*ra is utal.

²³ „[...] és e vitális szükséglete megvalósítására a művészet felhasználja az egyén látszólag legkevésbé vitális tulajdonságait, a fáradékonyságot, az intellektuális unalmat, a »hogy kell csinálni«-tól való szítán keresztüllátó viszolygást, azt az átkozott hajlamot, hogy a jelenségeket a tulajdon paródiájuk fényében lássuk”, *Uo.*, 165–166.

²⁴ Zeitblom így érti Leverkühn parodizálásra való hajlamát: „Valójában a paródia büszke védekezés volt csupán a meddőség ellen, amellyel a szkepszis meg a szellemi szemérem, a banalitás tragikusan óriási kiterjedésének tudata itt egy lánglelkű tehetséget fenyegetett.” *Uo.*, 185.

Nem, abban ő nem volt német, hogy mosolygott azon, ami kitűnő. Ezt egyetlen német sem teszi. Azok morcos képet vágnak hozzá, mert nem tudják, hogy a kultúra: paródia – szeretet és paródia...²⁵

A jelenet azt az emléket idézi föl, amikor Goethe megmutatja költőtársának és szövetségeseének a *Faust* II. részének 3. felvonását, mire Schiller „kitűnő”-nek nevezi a részletet, ám mindezt mosolyogva teszi, ami mosolyt fakaszt a szöveget éppen felolvasó szerzőben is. Az alkotásnak a hatását, s nem az értelmét, mint inkább a hangulatát kiemelő jelenetben Goethe úgy ítéli meg, hogy Schiller nem tipikusan németek módjára viselkedik, amennyiben azokkal ellentétben az a felismerés vezérli, hogy a kultúra: paródia, mi több: szeretet (szerelem) és paródia. Itt most kísérletet sem tehetek arra, hogy a szóba hozott összefüggés szemantikai és modális bonyodalmaikat feltérképezzem, csak arra utalnék, hogy a németiség („labancság”) – mint a kurucsággal ellentétes pólus – mibenlétének variálódása, megragadhatatlansága éppen úgy tárgyalható lenne itt, mint a paródia, az idézés (ismétlés) és a szeretet (szerelem) tematikus és önreprezentációs mozgása a *Termelési-regény* szövegében.²⁶ Érdemes felfigyelni arra a különbségre, hogy míg Thomas Mann regényében a kultúra és a paródia azonosítása a költőtársak együttes mosolyát váltja ki, pontosabban Goethe Schiller pozitívan minősítő szavát kísérő mosolyából azt „olvasa ki” (mosolyogva),²⁷ hogy a „németekkel” ellentétben ő is tisztában van vele, hogy a kultúra: paródia, addig a magyar regényben az elbeszélő szerint a mester rosszkedvében nyilvánítja ki ezt, ráadásul minden esetben a mély átélés hitelesítő erejével. A mester morális felháborodást és gyanút rejtő diszpozíciója tehát nem az idézett német mondat (egyébként korántsem kézenfekvő) értelmével való azonosulást erősíti, azaz parodisztikusan megváltoztatja az idézet eredeti intencióját. A goethei következtetés egyébként is gyöngye lábakon áll: egy legalábbis többértelmű mimikai jelre (a mosoly szándékolt vagy önkéntelen, elismerést vagy élvezetet mutató, de akár irigységet és zavart leplező mozzanatára) egy egész nemzetkarakterológiai és kultúrtörténeti építményt emel, akár még a baráti megértés eltúlzásának és az önigazolás palástolásának kockázatát²⁸ és ennek humoros hatását is felvetve, mintegy mosolyt fakasztva az olvasóban, s adós marad a tanúságtétel tartalmának kibontásával is, amennyiben *hallgat* róla: nem véletlenül zárul a mondat három ponttal...

²⁵ Thomas MANN, *Lotte Weimarban*, ford. LÁNYI Viktor, Kriterion, Bukarest, 1977, 231. Az eredetiben: „Nein, auch darin war er nicht deutsch, daß er lächelte über das Vortreffliche. Das tut kein Deutscher. Die schauen grimmig drein dabei, weil sie nicht wissen, daß Cultur Parodie ist – Liebe und Parodie...” Thomas MANN, *Lotte in Weimar*, Aufbau, Berlin–Weimar, 1982, 247. (A Liebe „szeretet”-nek és „szerelem”-nek is fordítható!)

²⁶ Vagy épp a felidézett művek példaértéke közötti különbség: az ördög a zenei ihletért, a tökéletesség ígéretéért cserébe éppen a szeretettől tiltja el Leverkühnt, vagyis éppen attól, amit Goethe emitt a kultúra pillérének vagy hordozójának tekint, s ami a *Termelési-regény*nek szintén fontos tematikus eleme.

²⁷ „Mosolyogva bólintott: »Kitűnő!» Ez szentesítve van, efelől megnyugodtam, ehhez nem kell hozzányúlni, ő kitűnőnek találta – és mosolygott, úgyhogy nekem is mosolyognom kellett, és olvasásom csupa mosoly lett.” *Lotte Weimarban*, *uo.*

²⁸ S a kapcsolások és elhatárolások szisztémáját bővítendő: ahogy Goethe a kiegyenlítés és egyetértés jegyében olvashatja félre Schiller gesztusait, úgy a mester az ellentét szításának értelmében értheti félre Mikszáth *hallgatását*, – mert hogy egyikőjük sem lát bele annak a másiknak a belsejébe, kinek vélt intenciójától és tanúságtételétől teszik függővé a maguk belátásait...

Végül nem teljesen látszik indokolatlannak annak felvetése, hogy a „Kultur ist Parodie” inskripciója (nem szó szerinti) kapcsolatban állhat Thomas Mann 1954-ben megjelent és Lányi Viktor fordításában 1975-ben magyarul is kiadott nevezetes selmaregényével, az *Egy szélhámos vallomásaival*: vagyis Felix Krull történetével, amely a *Wilhelm Meister*, s főleg a *Dichtung und Wahrheit* paródiája, s voltaképpen önparódia is, s ekképp a 19. századi „Bildungswelt” travesztíája.²⁹ A *Termelési-regénynek* e két Goethe-műhöz való ironikus-parodisztikus kötődését feltételezni nem minden alap nélküli, sőt talán az sem, ha azt gyanítjuk, hogy Esterházy „művészregényének” megalkotásában tekintetbe vette Mann parodisztikus-önironikus alkotását. Erre utal például a már emlegetett légycsapás-anekdota, amelynek mindkét nyelvben előforduló, klisészerű-idiomatikus használata (két legyet üt egy csapásra/zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen) mellett nem kizárt, hogy forrásául szolgált az *Egy szélhámos vallomásainak* hetedik fejezete, ahol Krull, hogy távoztassa az általa elkövetett lopás miatti felelősséget, szó és tett, tett és tettes különbségére, a szavak elégtelen voltára utal – Lányi Viktor fordításában: „Bizonyára lesznek, akik szememre vetik, hogy ez a cselekedetem közönséges lopás volt. Ettől elnémulok és visszavonulok, mert természetes, hogy senkit sem tudok és nem is szándékozom meggátolni abban, hogy ezt a hitvány szót alkalmazza, ha kedve tartja. De más a szó – az olcsó, elhasznált és az élet fölött valahogy kontár módra elsikló szó –, és más az élő, eredeti, örökké ifjú, örökké újdonságtól, elsődlegességtől, összehasonlíthatatlanságtól tündöklő cselekedet. Csak a megszokás és a restség vesz rá bennünket, hogy a kettőt egynek vegyük, holott a szó, ha cselekedetet akar jelenteni, leginkább egy légycsapóhoz hasonlít, amely sohasem talál legyet.”³⁰

Persze nem feledjük: Krull éppen szavak által (még hozzá tetszetős szófűzés, önigazoló, csábító „hazugság” révén) gyanúsítja meg pontatlansággal, elégtelenséggel a szavakat. Az irodalmi szóhasználat felelőtlen felelőssége a *Termelési-regény* példaértékének is fontos eleme. A „szöveg beszédszerű, ugyanakkor a beszédszerűséget a szöveg térbeli hálózatoságaival ki is játszó önreprezentáló mozgására, ennek elképesztő, nem ritkán a szöveg alakulás ámulatba ejtő összetettségét produkáló kötéseire, ezek bonyodalmaira vezethető vissza a szöveg kimeríthetlenségének [...] tapasztalata [...]”.³¹ A hallgatás-mozzanatok és az idézet-effektusok megszervezettsége és eseményyszerű játéka a szavak között megnyíló mezőket különös telítettséggel – visszhangokkal és árnyjátékokkal – látják el. A regénynek még a hallgatása is beszédet termel.

²⁹ Vö. Friedrich SIEBURG, *Kultur ist Parodie. Thomas Manns Hochstapler-Roman*, Die Zeit, 7.10.1954, <https://www.zeit.de/1954/40/kultur-ist-parodie>

³⁰ Thomas MANN, *Egy szélhámos vallomásai*, ford. LÁNYI Viktor, Szépirodalmi, Budapest, 1975, 47.

³¹ BÓNUS, *I. m.*

A hallgatás médiумai

Euripidés: *Hippolytos*

Euripidés *Hippolytos* című darabja a mostohafiába beleszerető Phaidra mindent elsöprő, tragikus szerelmének drámáját a szereplők változatos és sokszor végzetes cselekvő erőt felmutató nyelvi megnyilatkozásainak és interakcióinak beszédműfajilag, retorikailag és mediálisan is rendkívül sokrétű és nem egyszer látványosan reflektált sorában viszi színre (eskü, átok, tanúsítás, hallgatás és elhallgatás, vallomás, hazugság, ítélet; külső és belső, írott és szóbeli különbségei, adott esetben összeütközései). Ennek a sajátosságának a nem szűnő vonzerejéről és kihívásairól tanúskodik a darab kivételesen intenzív magyar tudományos recepciója is, mely az elmúlt két évtizedben legalább négy jelentékeny értelmezésben öltött testet. Karsai György, Ritoók Zsigmond, Kulcsár-Szabó Zoltán és Vince Máté tanulmánya¹ mindenekelőtt és a maguk különböző módján Euripidés tragédiájának kommunikációs mintázatait vizsgálja, főként a nyelvi megnyilatkozások változatos és sokszor nem a várt eredményt hozó végbemenését, közelebbről a szereplők performatív beszédaktusainak vizsgálatából bontva ki az értelmezéseket. Ritoók ennek során kifejezetten a „hallgatás” témájára összpontosít, a „hallgat”, „csendben van” jelentésű szavak előfordulásait veszi sorra Euripidés műveiben, köztük a *Hippolytos*-ban.²

A következő vázlatos elemzésben ehhez a kérdéscsőltetéshez, a darab kommunikatív folyamatainak vizsgálatához csatlakozom. Elsősorban egyfajta materiális, közelebbről test-, tárgy- és hangpoétikai szempontot fogok érvényesíteni. A drámai szövegekben természetesen a materiális poétika is a színre vitt verbális megnyilatkozások rendszerébe ágyazódik, kioldhatatlan része a nyelvi (inter)akciók performatív dimenziójának, ezért

¹ KARSAI György, *A Szép és a Szörnyeteg. Görög drámák értelmezései*, Osiris – Gond, Budapest, 1999, 50–220; RITOÓK Zsigmond: *A hallgatás Euripidés drámáiban* = *Uő, Vágy, költészet, megismerés*, Osiris, Budapest, 2009, 172–179; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Austin és a Hippolütosz* = *Irodalomtörténet* 2017/1, 95–122; VINCZE Máté, *Az esküszegés mint a tragikum forrása. Euripidész egy elszabadult soráról* = KARSAI György – KÁRPÁTI András – VÁMOS Kornélia (szerk.), *Az antik dráma útjai. Tanulmányok a görög-római színjátszásról és hatásáról*, reciti, Budapest, 2018, 135–153.

² RITOÓK Zsigmond, *A hallgatás Euripidés drámáiban*, 172–174.

vizsgálata csakis ennek a közegnek a közvetítésében képzelhető el. Hogyan *beszélnek* az olyan, magukban véve *néma* objektumok, mint az élő vagy holt test, vagy az író-tábla (egyrészt mint az írás felülete, másrészt valóban mint „puszta” tárgy)? És hogyan *hallgatnak* akkor, amikor úgy tesznek, mintha *beszelnének*, sőt hogyan *hallgatnak el* vagy egyenesen *másítanak meg* megnyilatkozásokat és tetteket? A verbális beszéd és a hallgatás veszedelmes és uralhatatlan, sőt kiszámíthatatlan volta mellett ugyanis a nemverbális beszéd és (hangozzon bármilyen furcsán ez) a nemverbális beszéd hiányaként értett hallgatás végzetes, és ugyancsak kiszámíthatatlan ereje is kulcsszerepet játszik a darab értelemstruktúráinak kibontakozásában.

Ennek a materiális poétikának a vizsgálatához ezúttal a darab egyik kulcsjelenetének olvasását javaslom. A híres „levél-” vagy „olvasásjelenetről” van szó, amikor a közelebbről meg nem határozott „zarándokútról” *theórosként* (792) hazaérkező Théseus észreveszi a halott felesége ernyedte kezéről lelógó írótablát, majd elolvassa a *deltos* szövegét, s Phaidra öngyilkossága, s még inkább magának a holttestnek a sokkoló jelenléte és az olvasottak hatására kimondja visszavonhatatlan, végzetes átkát Hippolytosra (856–890). Ugyan nem ez értelmezéseik fő kérdése, de Karsai György és Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmánya sok hasznos észrevételt fogalmaz meg ennek a jelenetnek és a test-, tárgy- és hangpoétika egyéb megjelenéseinek az olvasásához is.³ Ezekből igyekeztem okulni, s ahol tudtam, továbbgondolni őket; néhány esetben általuk nem említett komponenseket is szóba hozok majd.

Az első, ami ennek a szakasznak az olvasásakor föltűnhet, a késleltetés egészen extrém megalósítása. Az író-tábla (*deltos*) első, váratlan említését és az írás tartalmának (nem magának a szövegnek) a megismertetését a Karral (és a közönséggel) huszonnyolc sor választja el egymástól. A váratlanság mozzanatával⁴ is összekapcsolt *retardatio* feszültség-növelő hatása azonban, mely a mimetikus illúziót már-már megtörő hosszúságban és különös, elsőre nemhogy szükségtelennek, de akár még kínos szószaporításnak is ható kerülőutak bejárásával érvényesül, távolról sem csupán az esztétikai hatás jól kiszámított adagolásaként jut szerephez. Ezek a késleltető elemek fontosak a szöveg összetett szemiózisének kibontakoztatásában.

Ilyen mindjárt a szövegrész első sorában a holttest és az író-tábla egymáshoz viszonyított helyzetének, pontosabban szoros, (immár csak) technikailag biztosított érintkezésének akkurátus közlése:

Théseus:

Ó, jaj, ó jaj!

³ KARSAI, *A Szép és a Szörnyeteg*, 150–158; KULCSÁR-SZABÓ, *Austin és a Hippolytosz*, 114.

⁴ Aphrodité Prologusa nem említi a levelet (felbukkanása ezért hat váratlanul), ráadásul Théseus megdöbbenése többszörös, amennyiben először (természetesen) csak a színre kigördített holttestet veszi észre, az írótablát később pillantja meg. EURIPIDES, *Hippolytus*, Bevezetés, fordítás és kommentár: Michael R. HALLERAN, Aris and Phillips, Warminster, 1995, 221–222.

Egy írást tart kedves kezében holtan is,
milyen váratlan, új csapást jelenthet ez?⁵

A *deltos* a szeretett kézen függ, onnan lóg le (ἦδε δέλτος ἐκ φίλης χειρὸς / ἦρτημένη),⁶ tehát, a fordítástól eltérően, Phaidra nem „tartja” az írótablát. Az érintkezés, a metonimikus és alighanem szó szerinti *kötés* a holttest és a levél között fontos itt: ezen alapul ugyanis a későbbiekben Théseus megrögzött ragaszkodása a holttest és a levél közös tanúságtételéhez (persze tudjuk: valójában hamis tanúságtételéhez) Hippolytos állítólagos erőszakos tettéről (943–945, 958–961, 971–972, 1057–1058).⁷

De a test és az írótabla érintkezése és összekötöttsége nem csak abból a szempontból fontos, hogy Théseus meggyőződése, vádja és ítélete, és későbbi, ezeket igazolni hivatott érvelése ezen alapul. Jelentéshez juttatható az is, hogy az írótabla éppen Phaidra *kezéhez* van erősítve. Tudat, kéz, mégpedig író kéz és írott felület erős kötése valósul meg így, s ez a kötés ebben az összefüggésben alighanem szó szerint is értendő. Phaidra úgy követ el öngyilkosságot, hogy felakasztja magát (777–779: ez is egy kötés), s ahhoz, hogy a *deltosra* bízott üzenete biztosan eljusson a címzetthez, az írótablát valamiképpen (talán a magát az írótablát is átkötő zsinórral?) kezére kellett erősítenie (elvégre a halála után már aligha lenne képes a táblát kezében tartani). Hiszen amikor Théseus megpillantja halott feleségét, s amikor hozzálépve észreveszi az írótablát is, akkor a nőt már az ágyra fektették (786–789), s a tábla továbbra is a kezéről *függ le* (ἦρτημένη, ugyanannak az igének, az ἀρτώω-nak ugyanaz a particípiuma, mint amelyet az öngyilkosságnál olvasunk, 779: ἦρτημένη).

Az ágyon fekvő nő, kezére kötve az írótabla, előtte a kétségbeesett férj – a helyzet beállítottasága, színpadiassága Phaidra szcenikai érzékét dicséri, mely halála után is érvényre jut. És ugyanarról a tudatos szándékról, tervezésről árulkodik, mint amely mindenféle végrendeletnek sajátja: a halál utáni események befolyásolásának szándéka és adott esetben képessége ez. Ez a kötés, amely biztosítja a folytonosságot az élő és a holt Phaidra, az élő Phaidra tudati intenciója, író keze, írása és ennek olvasója között, tehát ez a kötés már eleve halottként mutatja meg Phaidrát. Phaidra, amikor levelét megírja, s az írótablát a kezére erősíti, már halott(ként gondol magára) – a megnyilatkozó szubjektumnak ez a halott lenni tudása mindenféle végrendeletnek, sőt, Jacques Derrida szerint, mindenféle írásnak és egyáltalán a nyelvnek is előfeltétele.⁸

Phaidra tehát eleve halottként számol magával, amikor ír, s ekként, ebben a fantazmatikus és szimbolikus, ám nagyon is munkálkodó negativitásban⁹ igyekszik, a síron

⁵ A magyar fordítás könyvészeti adatait és a teljes elemzendő szövegrészt lásd a *Függelékben*.

⁶ A görög szöveget ebből a kiadásból veszem: EURIPIDES, *Hippolytus*, kiad. Walter STOCKERT, Teubner, Stuttgart – Lipcse, 1994.

⁷ KARSAI, *A Szép és a Szörnyeteg*, 157–158, és főként: 191.

⁸ Jacques DERRIDA, *A hang és a fenomen. A jel problémája Husserl fenomenológiájában*, ford. SEREGI Tamás, Kijarat, Budapest, 2013, 117, 121–122; Uő, *Aláírás esemény kontextus*, ford. KICSÁK Lóránt = ANTAL Éva – KICSÁK Lóránt – SZÉPLAKY Gerda (szerk.), *Performatív fordulatok*, Líceum, Eger, 2015, 43–69; itt: 48, 51–52.

⁹ Jacques DERRIDA, *No apocalypse, not now*, ford. ANGYALOSI Gergely = Jacques DERRIDA – Immanuel KANT, *Minden*

túlról is, „hatásokat kelteni”,¹⁰ „egy erőt kommunikálni egy jegy impulzusa révén”.¹¹ Vagyis, közelebbről, befolyásolni a túlélők cselekvését, akkor is, amikor már elnémul, s a lélek és a lélegzet, és így a hang hiánya nem teszi lehetővé számára az élőszavas kommunikációt, az eleven beszédet, hanem a – gondolhatnánk – hang nélküli, mégis beszédes írásra bízta magát – ugyanazon cselekvéssorban realizálva és amortizálva önnön mortalitását.¹²

Ezután következik magának az írotáblának a leírása, továbbra is Théseus előadásában.

Kivül meghitten ismerős pecsét ragyog,
arany gyűrűvel nyomta rá, ki már nem él.
Viasz-pecséttel zárt kötést kibontva hát
elolvasom, mit mond e kis levél nekem.
(862–865)

Ez a tárgy-leírás nem egyszerűen az objektum technikai és technológiai jellemzőinek pontos elősorolását adja, hanem affektív minőségét, a szemléltre tett hatását is bemutatja. A magyar fordításból hiányzik a προσσαίνουσι ige (talán a „meghitten” határozó ad vissza valamit a jelentéséből), mely „hízeleg”, „hízelegve kér” jelentésben használatos (eredetileg a kutya farkcsóválását jelölte, így itt kb. „integetnek felém”),¹³ s itt Théseusnak a feleségéhez fűződő bensőséges viszonyát is jelölheti, elgyöngülését, ellágyulását az ismerős pecsét nyomatai láttán (τύποι, ez a προσσαίνουσί alanya). A megszemélyesítés nem véletlen: az aranygyűrű, melynek pecsétjéről, nyomatairól (σφραγισμάτων) szó van, azé a nőé, aki már nincs (τῆς οὐκέτ’ οὔσης). Ennek, az egykori és voltaképpeni cselekvő halott voltának hangsúlyozása ad különös jelentőséget a megszemélyesített tárgy, egészen pontosan a nyomatok cselekvésének, még ugyanebben az ellentétezőn szerkesztett sorban. Mintha a halott élővé válna, így tudhat – egy élettelen és különben néma tárgyon, sőt csupán e tárgy nyomain keresztül – kedveskedően kérni, pecsétnyomó gyűrűjének nyomaival szólítva meg az élő.

A pecsétnyomó a Phaidra aranygyűrűjén található foglalatba, pontosabban egy kari-ma vagy szegély által határolt felületbe lehetett belevésve.¹⁴ Ennek egyfelől az a jelentősége, hogy hangsúlyozza a viselő és használó személlyel való érintkezést (a gyűrű, mely az ujjon van, mégpedig akár az író kéz ujjain, s azután maguk a pecsételéshez szükséges kézmozdulatok). Másfelől pedig az, hogy a pecsét, mint rendszeren, itt is egyszerre egyedít, hasonlóan az aláíráshoz (a pecsételés mint az aláírást helyettesítő vagy azt megerősítő

dolgok vége, Századvég, Budapest, 1993, 112–147; itt: 136.

¹⁰ DERRIDA, *Aláírás esemény kontextus*, 48.

¹¹ DERRIDA, *I. m.*, 59.

¹² DERRIDA, *No apocalypse, not now*, 136.

¹³ HALLERAN, *I. m.*, 222.

¹⁴ A gyűrű feltételezett típusához és külleméhez lásd Barrett okfejtését: EURIPIDES, *Hippolytus*. Kiad., kommentár: William S. BARRETT, Clarendon, Oxford, 1964, 327–328.

esemény), és ruházza fel autoritással azt, amire a pecsét rákerült. Az ismerős tárgyak s ezek ismerős nyoma(ta)i ilyen módon biztosítják az általuk lezárt táblában írottak hitelességét, autoritását.

Ennek a konvencionális autorizáló aktusnak a kiemelése azonban – mely a technikai-technológiai elemeket kiváltképpen hangsúlyozó tárgypoétikán (itt konkrétan egy tárgyleírason) keresztül valósul meg – egyszersmind Théseus tévedésére is rámutat. Az autorizálás ugyanis csupán a megnyilatkozás eredetét tudhatja biztosítani, s persze azt is tudjuk, hogy az aláírás, és talán még inkább a pecsételés, iterábilis, vagyis ismételhető, utánozható,¹⁵ ami egyfelől működésének lehetőségfeltételét jelenti, másfelől viszont az a következménnyel jár, hogy így egyszersmind hamisíthatóvá is válik, hitelessége és autoritása tehát mindig is megkérdőjelezhető. Ez az autorizálás tehát a legjobb esetben is csupán a megnyilatkozás eredetét, de nem annak igazságát vagy őszinteségét képes igazolni. A hazugság – a jelen esetben egy hamis tanúságtétel – is aláírható, sőt ez a hazugság, a hamis tanúság egyik lehetőségfeltétele: ha nem rendelkezne (amúgy tehát eleve, iterabilitásából fakadóan, kijátszható) autoritással, senki nem hinné el. Phaidra inszcenírozó és médiatechnológiai szofisztikáltsága itt is megfigyelhető: semmi nem kerüli el a figyelmét, minden apró részlet a helyén van, a tárgy, az íráshordozó, vagyis az írás autorizáló és technikai kontextusának körültekintő biztosítását látjuk viszont az aprólékos leírás részleteiben. Csoda, hogy Théseus lépre is megy – a saját autorizáló, az autorizálást (pecsételést) újrajátszó tárgyleírásának?

A részlet görög szövege végül azt sem rejti véka alá, bár Théseus számára ez aligha tudatosul, hogy az a küldemény, amelyről itt szó van, veszélyeket is hordozhat magában: az aranygyűrű foglalata, pontosabban kiemelkedő, kiképzett része (hiszen a gyűrűn valószínűleg nem volt kő)¹⁶ a görögben a σφενδόνη. Ez a szó pedig parittyát, és lövést, dobást is jelent.¹⁷ A megnevezés vélhetőleg a külső hasonlóságon alapul: a parittyának az elhajítandó követ tartalmazó, arra érzényszerűen ráhajló, majd a mozgás végpontján kinyíló és a követ útjára bocsátó bőr része hasonlíthat a színarany gyűrű karimával ellátott, vésett részéhez.¹⁸ Ez a pecsételés, ez a parittyázás bocsátja útjára, lövi ki ezt a végzetes *epistolét*, ezt a küldeményt: levelet és lövedéket.¹⁹ Ami egy írás, egy üzenet, melyet a szerencsétlen nő írt (858–859: ἐπιστολὰς ἔγραψεν ἢ δούστηνος): síron túli beszéd, igazi *telekommunikáció*; és a szó veszélyes fegyver. De vajon mit jelez, mi újat akar mondani Théseus számára (857: θέλει τι σημήναι νέον;)?

Phaidra inszcenírozó és médiatechnológiai figyelme mindenesetre egyben textualizáló figyelem is. (Látni fogjuk, hogy színpad és szöveg kötése vagy összeszővődése is

¹⁵ DERRIDA, *Aláírás esemény kontextus*, 66–68.

¹⁶ BARRETT, *I. m.*, 327–328.

¹⁷ Lásd a Liddell – Scott – Jones-féle szótár σφενδόνη címszavát.

¹⁸ BARRETT, *I. m.*, 328.

¹⁹ DERRIDA, *No apocalypse, not now*, 124 a lövedék (*missile*; ez kerül át az angolba is; vö. lat. *missilis*), a küldetés (*mission*), a kibocsátás (*émission*) és a továbbítás (*transmission*) kapcsolatáról. Ezek a szavak, ahogyan a francia és angol *message* (üzenet) is, mindannyian a latin *mitto* 3 (küld) igéből származnak.

többszálúak a szövegben.) Elsőként, rátérve a levél szövegére – melyet, már most jelzem, soha nem fogunk tudni elolvasni –, mindjárt a fönt idézett részlet utolsó sorában (865) föltűnhet valami: „*elolvasom*, mit *mond* e kis levél nekem” – így Théseus. Mégpedig a görögben is szinesztéziával, összekevervén az érzékterületeket: ἴδω τί λέξαι δέλτος ἦδε μοι θέλει, szó szerint: hadd *látom*, mit akar *mondani* nekem ez az író tábla itt. A megfogalmazás jelentősége kettős. Retorikailag tekintve: a megszemélyesítés, vagyis a tárgy és a személy (Phaidra) fölcserelése, a néma tárgy hanggal (Phaidra hangjával?) felruházása Théseus számára az olvasandó információkat különösen is hitelessé teszi – miközben a művelet, amelyen ez a hitelesítés alapul, egy alakzat (perszifikáció), melyet ő maga hoz létre, s melynek performatív teljesítménye őt magát is félrevezeti:²⁰ a néma író tábla Phaidra hangját kell hogy őrizze, s ez a hang nyilván nem hazudhat. A medialitás felől nézve: a halott, néma, csak látható írás, amely mégis eleven, hangzik és beszél.²¹ Ha elsőre ebben pusztán egy megszokott, idiómává vált fordulatot látnánk, melynek alakzatértéke elhalványult, hadd utaljak már itt arra, hogy ez az írás, ezek a betűk hamarosan *kiáltani* és *énekelni* is fognak. Ha hinnénk is olyasvalamiben, mint egy ártatlan alakzat, ez itt bizonyosan nem az.

Látás és hallás, írás és olvasás, optikai és szonorikus/auditív komplikált viszonyai az itt következő szövegrészben – ahogyan ezt már Kulcsár-Szabó Zoltán is jelezte – már több olvasat számára is termékenynek bizonyultak a görög olvasás gyakorlatát kutató tudósok körében.²² Bernard Knox és Jesper Svenbro is a néma olvasás egyik fontos Kr. e. 5. századi jeleneteként tárgyalja a szövegrészt.²³

Először is bizonyos, hogy Théseus magában, vagyis csöndben, némán olvassa a levelet. Miközben ugyanis Théseus hangtalanul olvas, a Kar vagy a Karvezető²⁴ a királyi házat sújtó csapásokról énekel (866–873), s azután meg is kérdezi urát, hogy mi áll a levélben (τί χρῆμα;), s kéri, hogy mondja el neki annak tartalmát – ha ugyan elmondható (λέξων, εἴ τί μοι λόγου μετὰ 876). De Théseus még mindig nem tárja elő Phaidra írásának tartalmát, hanem, megint csak, a saját affektív viszonyáról beszél az olvasottakhoz, s egyszersmind színre is viszi ezt a viszonyt. Pontosabban Théseus itt nem *beszél*, hanem énekel: ezt a szövegrész lírai metruma jelzi.²⁵ Mindezt azonban úgy, hogy a saját lelkében

²⁰ KARSAI, *A Szép és a Szörnyeteg*, 153.

²¹ A tragédia nyelvében nem egyedi ez a fogalmazásmód. Lásd Aischylos: *Heten Théba ellen* 434: „(a pajzsára írott) arany betűkkel zengi (χρυσοῖς δὲ φωνεῖ γράμμασιν), hogy »Elpusztítom ezt a várost!«”; 468–469: „betűk sorával kiáltja ő is (βοᾷ δὲ χρῆτος γραμμάτων ἐν ξυλλαβοῖς), hogy Arész se dobja le őt a falakról.” (Az összekapcsolt betűk itt is *kiáltanak*, mint ahogyan a Phaidra levelét rögzítő író tábla is kiáltani fog!) Euripidész: *Iphigeneia a taurosz között* 641–642: „és az író tábla, elmondva neki, hogy élnek, akiktől azt hiszi, hogy meghaltak, nem remélt gyönyört fog hírlul adni (καὶ δέλτος αὐτοῦ ζῶντας οὐς δοκεῖ θανεῖν / λέγουσ’ ἀπίστους ἠδονᾶς ἀπαγγελεῖ)”.
²² KULCSÁR-SZABÓ, *uo*. Tanulmányosak KARSAI, *A Szép és a Szörnyeteg*, 183–186 megjegyzései is, elsősorban az olvasáshoz mint *politikai* tevékenységhez; ahogyan annak fölemlítése is, hogy az antik hagyomány szerint Euripidész volt az első könyvgyűjtő.

²³ Bernard M. W. KNOX, *Silent Reading in Antiquity*, Greek, Roman, and Byzantine Studies 9 (1968), 421–435, itt: 433–435; Jesper SVENBRO, *Phrasikleia. An Anthropology of Reading in Ancient Greece*, ford. Janet LLOYD, Cornell University Press, Ithaca – London, 1993, 9. fejezet: *The Inner Voice: On the Invention of Silent Reading*, 160–186, itt: 178–179.

²⁴ BARRETT, *I. m.*, 328.

²⁵ BARRETT, *I. m.*, 332.

az írás hatására fölébredő *pathosok* a levélnek tulajdonítja (ennek az újabb perszonalifikációnak az értelmezését illetően egyelőre maradjunk ennyiben), tehát (megint csak) egy áthelyezés vagy fölcserélés révén megszemélyesíti és beszélteti a különben néma tárgyat: βῶ βῶ δέλτος ἄλαστα. „Kiált, kiált (ez a) szörnyű levél!” A felkiáltójellel azt szeretném jelezni, hogy ez a sor az olvasói képzetben alighanem elkiáltva jelenik meg, „hangzik el”, s vélhetőleg akadt már olyan előadója, aki kiáltva, pontosabban az éneklésben imitált kiáltásként adta elő: βῶ βῶ...

Az viszont nem föltételezés, hogy az énekelve imitálható vagy inkább csak jelezhető „elkiáltásra” a βῶ βῶ hangsor különösen alkalmas (és figyeljünk az emfatikus ismétlésre is!). A bilabiális zöngés zárhang (β) kirobbanása (*explosiva*) a zárt ajkak közül, s aztán az *oái* hangcsoport, mely az ajakkerekítést megtartva, majd réssé szűkítve (*o-ái*), a rövid *o* után hosszan és nyíltan végződve (*ái*) – bár az 5. század utolsó harmadában az *-ᾱ* végződés még alighanem *ái* diftongusként hangzott, a szó végi zárt *i* azonban inkább a hangsor alig hallhatóan elhaló zárlatként lehetett vokalizálva – valóban kiáltásként hangzik: βῶ βῶ.

Jelentés és hangzás reprezentációs viszonyának köszönhetően a levélbeli „kiáltás” Théseus énekelve kiáltó hangján szólal meg, s ez az imitált és végbevitt onomatopéitikus kiáltás persze nemcsak úgy fogható föl, mint ami – Théseus szavai szerint – a levél „hangjának” jellemzője, hanem – a megszemélyesítést most már Théseustól a másik irányba vive – a még élő Phaidra panaszos vagy kétségbeesett vagy felháborodott kiáltására mutat vissza, vagy inkább azt visszhangozza. Legalábbis ahogyan Théseus elképzeleli: „Illetni merte ágyamat Hippolytos / erőszakkal” (885–886) – néhány sorral lejjebb így ad hangot ennek a – Phaidra szövege által előhívott – elképzelésének. Hallucinációk játéka, melyben a kiáltásfantazma és az erőszakfantazma összekapcsolódik: Théseus azt kiáltja, hogy a levél kiált, s így aztán az mintha (Théseus hangjának köszönhetően) valóban kiáltana, miközben e kiáltás ősforrása voltaképpen a Théseus képzetében megerősakolt és időközben elnémult Phaidra (hangja).

Az írás tehát beszél, sőt kiált, hangos olvasás nélkül is ott zeng az olvasó fülében. Svenbro ezt fordulatnak látja az olvasás Kr. e. 5. századi történetében: az írás beszélni kezd, nincs már szükség a hangos felolvasásra, a betűk maguktól sugározzák tartalmukat az olvasó lelkébe.²⁶ Ez az optikai közvetítés pedig az olvasó érzékeny lelkében mintegy magától alakul vissza hanggá. Phaidra hangja, aki még életében halottként gondolt magára, ezért írt, az íráson keresztül, annak grafikai jeleiben látható, de már nem hallható testet öltve, Théseus hangján szólal meg. Ilyen módon tehát ez a hang visszatér eredeti állapotához és közegéhez, de nem eredeti kibocsátójához: Théseus lelke és/vagyis lélegzete indítja útjukra ezeket a hangokat, Phaidra *olvasott hangjait*.

Svenbro ezen a ponton a „vokális írás” oxymoronjában kitér a színpad és az olvasás (és írás) párhuzamára, s a jelenet metateatrális jellegére is: mindenféle, szövegen nyugvó

²⁶ SVENBRO, *Phrasikleia*, 167, 171, 174,

színpadi megszólalásban ez történik, vagyis hogy a színész nem felolvasóként, hanem saját beszédeként adja elő azt a szöveget, melyet előtte elolvasott és megtanult.²⁷ Az írás magától beszél, anélkül, hogy közvetlenül jelen volna: a színész kihangosítja a memorizált textust. De vigyázzunk: ez az analógia, ha az Euripidésnél olvasott konstellációra vetítjük, nem egészen stimmel. Théseus is kihangosít valamit, csak hogy ez nem maga a levél szövege, s ennyiben nem is Phaidra elnémult hangja és végső soron tudata, hanem a saját lelke, az abban megfogalmazódó állítás és az abban dúló indulatok. Ezek a hangok és ezek az indulatok persze nem függetlenek az olvasott szövegtől, de mégsem előadják, hanem pusztán referálják azt (annak sejthető affektív dimenzióját is).

Théseus média- vagy hangpolitikája itt tökéletesen egybevág jogi-hatalompolitikai gesztusával. Azzal az „önkéntes cenzúralépéssel” ugyanis, amelyre már Karsai György is fölhívta a figyelmet: azt ugyan nem indokolt föltételeznünk, hogy Théseus rövidesen elhangzó, előbb idézett összefoglalásában (885–886) meghamisítja a levél tartalmát, de a dokumentum bizonyíték volta, s a rá épített vád és ítélet súlyossága mindenképpen indokoltá tenné, hogy szó szerint is ismertesse meg a közösséggel a levél tartalmát – ám ezt nem teszi meg.²⁸

A szakasz folytatásában, közvetlenül a levél tartalmának előadása előtt is a már szóba hozott hang-önreprezentáló (egyben metateatrális) vonás jelenik meg, talán még erőteljesebben: „milyen, milyen dal zeng az olvasott betűk / közt a fülemben, ó, jaj!” (879–880: οἶον οἶον εἶδον [ἐν] γραφαῖς μέλος / φθεγγόμενον τλάμων). Még mindig lírai metrumban vagyunk: a dal(lam)ra, mégpedig zengő dallamra (μέλος φθεγγόμενον) utalás itt ugyancsak nem elbeszélve, hanem előadva, elénekelve hangzik el. A korábban jelzett mediális átvitel is megjelenik: a dallam az írott jelekből, a betűk segítségével (γραφαῖς) zeng föl. Barrett a többes *dativust* instrumentálisként érti („giving utterance by means of the writing”), s azt mondja, hogy Théseus itt újra „fölvesszi a βῶϊ képét: az írotábla üzenete ének, μέλος, az a hang pedig, amellyel eléneklí, a tábla felületére karcolt betűk”,²⁹ vagyis, megint csak, az optikainak szonorikusba s így aztán auditívba, a nem hangzó hangzóba fordítása történik meg. Théseus pedig, ezt is láttuk már korábban a *mondottak látására* utaló kifejezésben (865: hadd látom, mit akar *mondani* nekem...), itt újra, kimondottan és talán még föltűnőbben összekeveri az érzékterületeket: azt *éneklí*, hogy *látja* a betűk *zengéséből fölhangzó* dallamot (εἶδον [ἐν] γραφαῖς μέλος φθεγγόμενον). Affektív érintettsége pedig a sorkezdő, megint csak emfaticusan ismételt οἶον οἶον-ban, s a sorvégen, tehát ugyancsak hangsúlyos helyen megjelenő τλάμων „szerencsétlen”, „nyomorult” szóban mutatkozik meg.

Csakis remélhetem, hogy test, lélek, tárgy, írás és hang, írás és olvasás, látható és hallható, néma és hangzó bonyolult viszonyrendszerének fenti, a levél-jelenetre korlátozódó

²⁷ SVENBRO, *Phrasikleia*, 169–170, 174, 180–182.

²⁸ KARSAI, *A Szép és a Szörnyeteg*, 155–156.

²⁹ BARRETT, *I. m.*, 332.

jelzésszerű bemutatása valamit képes volt megsejtetni a *Hippolytos* „(el)hallgatásainak” hallatlanul bonyolult retorikai és mediális összetettségéből. A jelenet fenti olvasata persze majd csak a darab egészének ilyen szempontú vizsgálatában fogja elnyerni teljesebb értelmét.

Függelék

Euripidés: *Hippolytos* 856–890³⁰

Théseus:

Ó, jaj, ó jaj!

Egy írást tart kedves kezében holtan is,
milyen váratlan, új csapást jelenthet ez?
Vagy tán utolsó kívánságait reám
s a gyermekekre nézve írta fel szegény?
Ne félj, kedves, Théseus hálósobája nem
fogad be más asszonyt helyedbe már soha.
Kívül meghitten ismerős pecsét ragyog,
arany gyűrűvel nyomta rá, ki már nem él.
Viasz-pecséttel zárt kötést kibontva hát
elolvasom, mit mond e kis levél nekem.

Kar:

Jaj, jaj, az isten új veszélyt idéz
tetejébe az eddigi bajoknak,
ezek után nem élet az élet, nincsen remény,
hisz amiről beszélek, az nincs sehol:
ó, jaj, romba dőlt királyunk laka.
Ó, bosszuálló istenség, ha még lehet,
hallgass meg és kiméld e házat: látom én,
mint egy madárjós, új csapás előjelét.

Théseus:

Ó, jaj, megint milyen csapás sújtott le! Nem
lehet sem elviselni, sem kimondani!

³⁰ TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre fordítása = EURIPIDÉSZ *összes drámái*, Európa, Budapest, 1984. A görög nevek átírását a tanulmányban követett módhoz igazítottam.

Karvezető:

Beszélj, mi történt, hogyha én is hallhatom!

Thészus:

Irtózatos levél! Kiált minden szava!
Hová futok? Terhét le nem rázhatom sehol,
milyen, milyen dal zeng az olvasott betűk
közt a fülemben, ó, jaj!

Karvezető:

Ilyen szavakra, jaj, milyen következik!

Thészus:

Gonosz a tett, de nem őrzi a szám tovább,
szabadon szólok róla előttem,
hallja a város is!
Illetni merte ágyamat Hippolytos
erőszakkal, nem félve Zeus fénylő szemét.
Atyám, Poseidón, azt ígérted egykoron,
hogy teljesíted három kívánságomat,
ígéreted ha állod, egyet teljesíts:
halállal pusztítsd el hűtlen fiam ma még!

A (meg)hallgatás képesége – kép és hang törésvonalai, ekphraszisz és hangkölcsonzés

Nyelv és a kép ekphrasztikus viszonyának kétféle elméleti hagyományát idézem fel – Gottfried Boehm képhermeutikáját és W. J. T. Mitchell képelméletét –, és Radu Jude Țara moartă (*The Dead Nation*, 2017) című filmkollázsának értelmezése során a kétféle irány átjárásait igyekszem megragadni. Bár René Magritte kapcsán szó és kép szakadékká mélyült távolsága mint megismerési potencialitás értelmeződik, Gottfried Boehm *A képleírás. A kép és a nyelv határaitól* című meghatározó tanulmánya a két médium viszonyára vonatkozóan mégis inkább az interakció hermeneutikai dialogikusságát hangsúlyozza, amely ugyanakkor nem összeadódó és nem egymásban feloldódó (és ezzel közvetve elnémító) viszonyt jelent. Tanulmányának záró részében a megmutatás – a nyelvet még nem beszélő gyerekek mutogatását is felidéző – gyakorlata, működése által ragadja meg az ekphrasziszt:

Aki (meg)mutat, az félbeszakítja saját tevékenységét, máshoz fordul, akinek meg lehet mutatni valamit, de egyben megszakítja a mindenkori szituáció meghatározatlan horizontját is. [...] A mutató mozdulat távolságérzékelt reprezentál, ráutal valamire, anélkül, hogy azt meg kellene *fognia*. [...] kép és szó konvergenciája a megmutatáson alapul, a képleírás akkor sikerül, ha azt hajtja végre, amit a kép lényegében kiemel. Azaz: láthatóvá teszi a láthatatlant, szem elé tárja, megmutatja azt. [...] Minden jó ekphrasziszt öntranszparencia

jellemez: nem nyelvi díszekben tetszeleg, hanem átláthatóvá teszi magát a kép tekintetében.¹

Az idézetben a taktilitást is implikáló mozdulatnak kiemelten vizualitásként történő megragadása a két médium (nyelv és kép) interakciója esetében szükséges *távolság*, különbség meglétét, jelenlétét viszi színre.

Az amerikai William John Thomas Mitchell a képet és a nyelvet mint reprezentációs módokat konkrét társadalmakhoz köti, vagyis viszonyukat is ideológiák által átitatottként jelöli, olyan jelek harcaként, amelyek ellenállnak a semleges klasszifikációnak. Ahogy Sándor Katalin összefoglalja:

Mitchell Lessing ideológiakritikai újraolvasásával mutat rá arra, hogy a (tiszt) időbeli reprezentáció (a cselekvések, időben kiterjedő folyamatok ábrázolásának) imperatívusza a költészetben és a térbeli reprezentáció (a statikus, nem narratív és nem allegorizáló ábrázolásmód) imperatívusza a festészetben miként íródik bele egy olyan fegyelmző diszkurzusba, mely a határ- és területtisztelet politikai analógiájára jeleníti meg és tartja külön a műfajokat és művészeteket. [...] Mitchell álláspontja szerint Lessingnél a költészet és a festészet terenumainak elhatárolása egy olyan (a 18. század kontextusa felől értelmezhető) kulturális térkép részeként olvasható, amelyen nacionalista érvek mentén osztódtak a felsőbbrendű költészethez köthető értékek (cselekvés, mesterséges, önkényes jelek, kifejezés, értelem, ékesszólás, fenség, maszkulinitás) a protestáns Németország és Anglia térére. Ezzel szemben az alsóbbrendű, festészethez köthető értékek (statikusság, természetes jelek, utánczás, test, csend, szépség, femininitás) a katolikus Dél és Franciaország térére kerültek.²

A radikális művészetközi határsértések így nem véletlenül egész hosszú időn keresztül a *politikai határsértések analógiájára* kockázatosként, illetéktelenként stigmatizálódtak. Mitchell tehát főként a nagybetűs Másikhoz való viszonyulás társadalmi gyakorlatainak párhuzamában láttatja a nyelv és a kép viszonyát:

Nem meglepő, hogy ha a nő „szép, mint egy kép” (vagyis néma és a tekintetnek kiszolgáltatott), akkor a képeket feminin tárgyakként kezeljük, és a klisé megtörését (csúnyaság, bőbeszédűség) zavarónak érezzük. Wlad Godzich szerint „a nyugati gondolkodás a másikat mindig egy felszámolandó fenyegetésként, egy potenciális majdnem-ugyanaz-ként (potential same-to-be), egy mégsem-ugyanaz-ként

¹ Gottfried BOEHM, *A képleírás. A kép és a nyelv hatáiról*, ford. RÓZSAHEGYI Edit = Thomka Beáta (szerk.), *Narratívák 1. Képelemzés*, Kijárat, Budapest, 1998, 35–36.

² SÁNDOR Katalin, *Nyugtalanító írásképek. A vizuális költészet intermedialitásáról*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011, 30–31.

(yet-not-same) képezte meg” [...] Az „irodalmi elvként” értett ekphraszisz talán ugyanezt teszi, a „vizuálist” mint a nyelv másikját, „egy felszámolandó fenyegetést” (ekphrasztikus félelem), „egy potenciális majdnem-ugyanazt” (ekphrasztikus remény), „egy mégsem-ugyanaz-t” (ekphrasztikus székszis) képezve meg.³

Az ekphraszisz társadalmi struktúrájának kétoszthatósága, vagyis a beszélő/néző szubjektum és nézett objektum tárgyiasító hierarchiája, amely ideológiai viszonyt is jelent egyben, a befogadó alakjának a reflexiója által szükségszerűen kimozdul Mitchell elméletében is: „Az ekphraszisz két »másság«, két (látszólag) átfordíthatatlan, felcserélhetetlen forma között helyezkedik el: (1) a vizuális reprezentációnak verbális reprezentációvá fordítása leírás vagy »hasbeszélés« által; (2) a verbális reprezentációnak vizuális reprezentációvá való visszafordítása az olvasó által.”⁴

E fenti alapokból az intermediailitás esztétikai és társadalmi vonatkozásainak összekapcsolhatósága foglalkoztat. A személyes és kollektív traumák elbeszélhetőségének olyan példái, ahol a kép médiuma a nyelvi fikcionalitás határsértőjeként indexikusan jelöl múltbeliségeket, ám a művek esztétikai teljesítménye éppen az lesz, hogy ezen dokumentumszerűség hogyan nyitható fel. Ennek komplex példájaként látom W. G. Sebald *Austerlitz* (2001) című regényét; itt csupán egy személyes vonatkozást emelek ki, egy belátást, amelyet a kép és a nyelv heterogén viszonyterét teremtő mű állított elő. A verbális átadás, elmesélés többszörös szintjeit rétegző regény azt juttattja színre, számomra legalábbis, hogy az átadás, átvétel, elmondhatóság, közvetíthetőség hogyan feltételezi a hallgatást, a meghallgatás pozícióit. Végző soron a bizalmat. Hogy a traumatikus történeteknek az elmondásban visszanyert, feltételezett *meghallgató másiknak a képzele*, vagyis egy bizalom-struktúra lehet az alapjuk, és ebbe a struktúrába vonják be a befogadót.

Szintén lehetséges irány lehet kép és nyelv vizsgálata során az, hogy az irodalom mint a képzeleti képek előállítója, illetve ezen képzeleti képek külső tárolhatatlanságának hite mint az irodalom mediális specifikuma hogyan változik a konkrét, beazonosítható képleírások esetében, illetve a materiálisan is beékelte vizuális jelenlétek által. Az olvasói visszafordítás konkrét fotó vagy filmrészlet esetében és ennek felismerése mint referens kép milyen viszonyba kerül a nyelvi képleírás előállította képpel. A nyelv megmutató jellege itt önmagára mint esztétikai médiumra is mutatni fog. Leegyszerűsítve: éppen a beazonosítható képleírások viszik színre az irodalmi nyelv nem helyettesíthető, nem-transzparens voltát. Itt példaként csupán utalok Tompa Andrea *A hóhér háza* című regényének *A száj* egy mondatból álló fejezetére, amely a román diktátor, Nicolae Ceaușescu a kommunizmusban mindenhol látható fotó-arcának gyerekek testéből történő „kirakásának” korabeli gyakorlatát idézi meg testi tapasztalatként. A látvány

³ W. J. T. MITCHELL, *Az ekphraszisz és a Másik*, ford. MILLÁN Orsolya = UÓ, *A képek politikája*. W. J. T. Mitchell válogatott írásai, JATEPress, Szeged, 2008, 204–205.

⁴ *Uo.*, 205.

panotikusságát, vizuális építményét (a teljes kép csak felülről látható) és a látványt létrehozó testi folyamat taktilis tapasztalatát rétegezi egymásra az elbeszélés. Annak a mozgást is implikáló felismerésnek (az elbeszélő egy másik gyerekkel beszélgetve próbálja összerakni a felhúzó zsák színe alapján, hogy ő maga a kép mely része lehet, és amikor rájön, akkor a beszélgetést megszakítva távozik), hogy a piros zsák okán ő maga éppen a diktátor fotóarcának számos médiumban közvetített „húsos, mosolyra húzott ajkát”⁵ testesíti meg, ennek a traumatikus felismerésnek a nyelvi, számos beékeléssel tördelt folyamatát nem gyengíti a felidézhető konkrét (múltbeli iskolatermekben kifüggesztett) fotó emléke, illetve a számos alkalommal közvetített köszöntési jelenetek rögzült dramaturgiája, hanem éppen a fotónak a propagandisztikus beállítottságát, a jelenetek megrendezett műkeretét bomlasztja szét az irodalmi ekhphraszisz az optikai távolságban keletkező látvány és a haptikus érzékelés egymásra rétegzésével. És az előállított test-kép dicsőítő mediális (tükör) struktúrájában éppen a hatalmi megalománia szükségszerű következményeként „kicsiny eredetiként” képződik meg a sokszoros közvetítéssel propagált korabeli államfő.

Radu Jude, aki legutóbbi két játékfilmjével (*Aferim*, 2015, *Sebhelyes szívek*, 2016) eltért a kortárs román új hullám mikrorealizmusaként definiált trendjétől, és múltbeli nagy történeteket alkotott meg, amelyekben a színre jutó nacionalizmus és rasszizmus azonban kortárs társadalmi jelenségek genealógiáját jelzik. Talált archív anyagokat összekomponáló *Halott ország. Párhuzamos életek fragmentumai* című (2017) alkotása a romániai zsidóság deportálását és korabeli társadalmi környezetét jeleníti meg specifikus módon. Előrevetítően elmondható, hogy a hiányzó nyomokat teszi (képzeletben) láthatóvá. A talált archív anyagok mindegyike 1937 és 1946 között készült, került rögzítésre, elsősor az alcím hatására is különböző múltbeliségek („valóságok”) indexeként működnek, azonban – és ebben van a film megszólító ereje – a fotók, naplórészletek és propaganda hangfelvételek együttese a nem látható képek *nézői ekphrasziszát* is „belekomponálja”.

A rendező egyrészt Costică Acsinte szloboziai fotós mintegy 8600 fotót tartalmazó, két világháború között készült archívumából válogatott, másrészt a korabeli nacionalista propagandafelvételek hanganyagát használta (katonadalok, Ion Antonescu marsall beszédét), harmadrészt pedig Emil Dorian bukaresti zsidó orvos naplójának részleteit saját maga olvassa fel, a propaganda hangarchívumok kontextusában viszonylag semleges

⁵ Vö. „Hány piros van szerinted? Hány kupac, amikor leadjátok?”, kérdezte hirtelen Csabi, mint akinek valami eszébe jutott, mert tízes kupacokban rakták le a ruhákat a próba végén, *Nem sok, két sokkal több van, két rengeteg van*, jegyzete meg a főtér sarkán a lány, *Ja, akkor tudom*, mondta Csabi, és egy házfalon eloltotta a cigijét, mert már ráfagyott a keze, a hosszú csikket visszatette a dobozba, *Figyelj, fel kell menjek anyámbhoz az irodába, szerusz*, szólt a lány, és hirtelen sarkon fordult, de nem az anyja irodája felé indult, hanem a nagyanyjáié felé, igaz, kerülővel, mert hirtelen rájött, hogy akkor ő nem lehet más, csak a szája: a húsos, mosolyra húzott ajak a tankönyvek első oldalán, a vérpiros cseresznyeajak az osztályterem falán a dupla tábla fölött, a mosolygó ajak az újság ünnepi címlapján – a fogak a mosolyból sosem látszanak ki –, a hosszú beszédek harsogó száj a televízióban, ő a száj egy többiskolányi gyerekből kirakott óriásképpen, amely a születésnap jókívánságokból hirtelen mosolygós arcképpé fordul majd át a stadion déli oldalán, a száj, amely jelszavakat skandal, és maga is éljenez majd, amikor a képmás kicsiny eredetije születésnap ünnepségén helikopteren leszáll a kavicsal felszórt, vörös futószőnyeggel leterített stadion közepére, egy kiválasztott fiú és lány szalad elé és boldogan köszönti [...]” – TOMPA Andrea, *A hőhér háza*, Libri, Budapest, 2015 [2010], 34–35.

tonalításban. Kép és hang ritkán kerül közvetlen megfeleltető viszonyba, azonban olyan láthatatlan közös teret teremtenek, ahol egymáshoz való viszonyuk ambivalenciáit, párhuzamos léteiket kénytelenek vagyunk együtt elgondolni. A mindennapi antiszemitizmusokat, a kiközösítés, jogfosztás folyamatát hírek, esetek mentén rögzítő napló halott/néma betűihez a saját hang kölcsönzése a rendező részéről közösségvállalási aktusként is tekinthető. A kívülálló rendezői pozíció belső (olykor megbotló) akusztikus, testi jelenlétté változik. A digitalizált korabeli üvegnegatívak látványára egyrészt tehát egy belső (naplóíró) hang reflexiói, másrészt a naplóban leírt eseményeket előirányzó beszédek vagy motiváló dalok rétegződnek rá.

Az a mód, ahogyan Radu Jude összerendezi az archív anyagokat, éppen a mediális szakadékok (a korabeli társadalom különböző rétegeit jelző fotók esetében a szakadások látható konkrétságban is értendők), nem-illeszkedések révén zavarba ejtő teret képez a néző számára. A képek erózióinak haptikussága, tapintható látványa felnyitja a fotográfia keretét egyfajta belső film-imagináció számára, a különböző ritmusban egymás után slideshow-szerűen vetített digitalizált üvegnegatívak látványa a fotó és film közötti átjárást szintén nagyrészt a befogadóba helyezi át. És ennek kockázata is van, hiszen nem kiszámítható, hogy a szétbomló képek látványa tudatalattinkat hogyan fogja érinteni.

A műben a korabeli társadalmi vakság „természete”, hogy nem vett tudomást a deportálásokról, stigmatizációkról, mediális tapasztalattá transzformálódik. Néznünk kell a sötétséget a képeken, a képrészletekkel ékelte változatos formájú sötét feketeséget. A filmet és a fotográfiát Roland Barthes szerint az ún. *vak mező* jelenléte különbözteti meg: „A filmben van egy olyan lehetőség, ami a Fotográfiában első látásra nincs meg: a vászon nem keret, hanem maszk, takaró (jegyezte meg Bazin); az a szereplő, aki éppen kimegy a képből, továbbra is él, a részleges látványhoz állandóan egy mögöttes »vak mező« kapcsolódik.”⁶ A puszta stúdium-alapú fotókon a személyek „nem tudnak kilépni a képből, olyanok, mint az elbódított, gombostűre szúrt pillangók egy gyűjteményben. De azonnal létrejön (fölsejlik) a vak tér, amint van *punctum*...”⁷ A *punctum* tehát képzeletben kilépteti a figurát a fényképből, megteremti a vak teret a fényképhez. Jude filmje egyrészt a hiányzó zsidók hiányzó képét reflektáltatja a társadalom többi tagjának széles palettáját felsorakoztatva. Ugyanakkor az alcím (párhuzamos életek) irányával ellentétben úgy gondolom, hogy a korabeli társadalom megállított képei és azok vak terei azt is mutatják, ahogyan a társadalom tagjai magukban hordozzák a néma hiányzókat. Gesztusok és beállítások révén korporeálisan jelölik a hiányukat.

⁶ Roland BARTHES, *Világokkammera. Jegyzetek a fotográfiáról*, ford. FERCH Magda, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000, 60.

⁷ *Uo.*

A film a náci ideológiát mint testi performatív aktust jelöli: ahogyan az beleíródik a testekbe. A fenti fényképen a különböző módokon beállt felnőttek között álló mezítláb kislány kéztartása punctumként bontja szét a kép terét. Az egyre több képen láthatóvá váló karlendítés pedig közvetve azt reflektáltatja, hogy a fotográfiának mint technológiának milyen szerepe van az ideológia terjedésében. Ahogyan általa a náci karlendítés mint beállítás megsokszorozódik és vizuális stílussá válik, társadalmi hovatartozástól függetlenül a gyerekek vizuális „beállítódásává”.

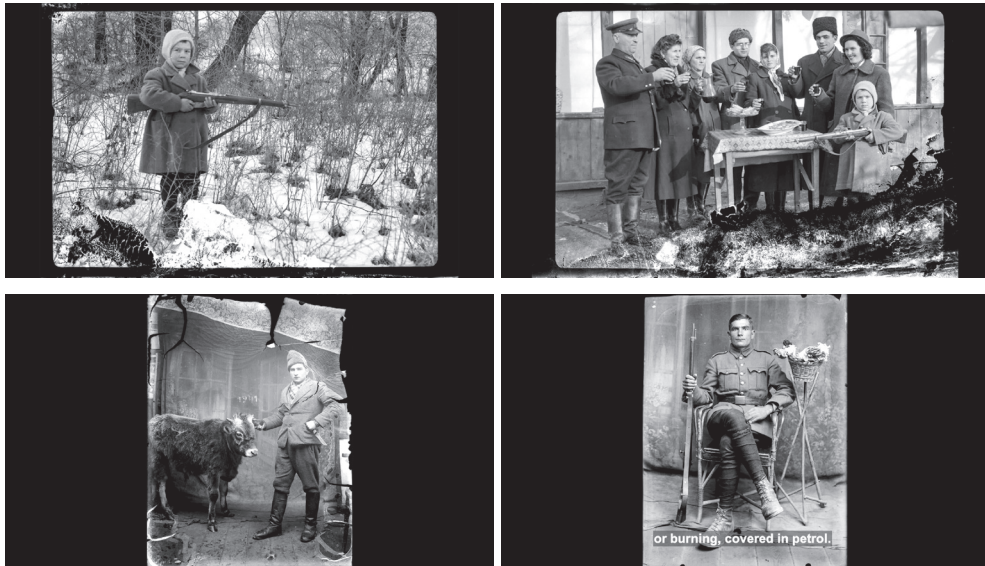

The train station scenes with miserable souls in sealed wagons,

A számos fotón látható karlendítés azt tudatosítja, ahogyan a fotó médiuma a beállításként terjedő fasizmusnak az *előállító közvetítője* lesz. „A Fotográfia természetét a szándékos vagy szándéktalan póz, a beállítás adja meg.” – írja Barthes, továbbá: „Márpedig amint érzem, hogy célba vesz a fényképezőgép lenscséje, minden megváltozik; máris »pózolok«, azonnal másik ént, másik testet fabrikálok magamnak, előre képpé változom.”⁸ Annál kísértetiesebb ez a karlendítő póz, minél több gyereket látunk magányosan, családi és szabadidős kompozíciókban ilyen pózban – Barthes nyomán – *mint másik énben* képpé változni. A pózként multiplikálódó karlendítés ambivalens jelentéseket hordoz éppen a fotó médiuma okán: egyrészt a dehumanizáló folyamatban a korabeli széles társadalmi részvétel indexikus jelölőjévé válhat, másrészt míg az első képen a kislány gesztusa punctumként szúr a csoportképen, az ismétlődés révén vizuális pózzá váló karlendítés a gesztus kiüresedését is jelezheti. A beállításként rögzülő és sokszorozódó karlendítés egyszerre jelzi a testbe íródó ideológia terjedő jelenlétét és fotografikus pózzá stilizálódását.

A gyilkoló eszközök (puskák, kések) mozdulatlanra dermesztése mint beállításmód szintén inkorporeálja a hiányzó, megölt testeket: láthatatlan voltuk az eszközök láthatósága révén válik láthatóvá.

⁸ *Uo.*, 14–15.

A redundáns módon visszatérő fegyverek statikus, halott pozíciója átfordulhat, kiléphet a néző képzeleti vak terében. Annál is inkább, mert a fénykép technikai hangja, ahogyan azt Barthes leírja, kísértetiesen összecseng a fegyver zárkioldásával: „Különös, de a készülék zaja az egyetlen, amit elviselek, amit szeretek, amit meghittnek érzek, amikor fényképeznek. Számomra a Fényképész legfontosabb szerve nem a szeme (ez félelemmel tölt el), hanem az ujjja, az, ami összekapcsolódik a zárkioldóval, a csúszó lemezek (ha a gép még lemezes) fémes hangjával. [...] mintha rövid kattánással ezek törnék meg a Beállítás halotti csendjét.”⁹ A képelőállító technikai eszköz hangja párba kerülhet a képeken statikus némaságban látható fegyverek hangjával, és a pózok terjesztése révén a fotót mint gyilkos eszközt reflektáltatja a film. Éppen a vak mező filmszerű jelenlétével, a fotók filmbe való átfordulásával. Állókép és mozgókép, kép és hang intermedialis közös játéktere úgy válik Gottfried Boehm értelmében megmutatóvá, hogy a befogadó a társadalmi vonatkozásokba beágyazott nem látható képek jelenlétét kénytelen ekphrasztikusan előállítani, hangzóvá tenni.

Vállaltan személyes hangkölcsonzó ekphrasziszom értelmében a látható figurák nem párhuzamosan éltek egy párhuzamos világban a meggyilkolt zsidó lakosság mellett, hanem a képek statikus mozdulatai, gesztusai, kellékei, kiegészítői rögzítik a kollektív asszisztálást és a cselekvő testi jelenléteket.

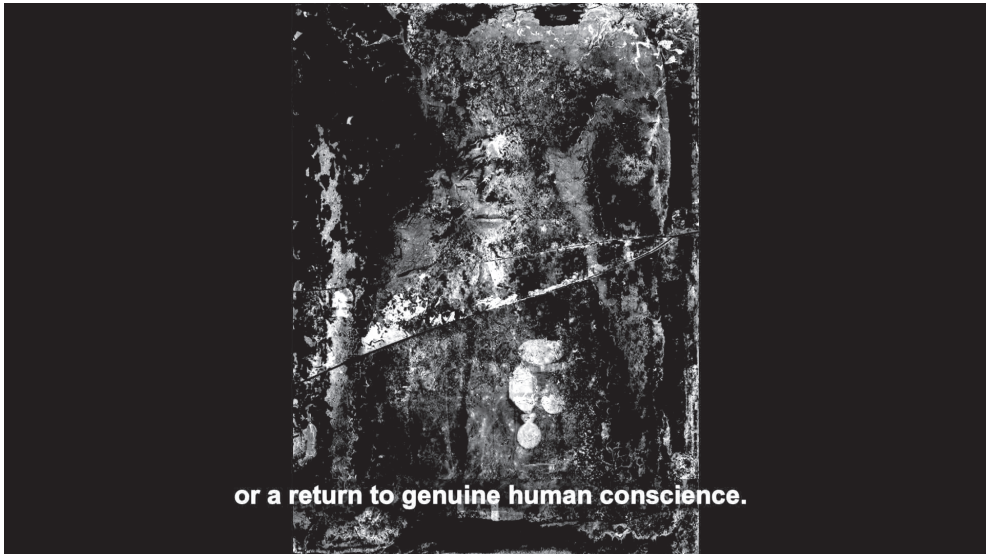
⁹ Uo., 19.

A korabeli fogkefebajusz Hitler-bajusszá történő referencializálódása és ennek testi „kiegészítőként” való – társadalmi rétegeket összevonó – viselése szintén a náci idol által megtestesített ideológia divatos társadalmi jelenlétére utalhat.

Végezetül számomra azt a belátást juttatja színre a film az archív fotók eróziójának konceptualizált átkeretezése révén, hogy egy dehumanizáló folyamatban a párhuzamosan résztvevő „elkövetők” is dehumanizálódnak.

A tanúsító szétbomló képek a dehumanizálódást közös kollektív tapasztalatként *mutatják meg*, ugyanakkor nyitva is hagyják a folyamat (visszafordítható?) irányát. A képek kísérteties szembe néző némaságára a korabeli naplóiró (belső) hangjának a rendező általi megtestesítő ráhangzása révén a film az elmondás és meghallgatás humán bizalmi struktúrájának a lehetőségét is mindvégig megképezi.

Sopotnik Zoltán

Palóc

(részlet)

b
bill
ent
yuk

Az egész családomat a közhely tette tönkre: először a hatalmi, amely utána minden egyes emberre külön ráragadt, ők meg a magukévá tették. Nem tudatosan persze, csak így alakult, átment rajtuk a történelem, a különböző hatalmak meg a közhely. A közhely bekúszik mindenbe, a beszéden kívül még a viselkedés alá, és olyan lesz, mint a soha véget nem érő rákbetegség, olvasom a Palócok Nagykönyvében, egy életen át kínozza az embert, jön a maga tüneteivel, nem a haját veszi el, hanem a nyelvét, mármint nem a fizikai értelemben vett nyelvét, hanem az elvontat, ami beszél belőlünk, az az ősi, szakrális valami, ami mélyen van. És a közhely lenyúlja, puff, ennyi volt. Mész a boltba és már nem vagy ugyanaz, kéred a söröd a kocsmában és alig értenek, bemész a munkahelyedre és alig értenek a négyzetben. De nem úgy alig értenek, hogy mindjárt látszik, hanem, hogy látszólag úgy tesznek, hogy minden oké, nevetnek veled, veregetik a hátad, kérnek egy kört, de valahogy nem úgy, mint előtte. És ezt sem veszed észre, csak a halálos ágyadon, ha visszagondolsz rá, pont bevillan.

...

Apámat megbélyegezte a palóc közösség, a palócok, vagyis mi. Én is benne voltam a „mi”-ben, de én nem bélyegeztem meg, alig ismertem. Üvegcsiszoló volt, de valamiért árulónak tartották, ezt sem tudtam meg soha, hogy miért, és egyre jobban idegesített. Túl sok volt az el nem mondás, az idegesítő titok, ami a felszabadító titok ellenpólusa és roncsolja a személyiséget. Mindenkiét, aki nem osztja meg, annak a lelkét is, de őt nem érdekli. Apám sokat ivott, nagymamám olyankor sokat veszekedett vele, igaza van, Ilonka néni, mondta Károly, kiment a kertbe, lefeküdt az almafa alá. Egy kicsit megtorpant, szerintem látta nagyapám küszködésének nyomait, biztos vagyok a háborút is látta egy pillanatra, meg a német tisztet. Aztán az alkohol ellazította mégis, letette zakóját és már aludt is. Álmában rendes ember volt, csak kevés Fecskét szívott, nem ivott egyáltalán, és nem volt súlyos beteg az egyik fia. Olyan beteg, hogy már nem lehet rajta segíteni. És álmában apámnak nincsen lelkifurdalása, hogy talán miatta, az ő alkoholizmusa miatt lett beteg az egyik iker. Ott ültünk hárman egy hintán: apám, Robika meg én. Beszélgettünk, azt hiszem, ezt látta apám. És Robika, a testvérem is tudott beszélni, és hangosan nevetett. Apám drága zakót álmodott magának, vizsla színűt, vékony szürke csíkosat, szőke haját, mint mindig, ott is félrefésülte, hatalmas

zongorista ujjai markolták a hinta láncát. És csak lendültünk, lendültünk, hogy a fantázia is megremegett belé.

...

Olyan, hogy sors, nincsen, mondta mosolyogva nagymamám, miközben taposta a savanyú káposztát a hordóba – mondhatni, kitaposta a káposzta lelkét, és a magáét természetesen – csak valami sokkal mélyebb dolog van, aminek még nem adtak nevet. Igaz, ember nem is tud neki nevet adni, tette hozzá, amitől kivert a hideg verejték, pedig még csak gyerek voltam. Lehet, hogy pont azért. Nagypával éppen sakkoztunk a szobában, és ő csak hümmögött hozzá. Egész életében hümmögött nagymamám kijelentéseihez. Hol szűkebben mérte őket, hol áradón zengette, akár egy kántor – valamiféle mindent és mindenkit kizáró párbeszédet folytattak egymással ilyenkor; jobb helyeken vallást vagy pártot alapítanak az ilyen hümmögésekre, mondom most legalább huszonöt év távlatból – én így beszélek vissza. Erkölcsi súlya no meg tétje volt azoknak a nagymamám mondataira válaszoló vagy azokkal vitatkozó hümmögéseknek, azt hiszem. Nagypával furcsa sakkjátszmáink voltak, mindketten saját szabályaink szerint játszottunk, és ő soha nem akart megtanítani igazán játszani, mert tudta, hogy nekem az az igazán sakkozás, és nem érdekelne a másik, a valódi. Nem lenne kunszt. Nem is tudom már, hogyan került szóba az egész, de pont leütöttem az ő futójával az én királynőmet, és nyertem. Elég vigasztalanul hangzott, hogy nincsen sors, bár még nem értettem igazán a velejét. Utánanéztem a Palócok Nagykönyvében és pont az a lap, ahol a sorsnak kellett volna állnia, hiányzott; átmentem Gyula bácsihoz, aki klarinétos volt a helyi bányászzenekarban, megnéztem az ő példányát is, abból is hiányzott a sors oldala. Szaladtam a boltba, elkértem Maklári néniét is, abban sem volt. Akkor adtam fel, amikor az utca közepén lakó patikárius, a Részegszemű Nándi könyvében sem volt meg a sors. Kitörölték, kitépték. Egy pillanatra olyan árvaság szivárgott a kötött pulóverem alá, a mellkasomba, hogy majd szétrepedtem. A Sátán, a Sátán elvette a sorsot, bögtem le hazafelé a kerítéseket a Martos Flóra utcában. Nagymamám magához ölelt, szelíden megkérdezte: és ha Isten tépte volna ki, ahhoz mit szólnál? Kicsit jobb lenne, válaszoltam, bár nem értettem mért mondok ilyet, és egyáltalán, mintha nem is én mondta volna, hanem valaki más, helyettem. Persze csak áttételesen, toldotta meg. Metaforikusan, tudod? Persze, hogy nem tudtam, csak azt, hogy ez mégis fontos, mint a ribizliszedés hajnalban, vagy a vasárnapi nyúlvágó rítusok. És közben azok az összenézések, amelyek a hümmögésekre épültek rá szépen. Azok a történelem alatti összenézések, és a tankhajónyi érzések bennük, amelyek után nincs szükség szavakra, sőt, amelyek után tilos beszélni, mert elvész a mindenható esszencia – az emberé, a földdé, egy egész népé. Ezekre gondoltam, mikor összefutottam a Sójaj Bélával, aki mesélte, hogy nemsokára kimegy Indonéziába, mert ott nőnek azok a növények, amelyeknek a leveleire rá van írva a sors. Minden élő emberé. Csak meg kell keresni a te növényedet, megnézni a leveledet, és már tudod, merre, hogyan, miként.

Tűzoltó leszel-e vagy katona, mármint mentális értelemben.

Van, aki már évek óta keresi, eladta itthon a házat, a kocsit, elhagyta a családot, vagy fordítva – mert a jövő fontos, és nem tréfadolog.

Vagyis, bocsánat, mondja Sóhaj, ha megtaláltad a levelet, amelyiken a sorsod virít, még nem tudod elolvasni, erre vannak a tudósok, a felkentek, akik elolvassák, vagy leolvassák neked, mert az nem egyszerű emberi nyelven van odaírva ám. Tömény (jófajta) ezotériában nőttem fel, abban misztikum volt, minőség meg csoda, itt én nem érzem egyiket sem, de ezt nem mondhatom meg neki mégsem, gondoltam.

Néztem a szemébe keményen, ühüm, dadogtam néha, hogy ne kelljen semmi valódit mondanom, érdekes, Béla, érdekes.

Ja, hogy kivisznek egy csoporttal, intéznek szállodát, aha. Megmutatják azt a sávot, ahol kereshetsz, vért vesznek, és úgy állapítják meg, tudományosan, húha, azért a pár millióért igazán mindent megtesznek, Béla. Az angylaképzőben is megmondták, tudom, az nem vált be, viszont ti elváltatok az Erzsivel, nem baj, már úgyis elszíneződött az aurája, odakozmált, mondtad akkor. A lélektánc talán jó lett volna, de olyan katarziszba vágta magad, hogy két lakást is összetörtél, benne is volt a helyi lapban. Két év felfüggesztett, semmi ironia. A gyerekek azóta feléd sem néznek, mit tehetnél, nincs érzékük az ember feletti szintekhez, tiszta anyja mindkettő. A pszichológushoz elvből nem mentél el, sejtettem. Kirúgtak a gyárból, sajnálom, pedig volt egy snájdig irodád, a kollégák nem bírták a füstölő illatát, de nem azért küldtek el, volt egy kis hiány, de nem te voltál, persze, hogy nem. Olyan, hogy sors, nincsen, hallottam később a hátam mögül, amikor sétáltam hazafelé, és rádöbbsentem, hogyan értette ezt nagymamám valójában, és miért vágta vele ketté a gyerekkoromat.

...

Emlékszem, amikor a romániai forradalom volt, mennyire nem beszélünk róla otthon, csak éreztem, hogy valami nagy dolog készül odaát, valami sűrű, tömény: sokkal többet fáj a fejem, a migrén jobban támadott abban az időben. Éreztem a tömeg erejét, Romániában, meg hogy egy egész országnak gyorsabban ver a pulzusa, csak úgy zubog a vér, hallottam, hogy leesnek a majdnem polgári családok asztaláról, szekrényeiről a nipppek, megrepednek az üveges szekrények. A tévében, azt hiszem, valamennyire követték az eseményeket, bár engem akkor nem nagyon érdekelt, csak a balhé izgatott belőle. Mit tudtam én, ki az a Csaucseszku, mármint, hogy igazából kicsoda. Mit tudtam én, hogy mi az a diktátor, mi van benne, mögötte, és a családom nem is nagyon érzékenyített erre felé, teljes apolitikus csendben vagy alatt éltünk, bár nem tudhattam, hogy a palócok a nagygyűlésen mit beszéltek erről. Később tudtam meg, hogy küldtek át a határon embereket harcolni, meg rengeteg teherautónyi kaját, piát, kötszert, ilyeneket. Talán, ha többet beszéltek volna a történelemről, a régi időről, a viszonyokról, ha felhúzták volna az ő szempontjukból a huszadik századot, több közöm lehetett volna mindenhez.

De pár hangulatdarab megmaradt.

Például, hogy amikor már a vége felé volt a forradalom, még a diktátor és felesége

kivégzése előtt az emberek elkezdtek mécseseket hordani a főtérré, mi is mentünk a haverokkal, ott volt az egész utca egyébként. Lassan kezdtek szivárogni a sajtótajgániak, nem is nagyon szóltak egymáshoz, csak hozták a mécseseket, és álltak ott sokáig némán. Mintha egy szekta tartotta volna sokadik ülését. De mindenki arra gondolhatott, hogy sikerüljön nekik, söpörjék el, és nyírják ki őket, és lehetőleg élőben közvetítse a tévé. A fő téren a Karancs Szálló majdnem felhőkarcolója és a József Attila Művelődési Ház szorításában egyre több mécses égett, egyre több remény. Abban a furcsa történelmi pillanatban, amikor itthon is annyira képlékeny és érzékeny volt minden, gondolom, mennyire be lehetett szarva a rendőrség, hogy most akkor mi lesz ebből, biztosan jöttek az elhárítástól, de annyira össze volt kavarva minden, hogy azt sem tudhatták, mit háriítsanak el.

Az érzéseket, amúgy sem lehet.

Anyámék legalább két órát üvöltöttek velem a konyhában, hogy ki ne merjek most menni a térre, azt meg végképp felejtsem el, hogy mécseset viszek ki, még csak az kell, hogy lövöldözés legyen, és engem is lelőjenek. Nem volt még elég a családi tragédiákból, különben is mi közöm nekem az egészhez, azt sem tudom, kik azok a románok, nyomott anyám a hangjával a konyhaszekrényhez, majdnem sírt, én meg ordítottam vissza, hogy engem nem érdekelnek az ő félelmei, meg nem lesz itt semmi lövöldözés, senkit nem visznek börtönbe, ne baszogassál már folyton, a kurva életbe, talán még azt is hozzátettem, hogy bazdmeg.

Nagyamamám, amikor anyám elment a vécébe sírni, bement a spájzba és kezembe nyomott egy mécseset, nem szól semmit, nem kellett. Olyan volt, akár egy szerzetes. Csaucseszku elvtárs felkelt, keljenek föl önök is, Csaucseszku elvtárs mosakszik, mosakodjanak meg önök is, Csaucseszku elvtárs reggelizik, addig halk zenét közvetítünk, ez vicc pörgött a fejemben, hogy a tetves rohadék kurva anyádat halk zenét, majdnem összekoppantottam a mécseset. Pedig tényleg alig tudtam valamit az egészről, csak mentem a város közepébe rakott üveggyár romos falai, koszos műhelyablakai előtt, aztán át a Vásártéren keresztül, megálltam megsimogatni az 56'-os emlékművet, amire az ismeretlen mártírok nevei voltak belevésve. Az emlékművel éppen szemben a megyetanács épülete, ahonnan lőttek anno a kibaszott kommunisták. Majd elsétáltam a fentebb lévő katolikus templom előtt, biztosító, majd a Pécskő Áruház, és utána mindjárt a főtér, ahol meg az emelkedett hangulat.

A szurkolás, hogy végezzék ki őket a végén. Hogy szabadság.

Hegedűs Lajos Hunor

Bizottságilag felnyitva

1.

Tábornoki szemlét rendeltek el a helyőrség valamennyi részlegében.

billentjük Tábornoki szemle volt tehát a legénységi nőtlenzállón is, amit nemrég adtak át, egy rendkívül komfortos és modern épület, megfelel a huszonegyedik század kihívásainak és követelményeinek, négyfős körletekkel és minden körlethez külön fürdőszobával és wc-vel, a két teakonyháról és egy mosókonyháról, ami emeletenként rendelkezésre áll, már nem is beszélve.

A katonákat a parancsnokaik nem győzték eleget emlékeztetni, mekkora szerencse érte őket, hogy egy ilyen, a klasszikus igénytelen és komforttalan kaszárnyákhoz képest hatalmas előrelépést jelentő szállón élhetnek, így becsülik meg tehát – ennek megfelelően a szemlék is igen szigorúak voltak.

Normál esetben mégsem olyan nagy ügy egy szemle, az alegységeknek egyébként is kötelessége havonta egyszer leszemlézni a saját hatáskörükbe tartozó körleteket, de azok csak ilyen barátságos, ejnye-bejnye szemlék, már ha egyáltalán megtartják, és nem csak papíron beírják, hogy igen, megvolt. De ez most nem volt normál eset. A tábornoki szemle, az más. Az vérre megy. Azon életek bukhatnak. És buknak is. Maga a tábornok persze, a tábornok, tábornokból csak egy van a helyőrségben, a dandár parancsnoka maga, a leghatalmasabb személy, rajta kívül senki más nem tábornok, mindenki más legfeljebb főtiszt lehet vagy még az se, a resztlí; maga a tábornok tehát, ez az istenszerű, elképzelhetetlen hatalmú ember, maga nem is ér rá a róla elnevezett szemlén jelen lenni, de ez érthető, a helyőrség valamennyi részlegében tábornoki szemle zajlik egy időben, hát nem lehet ott mindenhol – ide csak egy alezredes jutott. Egy alezredes, aki a tábornoknak még csak nem is a helyettese, a dandártörzs valamelyik főnökségéről valaki, de épp ráért, egy főtiszt, aki tud ordibálni, ennyi elég, ordibálni tudjon, és ez az alezredes pont arról hírhedt, hogy ordibálni, azt aztán nagyon tud, éppen jó hát arra, hogy a legénységi szállót ő szemlézze, hogy a nyitott körletajtók mellett feszengő katonákba a szar is belefagyjon, és azt kívánják, bárcsak már délután lenne, mintha a puszta tény, hogy most bármi lehet, az egész életük romba dőlhet valami ottfelejtett porszem vagy nem megfelelően kialakított derékszög-párhuzam miatt, nem lenne önmagában elég, hogy kellőképpen be legyenek szarva.

Mégsem tűnt minden katona idegesnek. Az ötödik emelet bal oldali front szárnyán, ahol egy lövész zászlóalj harcbiztosító alegységének férfi legénysége volt elhelyezve – férfi legénység, haha, mert van ám női legénység is, ők a földszinten laknak, a nőket tették a földszintre, nem alegység szerinti bontásban, mert olyan kevesen vannak, hogy egy szinten elfér az összes, és ha már egy szint, akkor az legyen a földszint, ők a gyenge nők, azért vannak a földszinten, nyilván, pedig legénység ők is, leányság, olyan nincs a fegyveres erőknél, sőt a szálló neve is legénységi nőtlenszálló, hiába laknak a földszintjén nők, a szálló neve legénységi, és nőtlen. A nők vannak a földszinten, szemle esetén ők vannak tehát az első vonalban, vannak szemlélő főtisztek, akik túl dagadtak és lusták, hogy az ötödik emeletig fellépcsőzzenek, megnézik a földszintet, ott vannak a nők, önáluk úgyis mindig minden rendben van, és még szűrőpróbaszerűen megnéznék egy pár körletet az első, második emeleten, és ennyi a szemle – néhány katona kifejezetten nyugodtnak tűnt, az öregebbek, ők már sok mindent láttak, nehéz őket bármivel megijeszteni, nyugodtan álltak tehát, a feszült csendben még oda-oda is mormogták a kopaszabbaknak, hogy nyugodtság, *ték it* ízi van, nem fog idáig feljönni a *parkettásgeci*, de ha mégis, akkor az egyrészt nem most lesz, másrészt meg azt jelenti, hogy nem szűrőpróbázgat, hanem mindent néz, de ha mindent, akkor csak felületesen, mert *mindent* nem lehet *alaposan* megnézni, de nem, hogy mindent megnézzen *csak felületesen*, még az is lehetetlen, hát mekkora ez a szálló bazdmeg, nem... – figy, szopottgombócok: az ötödik emeleten egész egyszerűen nem történhet baj, szóval nyugodtság, *ték it* ízi.

Az ötödik emelet bal oldali front szárnyán elszállásolt lövész zászlóalj támogató századának rangidős tiszthelyettese, egy Orsós névre hallgató zászlós a szemle idejére mellé vezényelt főtörzsőrmesterrel együtt maguk is hasonlóképpen vélekedtek. A formaság kedvéért néztek csak meg egy-két körletet, nem belépve, csak behajolva, ne pont az ő talpnyomaik buktassák már meg a pöpec csilli-villire vágott körletet – azért persze magukban ők is azt kívánták, bár inkább lenne már délután.

Nos, amiről sem a tékitíziző öreg szakaszvezetőknek, de még magának a zászlósnak sem volt sejtelme sem, az az volt, hogy nem csak hogy felment az alezredes az ötödik emeletig, de egyenesen ott kezdett, és onnan haladt lefelé. Azt meg végképp nem sejtették, hogy a tábornoktól kifejezetten arra kapott parancsot, hogy nehogy ki merje tenni a lábát a szállóról délig – addig szórakoztassa ott magát, ahogy tudja! Őt, mondta a tábornok, nem érdekli, hogyan, de – délig ott legyen!

2.

Szórakoztassa magát délig, ezt a parancsot kapta a tábornoktól az alezredes, és ő maradéktalanul meg is tett mindent annak érdekében, hogy meglegyen a szórakozása – még be sem kanyarodott a folyosóra, már zengett az emelet az ordításától:

– *Mi a faszom itt ez a domesztosz szag, mi a faszom ez a domesztosz szag, hát meg lehet itt fulladni! Még csak most dobják le a felmosófát, mi?, amikor már itt jövök a lépcsőn?! Hü de be lehetnek most szarva, de be lehetnek!!! Mi lesz itt, drága uraim, mi lesz itt!*

– Állomány, v-GYÁÁZZZ!!!!!!! – üvöltötte el magát a zászlós, mire a körletajtók mellett álló körletenként egy fő katona egy emberként vágta vigyázzba magát – a balekok, akik vállalták, hogy a szemle idejére eljártsszák a körletparancsnokot, és ezzel együtt azt is, hogy ha a körlet bukik, akkor ők viszik el a balhét.

– Folytassák – intett az alezredes.

– PÜEEENJ!!!!!!! – üvöltött a zászlós.

A körletenként egy fő eseti körletparancsnok a bal lábával kicsit ellépett a jobbtól, az állát lejjebb eresztette, és hátrakulcsolta a kezét: mostantól ez volt az a testhelyzet, amelyben állhattak tovább egyetlen moccanás nélkül.

– Üdvözlöm, Orsós úr, maga itt a rangidős? Hogy érzi, lesz nagy botrány, lesz nagy botrány? Kezdjük mindjárt innen, hátulról, ha nincs kifogása – harsogta az alezredes, mintha továbbra is az lenne a célja, hogy az összes emelet valamennyi szárnyában hallható legyen minden egyes szava. – Hopp, máris itt egy körlet, ami zárva. Hol vannak, akik itt laknak, hol vannak, miért nincsenek itt?

– Jelentem... – gondolkodott el a zászlós. Néha kifejezetten jól jött, hogy a seregben minden feljebbvalónak címzett kijelentő mondatot ezzel a szóval volt kötelező kezdeni, az ember így nyerhetett legalább egy másodpercnyi gondolkodási időt. – Jelentem, az egyik távol, misszióban, a másik...

– Na, na, na, igen? A másik?! *Nem is laknak többen ebben a körletben, csak ketten?!!!!* – üvöltötte az alezredes.

– Jelentem, igen.

– Igen? *Mit igen?!!!!*

– Jelentem, nem laknak többen ebben a körletben, csak ketten.

– Kette-e-en? *Egy négy fős körletben?!!!! Zászlós úr!!!! A megdöbbenéstől nem jutok szóhoz!!!!* Hát hogy szervezik itt maguk a legénység elhelyezését? Na majd erről is teszünk, hogy a katonák egy kicsit szorosabban össze legyenek költöztetve, mert ez olyan pazarlás, uraim, olyan luxus, ami nem *me-gen-ged-he-tő!!!!* Nem megengedhető, zászlós úr!

– Értettem – felelte a zászlós.

Az alezredes guvadó szemekkel meredt a zászlósra, nyilván így próbált megfélemlítő hatást kelteni, a sokat látott zászlós azonban nyugodtan állta a tekintetét.

– *Remek! Tehát!* – kezdte újra leghangosabb harsogó hangján az alezredes. – Ott tartottunk, hogy két fő. Az egyik távol, misszióban: ez tiszta sor. Túl is tárgyaltuk. Halljam tehát: mi van a másikkal???

– Hát, jelentem, ezt most őszintén mondom, nem tudom – vallotta be a zászlós. – Te mit tudsz erről az idiótáról? – fordult a főtörzsőrmesterhez, persze csak a szemgolyójával, mert a vigyázzállásból, míg az alezredessel beszélt, neki sem volt engedélyezve semmilyen kimoccanás.

– Alezredes úr, jelentem – kezdte a főtörzs, a zászlósnál jóval idegesebben – tegnap sorakozón volt, a szemléről ott a kiértésítést megkapta, de arról... nincs... semmilyen... információ... hooogy... miért... van távol. Szolgálatban nem volt, szabit ki nem vett, gyengélkedőre nem jelentkezett... úghogy szerintem... itt kellene lennie.

– Uraim. Mindig nagyon rosszul veszi ki magát, ha egy jelentésben szerepel az a szó, hogy „szerintem”. Ez ugyanis nem mást jelent, mint hogy az alárendeltem jelentés örvén *rám zúdíttja a magánvéleményét, amire én kuuuuuuuuuuuuuuvára nem vagyok kíváncsi!!!!!!* Nagyon jó, nagyon jó, még nem is csináltunk semmit, de már van egy fő, akivel nem tudunk elszámolni. Hol tárolják a tartalék kulcsokat ezekhez a körletekhez, lent a szolgálatnál, ugye? Főtörzsofőrmester úr, legyen olyan kedves lemenni, és hozza fel a kulcsot, a körletet felnyitjuk.

– De, jelentem, hooogy... azt csak... bizottságilag... – kezdte volna az akadémikuskodást a főtörzs, de Orsós egy alig észrevehető fej- és szájmozdulattal jelezte neki, hogy *kussolj te barom, pofa be és tiplizzél a kulcsért*. A főtörzs vette az adást és a következő pillanatban már rongyolt is lefelé a tüzlépcsőn, ami épp ott volt, a problémás utolsó ajtóval szemben.

– *Természetesen, főtörzs úr, hooogyne!!!* – harsogta utána az alezredes. – *Mi magunk vagyunk a bizottság! Hát ne hülyéskedjünk már egymással, mi a rongybatekert kóchéngeres drága isten faszja magának egy bizottság, ha még ez se?! Milyen bizottságot akar még ide?!!*

– Parancs, értettem! – kiabálta vissza a főtörzs lefelé robogtában valahonnan az első emelet környékéről, biztos, ami biztos, az ilyenkor kötelező választ.

– Orsós, maga addig velem jön – fordult az alezredes a zászlóshoz, amióta az emeletre tette a lábát, azóta most először teljesen normál hangon.

3.

Amikor a főtörzs visszaért a kulccsal, nem nyitotta ki a kérdéses körletet, csak megállt pihenjben az ajtó mellett és várt. Hallotta, ahogy az alezredes veszettül ordít egy katonával az egyik, emlékei, illetve a saját és a zászlós megítélése szerint is mintaszerűen kitakarított körletben valami ládáról, aminek, lévén nem része a körletben dandárparancs szerint rendszeresített berendezésnek, nem lenne szabad ott lennie, ámde mégis ott van. Hallotta, ahogy a katona méltatlankodik, dacoskodik, próbálja azért is megmagyarázni, miért lehetetlenítené el az ő egész életét, ha azt a láda neki ott nem állna rendelkezésére. Ezt hallgatta egy ideig, aztán eszébe jutott, hogy nem lenne hülyeség, lehetőleg amíg még van rá idő, megsörgetni ezt az istenátkát mobilon, hogy ugyan árulja már el, hol bujdokol, és miért kummantja el a dandárszintű szemlét. Elővette a mobilját. Nem vette biztosra, hogy megtalálja benne a számot, nem emlékezett rá, hogy valaha elmentette volna. Nagy nehezen mégis megtalálta, „kibaszott autista” néven elmentve. Egy káromkodással gratulált magának, amiért akkor, ki tudja mikor, valami pillanatnyi szeszély-

nek vagy ki tudja, dühnek engedelmeskedve, nem volt képes a delikvens rendes nevét hozzáadni a telefonszámhoz, és – megnyomta a hívás gombot. Ebben a pillanatban halk, de egyre erősödő dobpergés ütötte meg a fülét. A dobpergés a felnyitandó körlet zárt ajtaja mögül jött. Dobpergés. Haha. Micsoda csengőhang. Na jól van akkor. Kinyomta, mire a dobpergés is abbamaradt, mintha elvágták volna. Akkor, erről ennyit. Akárhol is van a madár, a telefonja nincs ott nála. Hacsak nincs ő is a körletben – de nem. Ennyire faszmadár már csak nem lehet, hogy itt kussol a bezárt a körletajtó mögött. De mindegy, majd kiderül mindjárt a beborul – úgyhogy elsüllyesztette a telefont a zsebében, és várt tovább pihenjben.

Mivel az alezredes épp nem ordibált semmi szórakoztatót, a csendben lustán azon kezdte el törni a fejét, hogy honnan a fenéből volt neki olyan nagyon ismerős ez a dobpergés. Biztos volt benne, hogy valahol már hallotta, még hozzá nem is túl régen. Filmben hallotta, nem zenében. De melyik filmben? Elővette a mobilját, megcsörgette megint, de most nem nyomta ki, hagyta, hogy szóljon, amíg magától abba nem hagyja. Így, hogy végighallgatta, be is ugrott neki: New York bandái. Ott van ez a dobpergés, abban a filmben, még az elején, amikor a két banda készül összecsapni. Na, az jó kis film volt, gondolta. Ha ezt túléljük, este meg is nézem megint.

Ebben megnyugodva ismét zsebre tette a mobilt. Állt tovább az ajtó mellett pihenjben.

Végre, nagysokára, meghallotta, hogy az alezredes valamelyik körletben mondja a zászlósnak: „Orsós úr, a főtörzs kolega már biztos meghozta a kulcsot, nyissák fel a körletet, mindjárt érkezem én is.”

A zászlós a folyosó közepe táján fordult ki az egyik körletből. Halálosan fáradtnak tűnt. De mire komótosan odaballagott a főtörzshöz, addigra valamennyire összeszedte magát.

– Te figyelj már baszki – kezdte a főtörzs – ezt most tényleg kinyitjuk úgy, hogy a katoná itt sincs, te nem találod ezt aggályosnak?

– Én nem találom semmilyennek – húzta fel a vállát Orsós. – Felfelé csak csodálkozunk, tudod –

– Aztán majd feljelent minket, hogy eltűnt eze, eltűnt aza.

– Majd elviszi a balhét, aki a parancsot kiadta! Nna! Nyissad kifelé!

A főtörzs nyitotta.

– Különbén a múltkor én is kinyitottam, amikor házon belül tartottuk a szemlét. De, korán keljen fel, aki énvelem gecizni akar, meg engem feljelentgetni. Csak annyit mondok, hogy azért vádaskodik, mert cigány vagyok, és – ennyi!, már nyertem is.

– Barom – röhögött a főtörzs, és belépett a kinyitott körletbe.

– A módszer tesztelve-kipróbálva tesókám! A cigánykártya olyan, mint a piros hetes – mindent visz!

– Mekkora barom vagy – röhögött a főtörzs. – Aztakurva...! – kiáltott fel, de a kiáltása köhögésbe fulladt, és olyan gyorsan farolt visszafelé, hogy a zászlóst is

között volt, de negyvenöt fokkal elforgatva, nem az oldalai, hanem az átlói voltak tehát párhuzamosan a falakkal, ami már önmagában elég lett volna, hogy a szemlét bonyolító, derékszög-párhuzam mániás főtiszt ordítson, hogy *mi ez uraim, mi ez?!!! valami vicc, vagy: lá-za-dás???, netán: ref-horm-khí-shér-leth-nek szánták????* – ám ezt az asztalt szintén egy olyan irdatlan szeméthalom is borította, amekkorát csak el lehet képzelni egy nyolcvanszor nyolcvan centis laminált pozdorja négyzetre zsúfolva, kivéve a szoba belseje felé eső sarkát, mert ott egy laptop foglalta a helyet, méghozzá bekapcsolva, hallani lehetett, ahogy duruzsol benne a ventilátor. A linóleumpadlón csomókba és redőkbe rendeződött a por és a mocskok, kivéve egy keskeny ösvényt, amely tiszta volt, vagy legalábbis látni lehetett a linóleum eredeti mintázatát. Ezen a keskeny ösvényen a negyvenöt fokkal elfordított asztalt megkerülve el lehetett jutni az erkélyajtóig, a zászlós kötél táncosként egyensúlyozva, ügyelve, nehogy véletlenül a mocskos területre tegye a lábát, végiglépdelt rajta, és kinyitotta az erkélyajtót. Kitérte sarkig, lassan lélegzett pár mélyet a friss levegőből, közben szemügyre vette az erkélyt, valami nehéz anyaggal teletömött szétázott aljú hatalmas kartondobozok hányódtak ott egymásba nyomódva – hát ez is már önmagában rendkívül szabálytalan lenne, ha számítana már ez bármit az eddig látottakhoz képest.

Visszament a folyosóra.

– Ablakot nyitottam – mondta a főtörzsnek nyugodt hangon.

Mi egyebet lehet itt már tenni. Ablakot nyitni, és várni, hogy a dolgok maguktól igazodjanak.

– Kaszáltak neki, ugye? Ezt már nem úszhatja meg sehogy. Mondjuk, ha te elmentél az ablakig, már többet láttál, mint én.

– Kaszáltak. Kaszálnak is. Én már várom is, hogy jöjjön az ales.

– Hááát, nem tudom – vakarásza a fejét a főtörzs – Ez nem szimpla lustaság vagy ilyesmi... hogy fogom magam oszt nem takarítok mert beleszarok... ennek valami valami baja kell hogy legyen... itt – kocogtatta meg a halántékát.

– Hát már hogy a бүdös isten faszába ne lenne baja – ott! – csattant fel hirtelen a zászlós. – Mindig is volt! Te erre nem jöttél rá az évek során? Bukott egyetemista ez, amúgy – nem tudtad? Azok így élnek. Ilyen állat módjára. A saját szarukban-húgyukban fetrengve.

– De, azt tudtam, hogy egyetemre járt.

– Mi a faszt keres ez itt?! Mondd meg! Mi a faszt keres ez itt nálunk, mi a faszt keres a seregben?! A pszichológus meg akarta buktatni, már amikor jelentkezett. Mondta neki, hogy ha egyetemre járt, akkor menjen, keressen magának olyan munkát, ami megfelel a végzettségének. Túl okos is ide, tényleg! Túl sokat okoskodik! A pofája is nagy, komolyan mondom, akkora a pofája, mint egy fél teniszpálya, mintha... mintha ő szarta volna az atyaúristent, de, de... de olyan dolga, amiből az aleggységnek bármi haszna lenne... előrefelé nem lendít, soha, semmit!

- De ezek szerint a pszichomókus csak nem buktatta meg végül, mert itt van...
- Nem bazdmeg. Nem buktatta meg. Mert dumája, az van neki. Ezt ő maga mesélte el nekem, azzal a kibaszott idegesítő sunyi vigyorral, amit úgy le bírnék rúgni az arcáról néha, hogy azt mondja a pszichocsávónak: rendben, doktor úr, kezdje el mondani a címeket, hol tudok elhelyezkedni a végzettségemmel, mindenhol munkanélküliség van, nem tud ilyen címet mondani, ugye? Rendben, akkor tessék nekem megengedni, hogy katona legyek, mert kell nekem a munka, ne tessék engem megbuktatni olyan indokkal, hogy egyetemista nem jó a seregbe, vagy mit tudom én, valami ilyen szöveggel megdumálta a dokit és az valahogy átengedte, pedig biztos lett volna normális indok is, hogy megbuktassa.
- Na jó, jó, azért azt ne felejtsük el, hogy ilyen indokot bárkinél bármikor lehetne találni.
- Az is igaz. De ennél a gyereknél tényleg mindig rezeg a lécs, a FÜV-ökön is mindig egy fél napig van bent a dokinál, egy fél napig, érted?!!! Minden katonáról el tudják dönteni tíz perc alatt, hogy zizi-e a feje vagy sem – ez az egy mindig egy fél napig van bent, és beszélget velük, érted?!!, beszélget velük!!!, és ez van a kifele szűrésen, meg a visszafele szűrésen is, a többiek már régesrég a buszon vannak, és rá várnak, és szidják még a kurva anyját is.
- Akkor gondolom, továbbra is megvan ott a törekvés, hogy megbuktassák, csak valahogy mindig kidumálja.
- Az bazdmeg. Jól gondolod. Kidumálja, egy fél nap alatt. A fizikaihoz meg mindig egy külön időpont kell neki. De csak neki, külön!
- És azokon meg mindig összeszed 340 meg 350 pontokat.
- Eh – legyintett a zászlós. – Nem a sportteljesítményével van a baj. Bár lenne csak tizedannyira jó minden másban, mint amennyire futni tud, meg felülni. Csak tizedannyira!
- Ezek ám nagyon hasznos dolgok! Tüzel rád az ellenség, és te csak elkezded felülni meg fekvőtámaszozni, és meg van nyerve az ütközet!
- Mivel a zászlós erre nem mondott semmit, a főtörzs a körletet kezdte el kémlelgetni. Arra nem tudta rávenni magát, hogy közelebb is menjen, megelégedett annyival, amennyit hajolgatva meg a nyakát nyújtogatva látott.
- Érdekes – jegyezte meg –, hogy az előtér meg a wc végül is tiszta – majdnem mint-ha még takarítaná is őket. A vizesblokkról mondjuk ez már megint csak nem mondható el.
- Igen. Ez a trükkje. Három hete? Egy hónapja? Akkor is szemle volt, azt is elkumantotta. Akkor is behatoltunk, de a belső ajtók mind zárva voltak, bezárta őket és a kulcsokat elvitte magával, csak a wc ajtót hagyta nyitva. Most már vágom bazdmeg, hogy miért csinálta ezt... mert ez ám nem egyhavi dágvány, ami itt van, de nem ám... ez... szerintem azóta gyűlik itt, amióta a másik bolond elment misszióba. Amióta egyedül van.

– Hát, az még jó nyáron volt!

– Csak gondold bele! Gondolom meggyanította, hogy ki fogjuk nyitni a körletet, ki bizony!, és az előteret meg a wc-t kitakarította, a többi részt meg bezárta, úgy lépett le. De ez ugye csak a mi saját zászlóaljszemlénk volt, nem vettük tragikusan.

– A fasz. Miért nem csinálta most is ugyanezt.

– Hát, igen. Akkor is szarban lenne, de talán nem ennyire. És a laptopja meg megy! Ide hallom, hogy duruzsol.

– Hallom én is. Ez az egész, barátom, egyre inkább nem stimmel nekem. Olyan, mintha itt lenne, de mégse.

– Nem tudom, de egy biztos, mindjárt jön az alezredes, az aztán, ha ezt ha meglátja...

– Csörgettem a mobilját is, amúgy...

– Igen?!

– ...és az is itt van a körletben. Bárhol kóbinyászol most, a mobilját itt hagyta.

– Ez tényleg egyre sötétebb, ez a történet. Csak ne az legyen, hogy az egész zászlóalj szopni fog e miatt az egy... hát de úgyis az lesz... huhú, na, már jön is az ales, rendeződj valami vigyázzfélébe...

Az alezredes egyszerűen tényleg imádhatta a saját ordítását hallgatni, mert megint már a folyosó végén rázendített:

– Na uraim, látom, kinyitották az utolsó körletet is – hogy látják, hogy látják? Van ott valami, amit érdemes látnom, vagy mehetek a szomszéd folyosóra? Huszonkét ilyen folyosó van az épületben, és abból még hátravan huszonegy – nagyon sok időt elveszítettem itt, nagyon sokat!

– Alezredes úr, jelentem – kezdte Orsós – elnézést, de ezt nem tudom katonásan megfogalmazni: ezt a körletet ön szerintem nem akarja látni.

– Ne mondjon nekem ilyet, Orsós, ne mondjon nekem ilyet. Már megint ez a szerintem! Tudja, hogy hol van elnézés! Tudja vagy nem tudja?!

– Jelentem, tudom.

– Na hát akkor! Na. Ne szarjanak be, nem számítok arra, hogy a körlet felkészítése a szemlére megtörtént. Egyszerűen csak nem hagy nyugodni, hogyan, miképpen lehet egy körlet bezárva, amikor tábornoki szemle van elrendelve, és hogy lehet az, hogy mindeközben az itt elszállásolt katona rangidős tiszthelyettesei, önök, nem tudják az okát, hogy az érintett katona miért nincs itt! Ilyen körülmények közt meg kell, hogy értsék: a kíváncsiság majd szétvet, hogy vajon mi lehet odabent!

Orsós úgy tűnt, mintha összehúzná magát egész kicsire, hogy hogy csinálta, az rejtély, mert a vigyázzállásból mindeközben nem mozdult ki.

– Alezredes úr jelentem, ez megrázó élmény lesz... jelentem, mi is még... hatása alatt vagyunk a sokknak.

Az alezredes szigorú szemekkel meredt a zászlósra egy-két pillanatig, aztán sarkon fordult, és határozott léptekkel bemasírozott a körletbe.

A két tiszthelyettes riadt arccal ment utána – ám az alezredes nem ordított. Sőt. Tökéletesen megőrizte a nyugalomát. Óvatosan átlépett egy porosodó ruhakupac fölött, és megállt a beépített szekrényeknek háttal, szűk terpeszben, hátratett kezekkel, és olyan arcot vágott, mint aki elismerően hümmög: *Ez igen. Ez már... emberes.*

Kétszer-háromszor körbejártatta elismerően hümmögő tekintetét a körleten, majd a legmélyebb nyugalom hangján ennyit mondott a két megszeppent altisztnek:

– Írják meg róla a papírt. Én megyek, folytatom a másik szárnyon. Valahol az épületben megtalálnak. Előreláthatólag ebédig itt leszek.

– Parancs, értettem! – vágta rá Orsós, és vigyázzba vágva magát, a jobb keze, mint-ha rugó lökné, úgy pattant fel a halántékához. Vigyázzba merevedett volna a főtörzs is, de ő nem tudott, mert az alezredes odalökött a kezébe egy formanyomtatvány-tömböt, majd méltóságteljesen, elgondolkodó arccal kivonult a körletből.

4.

– Na, most akkor mi legyen – nézegette a tömböt a főtörzs. – Mit írjunk ezen.

– Mit írjunk, mit írjunk! – kapta ki a kezéből a zászlós. – Mindenhova azt, hogy szar, fos, hányadék. Illetve, még azt is, hogy rohadás, rontás, pusztulat, kankó, lepra, tripper! Mégis mit írnál mást erre, minden egyértelmű, ne kúrjál már fel még te is! Menjél, szóljál a többi körletbe, hogy végeztünk, mehetnek a laktanyába. Értékelésem: a szemlén kiválóan megfelelték! És amíg odavagy, én meg, ha már úgyis ilyen szép tiszta ez a *toálett*, ráülök, és megformázom az apja gumicsizmáján végigfolyt geciből a napsugár által kikeltett szaros, kurva, kibaszott egyetemista búráját jóféle, minőségi cigányszarból. Szeret úgyis bűdösbe lenni – csinállok én neki bűdöset olyat, hogy a felit a földön húzza!

A főtörzsön kijött a nevetgélés meg az összes feloldódott feszültség. Mulattatta, hogy a zászlós ennyire be van rágva, meg hogy milyen dumát nyom. Leginkább persze annak örült, hogy túl vannak az alezredesen, elég jól megúszták, nem ordította le a hajukat, most már jöhet akármilyen ennyi volt a feszkó, a nap hátralévő részében már nyugi lesz!

– Aztán: megírjuk neki a papírt, hogy: ön a leggyengébb láncszem, viszlát!

– Látom, haragszol rá...

– Á dehooooogy! Csak ki bírnam tépni a szívét, foggal. Mentem volna én is egyetemre annak idején – az eszem meglett volna hozzá.

– Csak?...

– Te, te ne csakozz itt nekem, te, agyonverlek – tiplizzél, hajtsd végre, amit mondtam.

5.

– Oké, szoltam nekik – jött vissza a főörzs. – Te figyelj már, az alezredes komolyan most délig itt akarja baszni a rezet? Nagy bukták lesznek itt még akkor – hátha annyian megbuknak, hogy ez az egy fel se tűnik olyan nagyon.

– Ezt nézd meg, a budiban találtam – mondta a zászlós.

– Beleszartál, tényleg?

– Ne a szarommal foglalkozzál most! Ide fókuszálj, a kezemre, amit mutatok! Könyv: A depresszió szorításában. És rajta ott pihent ez a kilenc millis. Tessék.

A főörzs nagy szemeket meresztett, aztán, még mielőtt visszanyelhetette volna, kicsúszott a száján a legabszurdabb feltevés, ami ebben a helyzetben csak eszébe juthatott:

– Eööö... de nincs tán nála az is, amibe betárazza?

– Hülye. Ennyire azért bízzunk már meg ebben a szar rendszerben, hogy egy fegyvert azért nem olyan egyszerű egyelőre még kilopni innen –

– Értem, értem... Figyelj, lószert azt sokan tartanak maguknál, kabalának meg minden ilyen fitty-fasznak, benikkeleztetik meg mittudomén, pedig ez már BTK, nem HTK... mi legyen? Ezt is beírjuk?

A zászlós összenőtt szemöldöke ráncokba gyűrődött. Tépelődött.

– Nem írunk be semmit egyelőre. Nézelődjünk egy kicsit, ha már az ales ügyis délig itt van.

– Mit nézelődöl ezen a dzsuván? Menjünk már a faszomba mi is, Orsi. Az előbb még meg tudad volna fojtani egy kanál vízben.

– Most is meg tudnám. Sőt, most tudnám csak igazán. De ez még nem ok arra, hogy ne derítsem ki, mi folyik itt valójában. Adott egy körlet, ami úgy néz ki, mint amibe utoljára akkor volt rend rakva, amikor még fel se húzták az épületet, plusz most még további gyanúra okot adó tárgyakat is találtam. És ahogy te is mondtad: valami itt nem kóser, tessék, most azt mondom, igen, neked volt igazad, és nekem mint szakasztiszthelyettesnek, kötelességem utánajárni, hogy mi nem kóser. És te meg köteles vagy ebben segíteni, mert most mellém vagy beosztva, és én ezt mondom. Egy depresszióról szóló könyv a budiba, rajta egy Parába való skúló. Itt tartunk most. Ez a kombináció az, ami adott.

– Ha be van kanyarodva, menjen eü-re. Vagy szereljen le. Mielőtt még lövöldözést rendez ott, ahol nem kéne.

– Figyelj, nem tudod, mi az a depresszió, én, mivel most, míg szartam, olvastam két mondatot ebből a könyvből, már többet tudok, mint te, úgyhogy – én ezt a könyvet már el is koboztam, további tanulmányozás céljából. És most tanulmányozzuk a körletben a szemetet, mert – szerintem itt lappanganak még érdekes dolgok. Láttad a Tűzfalat? Harrison Ford film. Az pont erről szól. Hogy mennyi eszméletlen sok információt lehet összeszedni bárkiről csak azzal, hogy felrúgod a szemeteskukáját, mint a fagyott szart, oszt nekiállsz turkálni benne.

– Orsi ne már, baszki. Egyszer végignézel ezen a szarás-hányás-fosáson, és az elmond mindent. Hallod, nem is ettem még ma. Kávét se ittam.

– Zolikám, de most te ne baszd már meg – ne kelljen már azt mondanom, hogy főtörzsőrmester, ez parancs – idáig ne süllyedjünk már le.

– Na, idáig tényleg ne.

– Figyelj. Jelen állás szerint mi is szarban vagyunk, legalábbis – én biztos. Főleg, hogy azt se tudjuk, merre kódorog ez a fogyatékos, se azt, hogy mit csinál e pillanatban – de ha kiderítünk valamit, hogy mit tudom én, agyilag tényleg klinikai eset, akkor azzal a mi fejünkről már el van hártva a baj – ezt komolyan nem érted?

– Igen, tényleg, akartam is mondani, hogy csörgettem a mobilját...

– Mondtad...

– Ja mondtam? Ja akkor jó. A mobilja is itt van valahol a körletben – megcsörgessem megint? Ha kiderül, hogy megtébolyodott, és csinált valami nagy hülyeséget... úgy értem valami még ennél is nagyobbat – mutatott körbe a körleten – akkor... ígyis-úgyis lesz baszva az egész alegység, hogy miért nem figyeltünk rá oda jobban, miért nem vettük észre a jeleket, bla bla bla, az összes ilyenkor szokásos duma.

– Észrevettük a jeleket, most! – mutatta fel a zászlós a könyvet meg a löszert. – Lépéselőnyben vagyunk, és én abban is akarok maradni! Na jó, tudod mit, kávézzál meg lent, megvárlak. Sőt tudod mit, hozzál nekem is egyet. Nézd, itt a halálmadár asztalán, itt van az apró... ötven... nyolcvan... tessék.

– Az ő pénzt adod? Mekkora fasz vagy! – röhögött a főtörzs.

– Neki szerintem most ez a legkisebb baja. Na! Siess!

– Oké oké. Megkávézzok, de nem az automatából. Kimegyek a Stopba.

– Na ne.

– Na de. Akarsz te is normális kávét? Adjál pénzt.

– De megbaszod! Rajtad van az egyenruha!

– Orsi. Túlfeszülöd a dolgokat.

– Hogy baszd meg. Hozzál egy duplát tejszínnel, két cukorral. De bazdmeg tényleg igyekezz.

6.

Nos, a főtörzs nemigen sietett visszafelé azzal a kávéval, de a zászlós hamar el is feledkezett róla.

„Kezdjük a wc-vel, ha már amúgy is ott... tulajdonképpen el is kezdtem.” „Az a helyzet, hogy le a kalappal, hogy itt milyen tisztaság van. De mi a moztatórugó emögött? Mi vesz rá valakit, aki ilyen büzben, mocsokban él, gyakorlatilag egy tonna szemet tetején, hogy ilyen pedantériát mutasson wc-takarítás terén?”

„Vagy fordítva. Aki ilyen csillivilli tisztán bírja tartani a wc-t, az ezt a tudását miért

nem terjeszti ki az élettere többi részére is? Vagy lehet, hogy akart ő a lelke mélyén felkészülni a szemlére, csak valamiért nem jutott túl a wc-n?”

A szemetes volt a wc egyetlen gyenge pontja: nem volt kiürítve. De nem ám, hogy a szemle előtt nem ürítette ki: nem, ami benne volt, az minimum hetek óta benne rohadt. Már a fedelén is ott feketedett egy banánhéj, felnyitva meg dögszag, de szó szerint dögszag és muslincafelhő lifftent elő. Megpiszkálva penészes, egymásra rohadt kajamaradványok váltak el lustán egymástól, további megzavarodott muslincák röppentek fel, és látszott egy Milli joghurt pohara is, a szavatossága lejárt 2007. október 17-én. „Hát az nem most volt.”

„Akkor most nézzük az asztalt.”

„Két kisebb és két nagyobb kupac cd, tokkal, összesen vagy hatvan darab. Pearl Jam mp3 összes, Billy Joel, Spin Doctors... bazmeg... miket hallgat ez... missziós szerzemények ezek amúgy, az albán maffia kalózkiadványai... és mily meglepő, egy csomó cd nincs a tokjában, csak úgy, közé vannak baszva az üres tokoknak oszt szevasz.”

b
bill
ent
yuk

„Mini snickerses csomagolópapírok, két darab. Fülzsíros fültisztító pálca. Automata kávéspohár a Pearl Jam cédétkon, benne kiskanál, további fültisztítók egy ragacsos zacskóban, egy műanyag edénytartó, mosatlan, aha, itt a töltőre dugott mobil, öt nem fogadott hívással, egy kilós pikliben valami vegetaszerű fűszerkeverék, tető nélkül, a felső két centi egybekeményedett a porral, ami belepte, úgyhogy bazmeg ezt se fogja már senki a levesébe szórni... valami metálkazetta... csernusimrés szórólap... penészes szeletelt kenyérmaradék zacskóban, rajta a dátum: olvashatatlan... egy minimum 70 centi hosszú tescós számla, a budaörsi Tesco ráadásul, a dátum rajta 2007. augusztus... Bazdmeg én mondtam. Ez azóta nem csinált rendet. Fél doboz só. Koronás cukor doboza. Kefíres pikli, dátum október 8., ez is itt szárad már egy ideje. Újabb fültisztító, sport szelet papírja október 8. szintén, egy kupac kiszóródott só, túró rudis papír október 26., száraz kenyérdarabok, színtelen nylon zacskók, májkonzerves doboz, abonettes zacskó, egy párnás boríték, benne Toblerone csokinak az üres tokja, ezt szeptember 19-én adta fel Pesten, aki küldte neki... hogy miért küld valaki postán ilyen szart, hát, ennek is biztos megvan a maga érdekes háttérsztorija, bazmeg, elmegy a Tescóba oszt vesz.” Műanyag macis méz, teljesen az asztalhoz ragadva, CBA-s húsáru csomagolópapír, sztaniolgombócok, libazsíros pikli, több rajta a zsír kívül, mint benne, vákuumfóliás makrélafilé, akciósan vette, a dátum rajta november 15., csorog belőle a rohadt dzsuva... újabb kenyeres zacskó, benne műanyag kanál, zacskók, zacskók, zacskók, még egy cd, hármas kiszerelésű zselés toll csomagolása, vezgyakos értékelő papír, ez vajon minek neki... soha köze nem volt semmilyen vezetéshez.” „Natúr joghurtos pikli. Egy szelet száraz kenyér. Penészes. Ámde: erre valamikor régen valamit rákent, és utána harapott belőle kettőt. Kérdés, hogy mi volt előbb: A harapások vagy a penész? Lehetetlen megállapítani.” „Morzsák, kimetszett paprikaerek és magok, almakocsány, két darab vajazókés, mosatlanok, de mióta... az étkezdeből nyúlta őket... egy mocskos fakanál, debreceni fokhagymás

szelet csomagolása, Tibi csoki papírja, még egy kenyeres zacskó, instant kávé teteje, egy szikkadt kenyérvég, újabb almakocsányok, egy félliteres műanyag pohár, benne valami rothadt lötty plusz a hadtápkészlet kés része, plusz három darab fültisztító is ázik benne, szagra mintha kovászos uborka leve lenne... még egy kazetta... étkezés üveg pohár, elég tiszta, úgyhogy nem olyan régen faszolhatta, még egy automatás kávéspohár, benne fültisztító pálcikák, az anyámat megbaszom, hát minek rakosgatja ez a használt fülzsíros szarjait poharakba?!?!” „Sütőtök bébiital... ezt issza? Vagy eszi. Vagy mi a tökötmet kell ezzel csinálni. Bevezethető négy hónapos kortól. Na. Ezek szerint pontosan tisztában van a saját fejlettségi szintjével. Instant kávé, nem olyan régen vehette. Egy felismerhetetlen, mocskos csomagolóvalami a laptop mögött, az asztalra ragadva, rajta a következő egyveleg: bontatlan, de igen fáradtnak tűnő minivaj, egy rakás fültisztító pálcákkal összekevert fokhagymapucolmány, sztaniol cafatok, egyadagos instant kávé zacskója, baromfi vagdalthús konzervdoboz, kenyeres zacskó, camembert sajt tokja, margarinos pikli teteje, további konzervdobozok és automatás kávéspoharak, egy másik csomagolóvalami, de ez összegyűrve, és nekiborulva egy félliteres tejfölsőpohár, amiből a szotyihéj ráfolyt a laptop billentyűzetére, de jutott a laptop alá is. És végezetül: fogkrém, szivargyújtó kapcsolója valami autóból, hát itt tényleg minden van bazdmeg... szivargyújtó kapcsoló. Hát mi a faszt keres az itt???” „Szotyis zacskó, mosatlan kávésbögre, és a végére maradt egy mosatlan mélytányér, rajta további szotyis zacskók, két darab kefirés pikli, október 8. és november 21., tepertőkrém teteje, október 24., konzervdoboz, penészes narancshéj, ha ugyan nem mandarin... inkább mandarin... na ez ennyi.”

„Ja nem. Van még itt egy nagykés is, és a laptop túloldalán: az aprópénz maradéka, egy darab bontatlan egyadagos instant kávé, egy darab mágneses könyvjelző, amin egy kismókus fényképe látható, valamint újabb fültisztító pálcák. Ám voilá, a laptop alatt az asztal tiszta, ha nem számítjuk az odafolyt szotyihéjat, valamint egy fekete banánhéjat, ami talán a wc-ben találnak az ikertestvére, csak ez, nyilván a laptop hőjétől, zörgősre száradt.”

„Na ez volt az asztal. A legnagyobb dágvány a jobb külső, vagyis az ajtóhoz legközelebb eső ágyon van, legalábbis az ágyak közül... mert a padló, az megint egy külön sztori lesz... úgyhogy kezdjük ezzel. Egy idebaszott fürdőlepedő, egy több négyzetméteres nylon fólia összegyűrve, abba belegabalyodva egy vállfa, cédéék, DVD-k, de még egy VHS kazetta is, összegyűrt Élet és Irodalom újságok, hát igen, ez ezt a szart olvassa, azt sose felejttem el, hogy a Nullpontról a veszprémi Tescóba képes volt elfutni meg vissza ezért a szarért, pedig az testvérek között is húsz kilométer, de bazdmeg nem bírta ki, hogy a gyakorlaton is ne ezt olvassa. „Egy realos reklámszatyor, benne aprópénz, egy rövidgatya, fehér zoknik, papírok, tollak, boríték, és az ágyon továbbá: fürdógatya, Playboy magazinok, mindenféle újságok, millió könyv bazmeg csak úgy idebaszva-idehányva, újabb DVD-k, cédéék tok nélkül, szemeteszacskó tekercs... ez minek neki? Mire használja??? Száraz falevelek... hát ez tényleg a top elmerogyanat. Honnan hullanak

ide a falevelek? Hogy? Honnan? Miért??? ...és akkor megint: kenyerezscskó, Milli kefir, tejföl, kiette és idedobta az ágyra, ennyi. Clin ablakmosó... és ez itt...”

Szeletelt kenyér zacskójában valami gyomorforgató, nyomásra levet eresztő szottyadt fekete massa. A zászlós megemelte két ujjal és undorodva visszadobta. „Bazdmeg ez kenyér. Még kivethetők a szeletek.” „Hát most már ezt is tudjuk. A szeletelt kenyér képes olyan szottyadt feketére rohadni, hogy levet is ereszt. Bazdmeg ezen még a penész is elpusztult. Még az se maradt rajta életben öcsém!” A zászlós zaklatottan felállt, kidüllesztett mellkassal fújtatott néhányat, hogy felkavarodott gyomrát lenyugtassa. „Nem hiszem el, hogy ettől sem hanyom el magam. Hát most már biztos, hogy nem is fogom semmitől. Ennél undorítóbb már nem lehet semmi.”

De ez még nem volt minden ezen az ágyon. „Egy kék póló, egy alufólia henger, egy hosszabbító, beledugdosva mindenféle töltők, meg a laptop tápkábele, és itt a többi mini snickerses papír a dobozzal együtt, újabb macis méz, újabb bébiétel, olajbogyós üveg, még egy kupac könyv, honvédségi derékszív, kék haderónemi sál, na ezt vajon honnan szedte... egy télisapka... ezt az állatkirályt, hát nem most valamelyik nap jelentette, hogy elveszett, írjuk HTK-ra és adjunk neki másikat? Nagy nehezen kerítünk neki mérethelyest, és erre bazdmeg ni, én találom meg a kutyaólban, ahol él.”

„Ébresztőóra. Bicskatok. Mikroszálas törlerongy. Kézkrém. Újabb műanyag zacskók, sattara, sattara. Na ez volt a jobb külső ágy. Alatta és körülötte: újságok, újabb zacskók rothadt kenyerekkel, de vagy három, egy deformált termosz, ami úgy néz ki, mint ha izomból földhöz lett volna baszva, hatalmas porcsomók közt fulladozó zoknik, alsógatyák, meg valami vileda-szerűség, nem lehet pontosan kivenni, annyira belepte a por.”

„A jobb belső ágyon van egy huzat nélküli takaró, természetesen összegyűrve, mint a hányás, mégis, jobban meggondolva, ez lehet az az ágy, amin alszik. Lepedő sehol, ja de mégis, rátekerde a párnára, ez esetben a kérdés a párnahuzat, hogy hol van. Friss narancshéj: ezt ma reggel ehettem. Még néhány ruhadarab idegyűrve, és ezen az ágyon végül is nincs más.”

„Alatta: tejeszacskó, szotyihéj, összegyűrt csokispapír, millió újság, egy bontatlan doboz floppylemezzel, Baba tusfürdő, újabb bébiételes üvegek, valami Prevent cucc is látszik – na ezt most már tényleg nem értem: létezik, hogy ennek van saját autója és vezet is?”

„Az ágyat a faltól elhúzza a következő dolgok válnak láthatóvá: automatás kávéspoharak, zoknik, gatyák, többféle összegyűrt csomagolópapír, camembert sajtos doboz vagy három, konzervdobozok, kefirespoharak, és tulajdonképpen itt már nem is érzem szükségesnek, hogy ezek közt tovább turkáljak... de hopp, itt az elveszett párnahuzat, kettészakadva. Szóval ezért nem használja. Ez valahogy eltépődött. És rá van írva filctollal, hogy EDDA. Hm.”

„Akkor most nézzük a padlót az asztal körül. Az asztal a jobb külső ágy mellett van a szoba közepén, alatta az szemét valójában egybefolyik azzal, ami az ágy alatt van, határvonalat önkényesen húzok a kettő közé. Szeptember 12-én lejárt tej doboza. Debreceni

párizsi csomagolása. Kovászos uborka zacskója. Összegyűrt ásványvizes palack. Egy fél pár fekete Adidas cipő. Kiszáradt babaseggtörő. A tepertőkrémnek is itt az alja. Valami kerek műanyag edénynek a teteje, egy szögletesnek az alja, tele krumplihéjjal és rohadt majonézzel. Összeugrott sonkaháló. Porcsomókkal keveredő hagymahéj. Fültisztító pálcák. Bazmeg fülgyulladásra van ennek? vagy miért pucceválja ennyit a fülét? Lövészetre hogy megy így? Na ezt alá is húzom. Még eggyel több ok, hogy leszereljen.”

„Két kilós kiszerezésű alma zacskója. Újabb fél zacskó szeletelt kenyér megrohadva. Ez ezt a sok kenyeret is a laktanyából hordja – de minnek hord ki ötször annyit, mint amennyit megeszik? A hadtápkészletből megvan a villa is, a szűrős részével kikandikál a szemétből az ösvényre, amit a padló mocskában járt ki a mezítlábalával. Bazmeg már megtaláltam a sapkáját, hát lassan a hadtápkészletet is én szedem össze neki. Mondjuk ezt a rákövesedett májkrémet vagy mit erről már az isten nem pucolja le... Bazmeg ez a villa véres is.”

„És igen. Az van, amire tippeltem. A világtalanja belelépett a villába, az megszúrta a lábát, de ő csak sétált tovább, mintha mi se történt volna. Itt van a lába ujjainak a véres lenyomata a padlón. Az erkély felé haladva végig látható. Na ez már tényleg odabasz... ezt le kéne fényképezni.”

„Még mindig a padlón, az asztal túloldalán: rendőrségi büntetőcsekk. Október 7-én büntették meg, és baszott kifizetni. Anikó büntette meg. Hahaha, ide a rozsdás bökött, hogy Anikó emlékszik is rá! Ezt majd meg is kérdezem tőle. Két hónapja volt, de valami másort biztos, hogy produkált, és Anikó egyből mondani fogja, hogy igen-igen, felejthetetlen élményt szerzett neki az ökörállatja – egy havi fizetésembe lefogadom.”

„Testápoló, hintőpor, kézkrém, hát hol van ezeknek a helye? Egyértelmű, hogy padlón, az asztal lábánál, a dzsuvában! Nem is értem, én otthon mér nem így csinálom.”

„Egy nagy sárga bögre, benne paradicsomos húsgombóckonzerv doboza, vacsorás zacskók összegyűrve, egy üres Hohes C-s doboz, minibanán héjak, ezek is már feketék, egy zokni, egy alsógatya, újabb egyadagos nesfacé, bontatlan, jó, ezt a zoknit honvédségi mosodában mosatta, valamikor ki tudja mikor, de még mindig rajta a mosoda címkéje. És ami ezután van, az már az ágy alatt van és azt már néztük.”

A zászlós szomjas lett, letette a noteszét a laptop billentyűzetére és kisétált a vizesblokkba, inni egyet, csak úgy, a csap szájához hajolva. Eszébe jutott a főtörzs a kávéval: hol marad már? Csak remélni tudta, hogy nem a Stop pultján tehénkedik azóta is az egyenruhájában, és valami más fennforgás támadt – mindenesetre, jöhetne már, igazán!

Két mosdókagyló volt a vizesblokkban, de a zászlós igen zavarban volt, melyiknek merje a csapját megnyitni. A bal oldali mocskos volt és leírhatatlan bűz áradt belőle: valaki valamikor beleöntött valami sötétbarna zsíros lötytyöt, ami lassan leszívárgott, a maradék meg kőkeményen beleszáradt, és ezenkívül bele volt még dobva egy nyeles fémedény zsíros, véres vízben úszkáló haluszony-darabkákkal, valamint egy mocskos villa, egy tövig koptatott sörtéjű fogkefe, egy kék ásványvizes kupak és összegyűrt ragasztószalag

darabok. A kagyló szélére egy mosóporos doboz nedvességtől szétmállott darabjai voltak feltapasztva, valamint ázott cipőfűzők lógtak róla.

A jobb oldali, belső mosdókagyló ehhez képest egész másképp nézett ki. Egyszer valamikor gyönyörűen kitakarította, azóta viszont a csapja nem volt kinyitva, és mára vastagon belepte a por. A zászlós már majdnem azt hitte, tán nem is működik ez a csap, de kinyitotta és gyönyörűen folyt belőle a víz. Ez olyan mehökkentő volt, hogy megvizsgálta a csap végét közléről. „Hát de mi a faszom!”, kiáltott fel meglepetésében.

A csap szűrőjéről olyan szépen le volt szedve a vízkő, hogy ahhoz foghatót egyik körletben sem látott. Ez olyasvalami volt, amire állandóan fel kellett hívni a katonák figyelmét: az ég szerelmére, uraim, vízkőmentesítsék már azokat a nyomorult csapokat!

Azt a viláért sem vallotta volna be a katonáinak, hogy ahogy senki a legénységből vagy az altiszti állományból, úgy ő maga sem tudja, hogy a viharba lehet a csap végétől tökéletesen eltávolítani a vízkövet. Mindenki csak félmegoldást volt képes elérni, de azt is csak aránytalan és valljuk be, a türelmet igencsak próbára tevő erőfeszítéssel. És erre tessék: ez a patkányfészekben gubbasztó tébolyult valahogy megtalálta a módját.

De hogyan? Hogy csinálta?

Valójában az van, hogy ilyet több, mint húszéves katonai pályafutása alatt sem látott.

Lehet, hogy annyira odavan már agyilag, hogy képes órákat azzal tölteni, hogy a csap végét pucolgatja?

Lehet, hogy ezzel a ténykedéssel koptatta tövig azt a fogkefét?

Megborzongott. „Ez már tényleg az a szint, amire lehet azt mondani, hogy: a bomlott elme.”

Megnyitotta a zuhanyzó csapját. Csodásan szépen folyt a víz abból is, mintha új lenne. A zuhanyrózsa is tökéletes vízkőmentesítésen esett át nemrég.

Visszament a mosdókagylóhoz, megnyitotta a csapot, lehajolt, beleivott, borzasztó vasíze volt, de hogyan lenne, ha egyszer nem volt megnyitva hónapok óta. Elzárta, felgyenesedett, megtörölte a száját, és hosszan szemezett saját elgondolkodó tükörképével.

Hogy a rejtély megoldása az lenne, hogy a delikvens nem fürdik, ezért nem rakódik vízkő a zuhanyrózsára, azt egy másodperc gondolkodási idő után elvetette. Megvanak a dandár notórius nem fürdői, és azok közismertek arról, hogy messziről bűzlenek. „Nem-nem. Ez a gyerek fürdik, ez tuti.” „Egyelőre, míg jobbat nem tudunk, fogadjuk el ténynek: ez a mindenbe beleszaró világ igénytelenje, ez a saját szarában fetregő lusta állat úgy látszik, a vízkőnek akkora ellensége, valami ki tudja milyen istenfasha elmebomlás miatt annyira irtózik tőle, hogy ez, de csakis ez az egyetlen dolog képes még ezt a minden képzeletet felülmúló lustaságot és beleszarást is legyőzni.”

„Másik nagy rejtély ez az automata mosógép itt. Ez melyiküké lehet vajon? Ötletnek nagyon jó, sok katona gondolt már rá, hogy hm, jó lenne egy saját mosógép a szobába. Akkor nem kell a mosókonyhában a közös mosógépeknél tülekedni ugye, veszekedni a többiekkel, akik szintén mosnának, meg elviselni, hogy mindig van egy barom, aki

azt hiszi, tudja rendeltetészerűen használni, miközben nem, és aztán mindig hetekig tart, míg jön a karbantartó, hogy megszerelje. A bökkenő mindössze csak annyi, hogy a vizesblokkokban nincsen olyan vízcső, amire rá lehetne kötni, úgyhogy nem is hiszem, hogy valaha volt, aki egy másodpercnél tovább agyalt ezen a kérdésen. Kivéve ezt a körletet. Mert itt valaki vett egy mosógépet, igen combos munka lehetett még két embernek is ide az ötödik emeletre is felcipelni... és minek?! Kávézóasztalnak?! Hát nincs rákötve semmire!!! Egy biztos: a kávézás, az megy itt.”

A mosógép tetején egész csinos absztrakt festményt rajzoltak ki az automatás kávéspoharak tucatjainak karika alakú lenyomatai.

„Felbattyog a földszintről, kezében az automatás kávé, leül ide a mosógép mellé, és kávézik. De miért itt??? Nem értem. Próbálok érteni, de nem megy.”

Egy hirtelen ötlettől vezérelve felnyitotta a mosógép tetejét, és belenézett.

„És bazdmeg ezzel mosnak. A pofám leszakad. Látszik rajta, hogy mosnak vele! Honnan kapja a vizet, hogy? Na jó. Foglalkozzunk inkább azzal a részével, amit értünk is.”

Kiballagott a noteszért, visszaballagott, és itt folytatta. „A zuhany függőnye, a rúddal együtt, ami tartja, a jobb oldali mosdókagyló alá gyűrve, mindenféle tescós és egyéb nejlonzacskókkal együtt. Mellette egy vödörben gyakorló nadrág ázik, a padlón National Geographicből kitépett lapok szétszórva. Továbbá: készételkonzerv teteje, millis doboz, hohes c-s doboz, mosóporos dobozok, fektetett téglatest alakú ki-tudja-mire-való kis fehér doboz, és egy kurva nagy bombaszter magnó.” A hohes c-s doboz gyanús volt neki, felvette. „Bazdmeg ez bontatlan.” Megnézte a dátumot rajta: 2008. június. „Ez még kajakra iható. Hát mért dobta ide? Nem tudja már megkülönböztetni, hogy mi szemét és mi nem? És ez az ötszáz kilós magnó itt a csapok alatt? Itt hallgatja a zenét? Miközben kávézgat?” Cédék, kazetták voltak a magnó mellett szétszórva. „A bal oldali kagyló alá bekúrva a katona csajkája, benne a kulacs, továbbá hypo, Domestos, Cif, egy Dalma Varázs nevű ablaktisztító, de ebből vagy öt, újabb Prevent motorblokk tisztító, és további üres mosóporos dobozok.” „A zuhanyzótalca teleszórva üres tusfürdős flakonokkal, öblítő flakonokkal, samponos flakonokkal. Ha fürdik, ezeken tipor, mert lábnak itt túl sok hely nincs. Vagy amikor zuhanyozik, kirugdossa ezeket innen, amikor meg végzett, akkor visszarugdossa?”

A mosdók fölé, a tükrök elé üvegpalcok voltak felszerelve. Az üveg maga persze nem látszott a mocsktól. „Kis ráhagyással a szokásos cuccokat tárolja rajta, bár szinte minden üres. Kéztisztító, borotva, Nivea balsam, kézkrém, lefolyótisztító, WD-40, na ez mondjuk pont nem szokásos egy vizesblokkba, sósav, nyeles fogselymek, ahogy nézem, ezeket se nagyon szokása használat után kidobni... egy töltőre dugott hajnyíró... Ezt olajozza a WD-40-nel, tuti. Nem győzöm mondani a sok sügérnek, hogy a WD-40 az nem erre van. Valamiért divat lett, hogy mindent ezzel olajoznak. Újabban már a fegyvert is. Sok hülye sutyerák.”

Itt is voltak a padló vastagon odakövesedett mocskában, a haj és szőrmaradványok közt lábujj- és talpnyomok. „A takarítás itt is kimerül abban, hogy ami a talpára ragad, az fel van takarítva.” „Csakhogy a módszer, ami a linóleumon még működik is, mondjuk azon is csak kilométereket lesétálva, teljesen bukó ezen a dombormintás mozaikon.” „Most attól eltekintve, hogy a kommunista kurva anyjába a faszát belerakhatná, aki kitalálta, hogy a vizesblokkokba ilyen padló legyen, mert ezt úgy feltakarítani, hogy jó legyen, mission impossible: ez a padló vizet az kurvaisten, hogy nyár óta nem látott. Főleg ahhoz képest, hogy itt zuhanyozik, hát hogyhogy nem fröcsköl ki valamennyit legalább aközben? Nem értem – már tisztább lenne ez a szerencsétlen padló. De nem. Mint ha még direkt ügyelne is rá, nehogy már egy csepp víz is érje ezt a szerencsétlen padlót.”

A zászlós visszament a körletbe, és kísértelt az erkélyre, hogy szívjon egy kis friss hideg levegőt. Túl sok gondolat kavargott már a fejében. Az ötödik emeleti erkélyről az egész utcát belátta, sőt a szemközti mellékutcát is a Stop bisztróval. Erről eszébe jutott a főtörzs és a kávé – rákészült arra a kávéra, és mi tagadás, nagyon kívánta már.

b
bill
ent
yuk

Belenyúlt a zsebébe, és az ujjaiával az ott lapuló mobiltelefonon zongorázva gondolkodott: felhívja, vagy ne ezt a lüke főtörzset? Utálta minden piszlicsáré ügy miatt a mobilját használni – egyszerűen kevésnek tartotta a fizetését ahhoz, hogy a saját számlájára sürgesen elakadt szolgálati ügyeket. Végül úgy döntött, a faszba vele – nem hívja.

A bal külső ágyon a távol, misszióban szolgálatot teljesítő, a szobában uralkodó állapotokról vélhetően mit sem sejtő körlettárs gondosan összehajtogatott, komplett, érintetlen ágyneműje volt, eléggé porlepte állapotban. „Becsületére legyen mondva, hogy ehhez legalább nem nyúlt. Mondjuk ha igazi bajtárs lenne, néha lerázná róla a port. Mondjuk ezt már rázhatja. Ezt ki kell majd megint mosni. De mindegy is, mert ennek az ágynak a maradék részét is telehányta a saját rongyaival. És ekörül az ágy körül is zoknik, tejesdobozok, cipők, a fekete Adidas másik fele, cédéek tucatai berugdosva az ágy alá – cédéje is mennyi van ennek bazdmeg – de minek?”

„A bal belső ágygal érdemes ezek után foglalkozni? Úgyse lehet hozzáférni – előtte van a szárító meg két szék.” „A székek is tele minden szarral, kabát, esővédő, mindenféle rongyok. A szárítón ott lóg a paplanhuzat, rég megszáradt, de hát istenem, nem volt még érkezése felhúzni, na. A szárító körül a padlón újságok, laptoptáska, tekerős dugóhúzó, egy mosatlan lapostányér, mellette mosatlan jénai, benne egy villa és sztaniol cafatok. Meg a beépített szekrényből egy polc csak így idekúrva. És rengeteg por. Egyik-másik pormacska lassan már akkora, mint egy igazi macska.”

„A beépített szekrény tárva-nyitva, és alig van benne valami. De hát mi is lenne, amikor mindene a szobában van szanaszét hányva, ebbe még az egyik polcot is beleértve. A maradék két polcon csak pár cd árválkodik. Legalul meg két kartondoboz, tele mindenféle kidobnivaló kacattal, újságok, papírsaláták, kazetták, elemtöltő, meg egy vadonatúj balta, amin látszik, hogy nem használta még semmire, amióta megvette. Valamikor kutathatott valami után, mert az összes ruha egy nagy kupacban ki

van baszva a szekrény elé a padlóra. De ez se mostanában lehetett, mert a ruhákon is vastagon áll a por.”

7.

És befutott a főörzs, a kezében két kávéval.

– Hát bocss, ez egy kicsit kihűlt. Viszont rendkívüli bajtársiasságom kifejezésekképpen, én se ittam meg a magamét, úgyhogy együtt ihatunk most langyos kávé.

– Nem mintha hiányoztál volna, de azért elugathatnád, hogy hol a faszba voltál eddig.

– Elkapott az alezredes.

– Nabazdmeg.

– Megkérdezte, hogy állunk a körlettel. Meg aszondja, kéne neki a papírtömb, mert talált egy újabb bukott körletet, de viszont nem volt nála, csak ez az egy, amit itt hagyott.

– Hát én megbaszom az anyámat salakmotoron bazdmeg. Hát hogy a faszomba indult ez el szemlézni, miért nem hozott többet? Ő az alezredes bazdmeg, de több esze neki sincs, mint ennek a fogyatékosnak itt ebben a körletben. Én egyáltalán nem írtam még bele semmit, bassza meg a kurva anyját. Külön jegyezgettem a dolgokat magamnak.

– Ez lenne az? Ezt mindet addig firkálgattad amíg odavoltam? Bazdmeg. Kezdek tőled félni.

– Mondtam, hogy saját döntés alapján indítok egy külön vizsgálatot, mondtam vagy nem mondtam? És megmondom őszintén, én ezt az alezredest leszarom. Nem előljárója ennek a katonának, ahogy különben te sem – én vagyok csak előljárója neki, legalábbis az állománytáblát, ha nézzük, úgyhogy most azt mondom, ne is olvasgassad, hogy miket jegyezgettem fel róla az én faszagányos kis noteszembe. Az egységnyomtatványra majd még eldöntöm, hogy mit írjak. Amúgy a folyosón van egy teakonyha, ott van mikró, meg tudod melegíteni a kávé.

– Nekem már jó így, én már így iszom.

A zászlós is belekortyolt a magáéba.

– Nem is hűlt ez még ki annyira. Te, és mit mondtál az alezredesnek, hogy állunk?

– Hát... mondtam neki, hogy... olyan gyanús dolgok bukkantak fel, amik alaposabb kivizsgálást igényelnek.

– Óóó, bazzzzzd. A pppicsába!

– Nem mondtam neki semmi mást! Annyit mondtam, hogy te tudod ezeket a gyanús dolgokat, mert még nekem se mondtad el.

– Nagyon jó. De még jobb lett volna, ha még ennyit se mondasz.

– Na jó, hát valamit csak kellett mondani neki, ha már kérdezte!

– Idefigyelj. Hosszú menetelés volt, mire kis pöcsös őrmester-tanoncból zászlós lettem, de egyvalamit nagyon megtanultam: a göréknak soha nem szabad mondani semmi-

ről semmit, amíg egy dolog még csak folyamatban van. Csak akkor szabad őket beavatni, amikor már a végeredményt tolod a pofájuk elé. Hogy odáig te hogy jutsz el, arról nekik nem kell tudniuk. Ezt máshogy nem lehet. A legjobb, ha egyáltalán nem is tudják, hogy valami van, mert akkor csak keverik a szart, meg kúrogatnak, hogy miért nem így csinálod, miért nem úgy csinálod, és végeredményben folyton csak elbasznak mindent. Addig, amíg magam nem döntöttem el, hogy mit kezdjünk azzal, amit itt most megtudtunk, addig teljes információ-visszatartás! Így kéne ezt valahogy. Na mindegy.

Csendben kortyolgatták a kávé.

– Azt mondtad – szólalt meg a főtörzs – arra kértél, legyek a segítségedre. Egy-két dolgot mondanál azért, hogy mi egyéb érdekeset találtál?

– Ja hogyne! Hogyne mondanék! Csak gondoltam, most kávézunk. De nézd meg például ezt – nyúlt az asztalra a hetven centis tescós blokkért. – Augusztusban egy kicsit bevásárolt a budaörsi Tescóban. De miért pont ott? Közelebb nem talált Tescót? Ennyi cuccot ráadásul csak kocsihoz hozhatott el. Te tudsz róla, hogy van neki kocsija vagy ilyesmi?

– Van neki, engem is vitt már vele.

– Puff neki. Ennyit arról, hogy milyen jól ismerem az embereimet. Ki volt az a zseni, aki ezt a fogyatékos meg bírta tanítani vezetni? Biztos megöszült!

– Hát, nem mondom, hogy olyan über fasza sofőr, de a seggemet végül is elvitte.

– Mindegy. Nézd ezt – hajolt le a jobb külső ágyhoz. – Floppy lemezek!

– Ejha!

– Őszintén: mikor láttál utoljára ilyet?

– Nem tudom... Kilencvenes években? 2001-ben még vettem egy laptopot, amin volt floppy meghajtó, de én azt a részt már nem használtam sose. Vagy tán egyszer-kétszer.

– Na, hát neki 2008-ban itt van egy komplett bontatlan dobozzal. Bontatlan volt, most már nem az, mert én bontottam ki az előbb. De mi a faszért tárol ez itt ilyen semmire nem jó limlomot, amikor alig van hely a hasznos dolgoknak is?

– Ööö, hát... ezen én biztos nem akadtam volna fel... ez azért messze nem az a kategória, mint a paralószter...

– Nem az a kategória, nem az a kategória, de azért ez is bepillantást enged a... ténybe, hogy az emberünk bomlott elméjében vannak... furcsaságok.

– Megvette, amikor még léteztek gépek, amik olvassák, aztán biztos megmaradt, és nem dobtá ki. Még egy kicsit őrizgeti és már muzeális értéke lesz, mit tudom én, lehet hogy így gondolkodik.

– Ja meg a számítógép. Nézzél be alá.

A zászlós megemelte a laptopot.

– Mit kell nézni? – kérdezte a főtörzs.

– Mit, mit: hát hogy milyen szép tiszta az asztalnak ez a sarka!

– Hát persze hogy tiszta. Oda nem megy a kosz, mert ott tartja a gépet.

– Nemnem! Ezt a részt ő pöpecül letakarította – de egy milliméterrel se takarított le többet, mint amennyi helyet a gép foglal. Nézd meg itt ezt a ragacsfoltot itt a csomagolópapír alatt – a zászlós a jobb kezébe vette a laptopot, a ballal meg mutatta, hogy miről beszél – mintha késsel elvágták volna, olyan éles a széle. Egy plusz mozdulat lett volna az egész ragacsot feltörölni, de nem. Ő megfelezte a ragacsot. – A zászlós óvatosan visszatevette a laptopot az asztal szépen letakarított sarkára, de ahogy letette, a hüvelykujja véletlenül hozzáért a touchpadhoz, és az életre kelt kijelzőn egy szöveges dokumentum jelent meg. A zászlós, mintegy szórakozottan, lecsapta a laptop kijelzőjét, és magyarázta tovább a ragacs-problémát. – És ami megmaradt belőle, az azóta úgy ideszáradt, hogy nem ütöd le most már innen hidegvágóval se.

– Ja, és a laptop még fújja is rá a meleg levegőt – mondta a főtörzs, aki nem vett észre semmit ebből a közjátékból.

– Nade ez mind semmi. Figyelj. Mutatom a durva dolgokat. Ezt figyelj. Direkt nem mozdítottam el. Figyeld ezt a villát itt a padlón.

– Kanálgépből van.

– És véres! Meg májkrémes is. Belelépett a májkrémes villába!

– Ouuuuuuuuu... tiszta vietkong csapda bazdmeg!

– Az! Vietkong csapda, amit ő csinált magának! De rá se baszott, ez a durva! Belelépett, és lazán sétált tovább az erkély felé. Nézd! Végig itt vannak a véres lábnyomai!

– Na, ez már nagyon para – állapította meg a főtörzs. – Ez nagyon para bazdmeg.

– Hányni mennyire van kedved?

– Ja hogy még most jön a hányós rész!

– Láttál már kenyeret olyan feketére rohadni, hogy levet ereszt? Ott van azon az ágyon – de nehogy hozzányúlj bazdmeg! Kicsurog a zacskóból fekete dzsuva!

A főtörzs meglátott az asztalon egy kenyerezacskó záróelemet, felvette, megnézte.

– Ez itt például október 26.

– Jé, azt nem is láttam ott. Pedig az asztalon elég apróra átkutattam a sok szir-szart. De az a megfeketedett rontás szerintem nem két hónapos. Tuti, hogy sokkal régebbi.

– Ennyire apróra átnéztél itt mindent?

– Mint Sherlock, bazdmeg! Csak még a hűtőt nem. A leggusztustalanabbat hagytam a végére, de most már megiszom ezt a kávé.

– Gondolod, hogy az a leggusztustalanabb? Megnézem én neked, mi van benne, legalább én is csinállok valamit.

A hűtőben a legbizarrabb az volt, hogy az ételek – kolbász, pulykanyak, sajt, tojás – nem benne voltak, hanem körülötte csak úgy a mocskos padlón szanaszét dobálva. Amikor a főtörzs kinyitotta a hűtő ajtaját, mindjárt világossá is vált, hogy miért: azért, mert az is tele volt szeméttel. Vacsorás zacskók belegyűrve minden mennyiségben, száraz zsemle vagy hús, ivóleves dobozok – ételnek nem volt benne hely.

– Tele van szeméttel, azért tartja az ételt a padlón – közvetítette a zászlósnak a hűtőben látottakat. – Szerinted? Elképzelem, ahogy ül az ágyon szomorúan, törí a fejét, hogy ezek a kaják a padlóról hogy tudnának bevándorolni a hűtőbe. Nincs, aki szóljon neki, hogy te félkegyelmű, homályökör, hát baszd már ki ezt a sok szemetet a kukába, és mindjárt lesz hely a hűtőben, hogy az ételt beletedd!

– Ezeket a bomlott elméket mi, a normalitás határain innen, nem érthetjük – mondta a zászlós. – Na jó. Akkor még gyorsan összeírom, hogy itt is mi van. Te figyelj már, ez a stoppos kávé, ez ám bitang volt, úgy kiszáradtam tőle, hogy rendesen porzok – a vizesblokkban a mosdók alatt a bombaszter mellett van egy doboz bontatlan narancslé, nem isszuk meg? A homályökör úgyse issza már meg, csak úgy odabaszta szemétnak, szerintem régen elfelejtette már, hogy ilyenje is volt valaha.

– Ja, ez a kávé engem is kajakra dehidratált... ja, igyuk meg, egyértelmű!

Míg a főtörzs elvult a vizesblokkban, a zászlós körmölt: a hűtő mellett két szakadt póló a padlón, valószínűleg törőrongynak befogva. A hűtő tetején meg a szokásos: nyolc darab tejesdoboz, egy tejesüveg, konzervdoboz fűltisztítókkal, szőlőcsutkák, vöröshagymák, köztük egy megpucolva és megrágva, banánhéj, só, és egy megrágott rozscipó megmaradt fele. A zászlós kézbe vette, megnyomta.

– Bazdmeg! Hé! – kiabált a főtörzsnek. – Megtaláltam a kenyeret, amit *most* eszik! Nem semmi, azok után, amennyi penészes, rohadt, szottyadt kenyeret találtam itt, hogy végre megvan a kurrens darab! Azért mondjuk vagy egy hetes ez is megvan, vagy minimum öt napos!

A főtörzs előjött a vizesblokkból, egyik kezében a Hohes C, másikban a fektetett téglatest alakú kis fehér doboz.

– Bazdmeg szerinted kínlódik azzal, hogy szeletelgesse? Nem bazmeg, fogja oszt harapja, mint egy ősember vagy én nem is tudom mi. Bazmeg itt egy fej vöröshagyma, nézd, azt is így eszi. Mint ahogy te eszed az almát. Fogja, oszt harapja.

– Ez neki közismert szokása, röhög is rajta mindenki. A lőtéren is mindig így eszik, kérdeztem tőle, mért jó ez így, azt mondja: faszom csinál belőle szendvicset, az tíz perc, és tizenöt perc az egész kajaidő.

– Na, akkor jól van akkor. Itt a körletben is biztos csak tizenöt perc neki a kajaidő.

– Hát figyelj. Lehet, hogy valami képzeletbeli parancsnok vezényelget neki itt – akit csak ő lát!

– Hahaha, elég fostalicska parancsnok az akkor, ha túri ezt a szemétdombot! Ez a puffasztott rizsszelet is milyen szexi itt ráragadva ezzel a véres ragtapasszal. Vért is ad ezek szerint, most már ezt is tudjuk. Mondjuk hogy a faszba ne adna, hát a szabít is mindig kéri rá. Abból a Hohes C-ből hagytál nekem is valamennyit?

– Ezt észrevetted? – mutatta fel a főtörzs a kis fehér dobozt.

– Hogy a faszba ne vettem volna, ott volt a bombasz... – a zászlós már nyúlt volna a narancsléért, de a mozdulat felénél megdermedt, mintha hirtelen megfagyott volna.

– Bazdmeg... ez a skúlónak a doboza...

– Bizony!

– Baszdki... átsiklottam fölötte... áááááááá! – üvöltött fel a zászlós, és lezöttyent a jobb külső ágyra, milliméterekkel hibázva el a félig cseppfolyóssá vált fekete rothadtkenyeret. Egy pillanatra a tenyerébe ejtette az arcát, majd azonnal újra felnézett: – Gondolod, hogy egy egész dobozzal lenyúlt abból a szarból?

– Én annyit tudok, hogy itt a doboz, és egy lőszert is találtunk.

A zászlós az ökleivel az arcát ütögetve tépelődött.

– Szét lehet kapni atomjaira ezt a szobát – nyögte ki végül. – Akkor kiderül, dugdos-e még többet valahol.

A főtörzs leült a szemközti ágyra, és egy ideig csak nézte, ahogy a zászlós két ujjával a ráncokba gyűrődő összenőtt szemöldökeit masszírozza.

– Szerintem ne sokat rágd magad, dönts el hamar, hogy mit akarsz csinálni. Megjegyzem, az ügyészséget kurvára nem érdekli, hogy csak egy lőszer-e vagy egy egész doboz, mert már egy is ugyanolyan tekintet alá esik.

– Ez is igaz – csapott a combjaira a zászlós. – Na jó, ezt a kérdést egyelőre jegelem, mert ez már sok az én gyenge lelkemnek. Nem tudom elképzelni, hogy a fenébe rakhatt volna el egy egész dobozzal. Szerintem ez kizárt. Egyszerűen annyira ellenőrizve van ez a dolog, hogy... habár, habár... láttunk mi már karón elég sokféle varjút...

– Pont ezt akartam mondani...

– Tudod mi még, ami nem hagy nyugodni engem sehogy se? – állt fel a zászlós – Ez az automata mosógép. Ez hogy működik itt? Melyik paraszté ez itt egyáltalán?

A főtörzs elmosolyodott.

– A mi kis szökevényünké az is. Megvette banki hitelre vagy két éve. Ha jól tudom, még azóta is vonják neki.

– De hogy a faszba használja? Mire köti rá???

– Megmutatom – állt fel a főtörzs. – Gyere.

Kimentek a vizesblokkba. A főtörzs leemelte a zuhanyzófejet a helyéről és letekerte a csőről.

– Nagy trükk!

– Nehogy azt mondd, hogy a zuhanyzócsőre köti rá, mert meg... zabálom a csősálmát itt helyben.

– Pedig de! A Praktikerben vette hozzá ezt a pótlást – mutatta fel a mosógép adagolócsövének a végét. – Ezt nekem elmesélte. Egy órahosszáig keresgélt, mire megtalálta azt, amelyiknek mind a két felén pont a jó menet van.

A zászlós álmélkodva tapogatta a réz átalakítót az adagolócső végére tekerve.

– Beszarás. Lehet, hogy nem is olyan fogatékos ez a gyerek, mint ahogy azt mi hisszük?

– Ó, vannak neki néha felvillanásai! Nagyon néha. De hogy helyrebillenjen a lelkivilágod, elmondom, hogy a saját zseniális találmányával állandóan meg is szívatja magát,

mert mindig elindítja a mosást, aztán este veszi észre, hogy a zuhanyt elfelejtette hozzá megnyitni.

– Mert nem megy bele a víz, csak akkor, ha meg van nyitva hozzá a csap, mi? Hahahahahaha! – kacagott fel a zászlós, a mai nap folyamán először. – Na, megnyugodtam: mégis hülye ez, mint a sötét éccaka!

– Hát, igen – víz nélkül csak zúg a szerencsétlen gép, erőlködik, erőlködik, de a program nem megy – csoda, hogy nem ment még tönkre, mert saját bevallása szerint rendszeresen eljátssza ezt.

– Amúgy ha már fogod, nézzél csak rá arra a zuhanyzófejre – egy csepp vízkő sincs benne! Ilyet se nagyon láttunk egy körletbe se, mi?

– Tényleg – állapította meg a főtörzs – teljesen tiszta. Lehet a zuhanyzás a mindene? Ki tudja, lehet óráig itt áll a zuhany alatt –

– És a bombaszer meg közben adja a muzsikát! Komolyan mondom, a legérdekesebb tudomány a világon a pszichológia. Ha egyetemre mennék, én nem tanulnék mást, csak azt. A legérdekesebb állatfajtákat az emberek közt találok, ezt én mondom neked!

– Aha! Most kezdem átérezni, miért okozott neked ekkora élvezetet ez a guberálás.

– Ebben most tévedsz, mert szolgálati megfontolásból csináltam és nem élvezetből.

– De azért élvezted is.

A zászlós nem felelt, csak szúrós tekintettel nézett a főtörzsre.

– Na jó, tudod mit, elhiszem – mondta a főtörzs.

A zászlós szúrós tekintettel még mindig csak nézett.

– Na mi van! – kiáltotta a főtörzs. – Már másodjára hozod fel ezt az egyetem témát. Mi a fasz lenne ennek a lényege? Komolyan volt olyan pillanat az életedben, hogy...

A zászlós harsányan felröhögött, és nagy léptekkel megindult vissza a körletbe.

– Hogy lett volna? Hahahahaha! Érettségim sincs! Hahahahaha! Emiatt vagyok most nagy szarba különben, ha nem tudnád. Ha egy év múlva nem virítok egy érettségit, lenyugdíjaznak. Egy év alatt! Majd előhúzok a seggemből egy érettségit, és átnyújtom neki, hogy itt van, tessék. Jókor jut eszükbe! Hahahahaha!

A főtörzs lerakta a zuhanyzófejet a mosógépre, és komótosan utánaballagott. A zászlós épp a Hohes C maradékát itta nagy lendülettel.

– Látom, azért felzaklat téged ez a kérdés. Ha akarnád, se tudnád letagadni.

– Jó – törölte meg a száját a zászlós. – Akkor nem tagadom.

– De hogyanogy nem raktál le egy érettségit soha?

– Minek raktam volna? A beosztásomhoz eddig nem kellett. Most meg hirtelen kitalálják.

– De fiatalon? Amikor azt mondod, eszed is megvolt hozzá?

– Fiatalon? Fiatalon én nem tudtam, hogy nekem van jó eszem bármihez is, öcsém. Én abban a tudatban nőtem fel, hogy nekem eszem annyi van, mint egy marék lepkének. Csak most utólag tudom már, hogy nem-nem, volt nekem nagyon is jó eszem.

– Ne már...

– Gyogyóba jártam! Felfogod, ez mit jelent? Gyogyóba.

– Az általánosba végig?

– Na, nem végig. Másodiktól negyedikig. Elsőben egy olyan rendes tanítóm volt, hogy az úgy tett, mintha én a terembe ott se lennék. Ha jelentkeztem, ha nem, az nem szólított fel sose. Pedig én mindig jelentkeztem, ha tudtam a választ, ha nem, mert annyira szerettem volna, hogy engem is szólítson már az a kurva tanító. Ha senki nem jelentkezett, csak én egyedül, akkor a köcsög tudod mit mondott? Azt mondta, „na gyerekek, látom erre a kérdésre senki nem tudja a választ, úghogy akkor megmondom...” Érted? Úgy bánt velem, mintha üveges baszta volna az anyámat. Mintha ott se lennék.

A főtörzs kissé kínosan érezte magát. Nem volt felkészülve ilyen érzékeny sztorizásokra.

– Milyen érzés ez egy hat-hét éves kis purgyénak? He? Aztán, hogy, hogy nem, másodiktól már a gyogyóban folytattam a pályafutást. Azt mondták, oda való vagyok, mert a rendes osztályban az értelem szikráját se mutattam. A köcsög tanító elrendezte a sorsomat.

– Az kemény. De hogy sikerült onnan visszamenned a rendes iskolába, negyedik után?

– Valójában, ötödik után. Vagy közben.

– Azt mondtad, negyedikig jártál a gyogyóba.

– Nem jól mondtam. Ötödikben úgy tettek vissza a rendes iskolába, hogy azt még egyszer kellett járnom, hogy meglegyen a felzárkózás. Így kezdtem a rendes iskolát az ötödikkal, de valójában már a gyogyóba is jártam egy ötödiket, csak az annyit is ért, mint halottnak a csók. Na.

– Na de mi történt? Miért tettek vissza? Mert a gyogyóban gondolom lemaradtál, mint a borraivaló...

– Abban biztos lehetsz! Úgy bazdmeg, hogy kijött a tanfelügyelet, és tartottak egy ellenőrzést, de valami csoda folytán ezek tényleg megvizsgálták, hogy hogy mennek a dolgok, nem csak úgy a szokásos kommunista módon, ahogy mi is csináljuk sokszor itt ennél a cégnél, ugye, hogy csak befirkálunk mindenhova valamit oszt kalap kabát – és hát ott én okoztam egy kis kavarodást, haha.

– Kavarodást?

– Azt bizony, öcsém! A tanítók beadták a tanfelügyelőknek, hogy mivelünk nincs mit kezdeni, intelligenciánk a majmok szintjén van, olvasni, számolni se lehet minket megtanítani, enni tudunk, meg kiszarni, amit megettünk, oszt cső, ennyi a táalentum. Nna, azt elmondom, hogy jó pár kölyökre ott abban a gyogyóban ez igaz is volt. Ám amikor velem tettek egy próbát, kiderült, hogy én nem egy majom szintjén vagyok egyáltalán, mint ahogy a tanítók azt bemesélték, mert én olvasni is tudok, meg számolni is. Plusz egyéb kérdésekre is elég értelmesen tudtam felelgetni. Na persze nekem nem mondták

el, hogy miről van szó, hát én ezt mind csak utólag tudom. De ebből nagyon nagy balhé lett... mert milyen már az, hogy egy tanító nem is tud róla, hogy a kölyök, akit tanít, tud olvasni – egy ötödikes gyerek, haha! hát megkérdezték a tanítót, hogy maga mégis mit csinál itt, ha ezt se tudja? Kitől tanulta egyáltalán ez a gyerek, amit tud? A tanító csak mekegett-makogott, hogy hááát, meg hmmm – na, nem tudom, velem mit csináltak ezután. Nekem nem mondtak meg semmit. Csak annyit mondtak, hogy megyek vissza a rendes iskolába, de azt nem közölték, hogy miért. Még azt se közölték, hogy az ötödiket kétszer járom. Már hetek óta ott voltam, amikor leesett, hogy ja bazdmeg, hogy akkor én még mindig ötödikes vagyok? Akkor az egész iskola nem is nyolc év lesz, hanem kilenc? Hát ennek nem örültem bazdmeg. A nyolc is nagyon soknak tűnt, alig vártam már, hogy leteljen! Meg annak se örültem, hogy kivettek abból az iskolából, már a gyógyóból. Ott legalább olyan cigányok közt voltam, mint én. Jó volt az nekem ott! A parasztkok közt – már a magyarok, na, ugye a cigányok így mondják, hogy parasztkok, ne vedd fel – szóval a parasztkok közt rendszeresen tanítva voltam, most így utólag azt mondom, hogy hála istennek, de akkor mint kölyök csak annyit fogtam fel az egészből, hogy a sajátjaim közül kivettek, az új helyen meg innentől hallgathattam folyamatosan, hogy na a hülye cigány, a gyógyóból szalajtott kurva anyját, menjen vissza oda, mi a faszt keres ez itt, és így álltak hozzám a tanárok is, mindegy mennyit tanultam, mindegy mit csináltam, kettesnél sose adtak jobbat semmire. De rosszabbat se, tegyük hozzá. Ha nem tanultam semmit, a kettést akkor is megadták, vigyáztak rá, nehogy véletlenül megbukjak, évet ismételjek, oszt nézhessék a cigány pofámat még egy évig, na, érted... Hát persze én meg nem tanultam, sőt az órákon is csak rendetlenkedtem, hát, rongy kölyök voltam, tény... de úgy voltam vele, engem ezek ígyis-úgyis utálnak, akármit csinállok, sose leszek jó nekik, hát akkor minek törjem magam. Elkönyveltem én is magamat hülyének, na, ezt akartam belőle kihozni.

A főtörzs hallgatott.

– Na és tudod mikor jöttem rá, hogy bazdmeg nem is vagyok én olyan hülye? A tiszt-helyettes-iskolán. Ott ez azért már kibukfencezett. Az elméleti dolgokban toronymagasan én voltam a legjobb. Az AK működését, hogy mi történik, amikor elsütöd, most is bármikor felmondom álmomból ébresztve. Pedig húsz éve tanultam. Ezeknek?? – lendítette körbe a karját. – Minden évbe le van oktatta, kétszer, és mégse tudják. Ha felkérdesz, állandóan belesülnek. Még ez az egyetemista faszmadár is. Akkor most ki a hülye és ki az okos, há? Na ennyit erről, főtörzselvtárs-pajtás – most jól felhúztál, úgyhogy tudod mit, hagyj is magamra most egy kicsit, vidd az alezredes után a szarját, én nem írok bele semmit egyelőre, habár tudod mit, egy pár lapot kicibálok belőle – és a zászlós fogta, kitepelt egy pár lapot a tömbből, – mondd meg neki, hogy igenigenigen, írom a jelentést, de az eset nem könnyű, mivel ezt már amúgy is mondtad neki – a löszerről meg ne tegyél említést egyáltalán. Nem is tudsz róla. Ennyi.

8.

Ahogy a főörzs a nyomtatványtömbbel elhagyta a körletet, a zászlós azonnal rávetette magát a katona laptopjára.

Az a szöveges dokumentum, amit csak egy villanásnyi ideig látott, jobban érdekelte most mindennél.

A PRAE.HU könyvei

Udvariatlan szerelm – A középkori udvariatlan szerelm antológiája, PRAE.HU, 2006
A modern brazil elbeszélés – ANTOLOGIA do moderno conto brasileiro, PRAE.HU, 2007
Európai nyelvművelés (szerk.: Balázs Géza és Dede Éva), PRAE.HU – Inter, 2008
Európai helyesírók (szerk.: Balázs Géza és Dede Éva), PRAE.HU – Inter, 2009
A magyar reneszánsz stylus (szerk.: Balázs Géza), Inter – Magyar Szemiotikai Társaság – PRAE.HU, 2009
Bizarr játékok. Fiatal irodalomtörténetek fiatal írókról-költőkről, JAK – PRAE.HU, 2010
A pillangók nyelve. 20. századi galego próza (antológia), PRAE.HU 2010.
Add ide a drámad! – Hat fi atal szerző drámai, JAK – PRAE.HU 2011
Friss dió – A Műhely Kör antológiája (JAK – PRAE.HU) 2011
Add ide a drámad! AID 2., JAK – PRAE.HU, 2013
Áfra János: *Glaukóma*, JAK – PRAE.HU, 2012
Th. Arbau: *Orchesographia* (ford.: Jeney Zoltán), ARBEAU Art Kft. – PRAE.HU, 2009
Árjai Ferenc Ödön: *Mint vitorlás a tavon*, PRAE.HU, 2008
Jorgosz Baia – Demeter Ádám: *Angyali üdözlöt*, PRAE.HU, 2007
Bajtai András: *Betiember*, JAK – PRAE.HU, 2009
Balázs Géza – Takács Szilvia: *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe, Paz-Westermann – PRAE.HU – Inter, 2009*
Balázs Géza: *Sms-nyelv és -folklor*, Inter – PRAE.HU, 2011
Barok Eszter – Illés Emese: *Csak a madarak*, PRAE.HU, 2008
Bencsik Orsolya: *Akció van!*, forum – JAK – PRAE.HU, 2012
Benda Balázs: *Kalandoz történet*, Podmaniczky Művészeti Alapítvány – PRAE.HU, 2011
Benyovszky Anita: *Péterke hallani fog*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2012
Bicskei Gabriella: *Puha kert*, JAK – Forum – PRAE.HU, 2013
Aaron Blumm: *Biciklizéseink Török Zolival*, JAK – Symposion – PRAE.HU, 2011
Alexis Bramhook: *Harc Atlantiszéren*, PRAE.HU, 2008
Cristovam Buarque: *Földalatti istenek*, PRAE.HU – Palimpszeszt, 2008
Csobánka Zsuzsa: *Belem az újját*, JAK – PRAE.HU, 2011
Deres Kornélia: *Szörépa*, JAK – PRAE.HU, 2011
Luis de Camões 77 szonettje, PRAE.HU – Íbisz, 2007
F. Caroso: *Nobilis di dame* (ford.: Havasi Attila), ARBEAU Art Kft. – PRAE.HU, 2009
Deák Botond: *Egyszeri tél*, JAK – PRAE.HU, 2010
Deák Botond: *Zajló*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2012
Evellei Kata: *Alombunker*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2013
Farkas Arnold Levente: *A másik Júdás*, JAK – PRAE.HU, 2013
Farkas Tibor: *Pártmobil*, PRAE.HU – JAK, 2008
Fenyvesi Orsolya: *Tükrök állatai*, JAK – PRAE.HU, 2013

Eddigi számaink

1999. 1-2. sci-fi
2000. 1-2. (poszt)apokalipszis
2000. 3-4. Peter Greenaway
2001. 1-2. cyberpunk
2001. 3-4. számítógép
2002. 1-2. média
2003. 1. fantasy
2003. 2. varázslat
2003. 3. édes anyanyelvünk Weöres Sándor
2003. 4. pszichoaktív nyelvszerek
2004. 1. horror
2004. 2. Bret Easton Ellis
2004. 3. devla
2004. 4. Amerika
2005. 1. magyar sci-fi
2005. 2. tetszetek volna forradalmat csinálni
2005. 3. pop history
2005. 4. obszcén középkor
2006. 1. Hajas Tibor
2006. 2. GameZone
2006. 3. Pop-szöveg

2006. 4. Bada Dada
2007. 1. Hífel-e ifent?
2007. 2. biológiai sci-fi
2007. 3. ősi zavarások 2006
2007. 4. Vámpírizmus
2008. 1. Kocsmák
2008. 2. Mémek
2008. 3. Kortárs magyar költészet
2008. 4. Szentkuthy
2009. 1. Patrioska
2009. 2. Generation X
2009. 3. Japán
2009. 4. Japán médiumok
2010. 1. Pynchon
2010. 2. Kosztolányi
2010. 3. Észország
2010. 4. e
2011. 1. Dark Fantasy
2011. 2. Budapest
2011. 3. Párhuzamos univerzumok
2011. 4. Hálózatok
2012. 1. Adaptációk

2012. 2. Könyvtrailer
2012. 3. Vagány históriák
2012. 4. Gaiman
2013. 1. Vagány históriák 2. – Költők szeretteikkel
2013. 2. Hans Ulrich Gumbrecht
2013. 3. Hans Ulrich Gumbrecht 2.
2013. 4. *(cím nélkül)*
2014. 1. JAK-tábor Szigligeten
2014. 2. Fénypezetés
2014. 3. Popkult
2014. 4. Friedrich Kittler
2015. 1. Gaga
2016. 1. Kartográfia
2016. 2. Giger
2016. 3. Zaj
2016. 4. Rosa
2017. 1. Antropocén
2017. 2. Trónok harca
2017. 3. Líratéchnikák
2017. 4. Popétechnikák
2018. 1. Biopoétika

Prae irodalmi folyóirat – Megjelenik évente négyszer

<http://www.prae.hu>

Főszerkesztő: L. Varga Péter (kultikus@gmail.com)

Szerkesztők: H. Nagy Péter tudományos szerkesztő (h.nagyp@gmail.com)

Lapis József szépirodalom (lapisjosef@gmail.com)

Szerkesztőbizottság: Balogh Endre, Pál Dániel Levente

Korábbi szerkesztőink: Barta András, Máté Adél, Mezei Gábor, Pollágh Péter,

Ruttkay Veron (vers és próza); Sopotnik Zoltán (próza); Vaskó Péter

(középkor-reneszánsz-kora újkor); Kő Boldizsár (kép); Köves Gergely,

Vécsi Márton, Molnár Zsolt (borító); Fodor János (web)

Fodor Péter – L. Varga Péter: *Az eltűnés könyvei – Bret Easton Ellis*, PRAE.HU, 2012

Gál Ferenc: *Odák és más tagadások*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2012

Gál Ferenc: *Az élet sűrűjében*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2015

Ahyan Gökhan: *Fotelapa*, JAK – PRAE.HU, 2010

Görömbölyi Dávid: *Diplomata-ütlevelem a hátizsákban*, PRAE.HU, 2015

Gyáni Levente: *N. A. O. – Népszerű ajánlatok az övöbelyről*, JAK – PRAE.HU, 2013

Hartay Csaba: *A jövő régészei*, PRAE.HU, 2012

Hegyi Balázs: *Kítakar a pillanat*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2012

k. kabai Ióránt: *klór*, JAK – PRAE.HU, 2010

Kele Fodor Ákos: *Textoldria*, JAK – PRAE.HU, 2010

Keresztesi József: *A Kardosodi út*, JAK – PRAE.HU, 2009

Lázár Bence András: *Kezdődjén ezzel*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2015

Lázár Bence András: *Rendszeres bonctan*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2011

Lesi Zoltán: *Merül*, JAK – PRAE.HU, 2014

L. Varga Péter: *A metamorfózis retorikái*, JAK – PRAE.HU, 2009

Mán-Várhegyi Réka: *Boldogtalanság az Auróra-telepen*, JAK – PRAE.HU, 2014

Marno János: *A semmi esélye*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2010

Milián Orsolya: *Átlépések*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2012

Milián Orsolya: *Képes beszéd*, JAK – PRAE.HU, 2009

Ariane Mnouchkine: *A jelen művészet*, Krétakör – PRAE.HU, 2010

Mohai V. Lajos: *A múlt koloritja*, PRAE.HU, 2011

Mohai V. Lajos: *Az emlékezés melanokódiája*, PRAE.HU, 2009

Mohai V. Lajos: *Centrum és periféria*, PRAE.HU, 2008

Mohai V. Lajos: *Egy szín tónusai*, PRAE.HU, 2009

Mohai V. Lajos: *Kilazalt kő*, PRAE.HU, 2007

Nagy Márta Júlia: *Ophélie a kádban*, JAK – PRAE.HU, 2014

Nagypál István: *A fűkről*, JAK – PRAE.HU, 2012

Nemes Z. Mária: *Bauxit*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2010

Németh György: *A József Attila Kör története*, JAK – PRAE.HU, 2013

Emma Ovary: *Hatször gyorsabban öl*, PRAE.HU – Palimpszeszt, 2008

P. Horváth Tamás: *Tündérváros*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2014

Pál Dániel Levente: *Ügyvezető költő a 21. században*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2010

Pál Sándor Attila: *Pontozó*, JAK – PRAE.HU, 2013

Fernando Pessoa/Álvaro de Campos: *Versék*, PRAE.HU – Íbisz 2007

Petrencze Sándor: *Fagyagt pacsvirta*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2013

Pollágh Péter: *A Cigaretta*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2010

Pollágh Péter: *Vörösróka*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2009

Sirokai Máttyás: *Pohárutca*, PRAE.HU – JAK, 2008

Szabó Marcell: *A szorítás alakja*, JAK – PRAE.HU, 2011

Szávai Attila: *Hetedik emelet*, JAK – PRAE.HU, 2013

Szil Ágnes: *Tangram*, JAK – PRAE.HU, 2013

Tóth Kinga: *Zsúr*, Palimpszeszt – PRAE.HU, 2013

Váradai Nagy Pál: *Urbia*, Korunk – JAK – PRAE.HU, 2012

A szerkesztőség levélcíme:

2092 Budakeszi, Rákóczi u. 103.

Telefon: (20) 310 25 40

Hirdetésfelvétel: 31 562 31 vagy (20) 310 25 40

Kiadja a Palimpszeszt Kulturális Alapítvány

Felélős kiadó: a kuratórium elnöke

Levélcím: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/c

Layout és nyomdai előkészítés: Székelyhihi Zsolt (szekelyhidizso@gmail.com)

Borítóterv: Bihari Eszter

Nyomdai munkálatok: Konturs Nyomdaipari Kft.

Web: PRAE.HU Kft.

ISSN 1585-5112

A beküldött kéziratokat nem örzük meg és nem küldjük vissza.

A megjelenést a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

nka

Nemzeti Kulturális Alap